

VILNIAUS UNIVERSITETAS  
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS  
STUDENTŲ MOKSLINĖ DRAUGIJA  
LIETUVOS POLITOLOGŲ ASOCIACIJA

GERIAUSIŲ  
RAŠTO DARBŲ  
**ALMANACHAS**

---

2008 m.

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA  
2009

## TURINYS

Studentų rašto darbus  
rekomendavo:

prof. habil. dr. Alvydas Jokubaitis  
doc. dr. Algimantas Jankauskas  
dr. Dovilė Jakniūnaitė  
prof. habil. dr. Jonas Čičinskas  
dr. Alvidas Lukošaitis  
dėst. Liutauras Gudžinskas  
dėst. Morta Vidūnaitė  
dėst. Žilvinas Martinaitis  
doc. dr. Inga Vinogradnaitė

Redaktorė:

Sabina Karmazinaitė

*Romualdas Bakutis*

Politikos ir moralės santykio problema / 5

*Greta Mackonytė*

Chantal Mouffe radikaliosios demokratijos vizija / 36

*Mantas Pupinis*

Vakarų veiksmai Kosovo atžvilgiu:

bandymas apskaičiuoti skritulio kvadratūrą? / 53

*Dmitrijus Babičius*

Konstruktivizmas kaip tarptautinės politinės  
ekonomijos doktrina: pritaikomumo

Lietuvos užsienio prekybai 2002–2008 metais tyrimas / 65

*Algirdas Acus*

Ar Lietuvos politinė sistema – oligarchinė? / 87

*Laurynas Gančiauskas, Greta Mackonytė,*

*Anastasija Panasevič, Mantas Pupinis*

Lietuva ir Estija: korupcijos lygio skirtingumo priežastys / 100

*Laurynas Gančiauskas, Vaiva Kalesnikaitė,*

*Justė Neverauskaitė, Anastasija Panasevič*

Lietuvos įvaizdis užsienio interneto bendruomenėse / 164

*Tadas Ališauskas, Marina Misiūtė,*

*Lukas Pukelis, Vitalij Veklenko*

Subkultūrų narių požiūris į politinį dalyvavimą / 189

*Ana Bieliauskaitė, Agnė Januševska,*

*Gintas Karalius*

2008 metų baudmių autoavarijų

kaltininkams efektyvumo vertinimas / 209

© Vilniaus universitetas, 2009

© Tarptautinių santykių ir politikos  
mokslų institutas, 2009

## POLITIKOS IR MORALĖS SANTYKIO PROBLEMA

ROMUALDAS BAKUTIS

### Išvadas

I. Kantas „Grynojo proto kritikoje“ iškelia pamatinius klausimus, kuriuos turėtų nagrinėti filosofija. Vienas iš jų klausia: „ką aš privalau daryti?“<sup>1</sup> Vargu ar žmogus, kaip netobula būtybė, gali visapusiškai pažinti jį supantį pasaulį, tačiau jis privalo turėti vienus ar kitus orientyrus, idant išvengtų Buridano asilo lemties ir galėtų daugiau ar mažiau sėkmingai veikti. Būtent nuo to, kaip asmuo interpretuoja jį supantį pasaulį, ir priklauso atsakymas į minėtąjį Kanto klausimą.

„Imesta“ į šio kintančio pasaulio būtį žmogiškoji būtybė neišvengiamai tampa priklausoma nuo jos pačios nevaldomų laikinumo bei tapsmo apraiškų. „Į tą pačią upę neišmanoma dusyk įžengti“,<sup>2</sup> – rašo Hėrakleitas, tad visiškai akivaizdu, jog pasaulis kinta, o žmogus, būdamas visiškai determinuotas gamtos ir laiko, šiam nuolatiniam kitimui pasipriešinti negali. Šis natūralus būties neapastovumas, suponuojantis gyvos būtybės laikinumą, sąlygoja ne tik klausti, kodėl tikrovėje esama vien tapsmo, bet ir kur kas svarbesnio žmogui klausimo: kodėl jis yra laikinas? Kitaip kalbant: „žmonės negali gyventi nesiekdami apibūdinti ir išsiaiškinti pasaulį.“<sup>3</sup> Tai yra jų egzistencijos pamatas ir prasmė.

Pasaulio istorija šiandien jau pateikė daugybę egzistencijos aiškinimo teorijų. Greta įvairiausių absoliutaus tapsmo doktrinų atsirado ir kita srovė – parmenidiškoji būties ir mąstymo sintezės idėja, nubrėžusi pamatines

<sup>1</sup> Imanuelis Kantas, *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1996, 551.

<sup>2</sup> Hėrakleitas, *Fragmentai*. Vilnius: ALK aidai, 1995, 326.

<sup>3</sup> Isaiah Berlin, *Vienovė ir įvairovė*. Vilnius: Amžius, 1995, 32.

metafizinio mąstymo gaires.<sup>4</sup> Parmenidas konstatavo, „kad esamybė neatsiradusi ir nežūvanti, ištisa, vienatinė ir nevirpanti bei nesibaigianti“.<sup>5</sup> Parmenidu pasekė ir Platonas, parodęs nekintamųjų idėjų bei regimųjų daiktų pasaulio priešpriešą, kuri reiškė, jog tam tikri absoliutūs principai yra svarbesni bei nepriklausomi nuo kintančios, matomos realybės, kuri, visai įmanoma, tėra tik sapnas arba fikcija. Vadinasi, norėdamas išsiaiškinti jį supantįjį pasaulį bei atsakyti į Kanto klausimą žmogus jau galėjo rinktis iš dviejų skirtingų kelių. Vienas jų siūlė remiantis protu nusistatyti tam tikrus absoliučius principus ir jais remiantis kurti harmoningą pasaulį, kitas kelias tokių principų egzistavimą atmetė.

Pastovumo-tapsmo problema galų gale persmelkė ne tik individualų asmens gyvenimą, bet ir visą visuomenę apskritai. Būtent šios problemos sprendimo būdas tiesiogiai determinuoja praktinį žmonių bendruomenių gyvenimą, jų vidaus bei tarpusavio santykius. Ar ši bendruomenė pripažins politiką kaip nepriklausomą nuo tam tikrų universalių elgesio dėsnių, ar vis tik politika bus jiems subordinuota, jei pastarųjų esama? Kitaip šį klausimą galime perfrazuoti kaip etikos ir politikos arba moralės ir politikos santykio dilemą. Jei egzistuoja visuotinai nustatomos teisingo elgesio maksimos, tai jomis neabejotinai turėtų remtis ir bet kuri protingų asmenų visuomenė, kita vertus, jei visi elgesio kodeksai remiasi laikinomis bei istoriškai kintančiomis moralės normomis, tai politikos, žvelgiant amžinybės žvilgsniu, negalima kaltinti jokiais amoralumo apraiškomis.

Tad šio klausimo sprendimas neabejotinai yra vienas svarbiausių iš tų, kuriuos pajėgus yra spręsti žmogus. Problema šiandien tampa dar aktualesnė ir dėl vis išibėgėjančio globalizacijos proceso, kuris vienokia ar kitokia forma reiškia civilizacijų bei kultūrų, besiremiančių skirtinga pasaulėžiūra bei pasaulėjauta, niveliaciją ar bent jau suartėjimą. Šis teorinis klausimas neišvengiamai nulems tolesnius mūsų gyvenimo praktinius aspektus – jis suponuos atsakymus į laisvės-lygybės, demokratijos-diktatūros ir kitas panašias problemas. Bet kuriuo atveju šios problemos sprendimas, I. Berlio žodžiais kalbant, turi „padėti žmonėms suprasti save ir tuo būdu veikti die nos šviesoje, o ne beprotiškai – tamsoje“.<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Frydrichas Nyčė, *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1991, 12.

<sup>5</sup> Parmenidas, „*Apie prigimtį*“. *Naujasis Židinys*, 10, 1991, 3–7.

<sup>6</sup> Berlin, *Vienovė ir įvairovė*, 33.

Taigi šiame rašto darbe remdamasis įvairių autorių mintimis pabandysiu išnagrinėti politikos ir moralės santykio problemišumą bei atsakyti į klausimą, ar egzistuoja universali etinė maksima, kuria remiantis galima suderinti autonomiškas politikos ir moralės sferas. Rašto darbe ketinu, pirma, pateikti trumpų politikos ir moralės sąvokų apibrėžimą, antra, parodyti įvairius požiūrius į politikos ir moralės nesuderinamumą bei moralės reliatyvizmą (kas, beje, reiškia, jog politika automatiškai tampa nepriklausoma nuo etinių normų), be to, kartu kiekvienąsyk priekaištauti dėl aptariamų minčių siaurumo, na, o galiausiai pabandysiu įveikti ankstesnių požiūrių vienpusiškumus ir, remdamasis I. Kanto filosofija, įrodysiu, jog vis tik egzistuoja tam tikros universalios moralės normos, be kurių negali apsieiti ir politikos sfera.

## 1. Politikos ir moralės sąvokų apibrėžimas

Šio darbo tikslas, žinoma, nėra aptarti politikos ar moralės sampratų apskritai, tačiau be abejo, norint analizuoti šiuos du žmonių gyvenimo aspektus ir ypač jų santykį, būtina konkrečiai įvardinti, ką aš turiu galvoje minėdamas šias sąvokas.

Politikos mokslų enciklopedinis žodynas politiką apibrėžia kaip „universalų visuomenės organizavimo būdą, reguliavimo sistemą, kuria siekiama palaikyti tvarką, vidinio ir išorinio pasaulio stabilumą reguliuojant konfliktus.“<sup>7</sup> Tačiau kalbant apskritai, G. Sartori pažymi, jog pati politikos sąvoka šiuolaikiniame pasaulyje išgyvena tapatybės krizę.<sup>8</sup> Tai nenuostabu turint omenyje tą faktą, jog politikos sąvokos istorija pradedant antika bei viduramžiais ir baigiant XX a. reiškė ne ką kita, o politikos sferos mažėjimą. Jei, tarkime, Senovės Atėnuose ar viduramžių laikotarpiu nekildavo pernelyg daug klausimų dėl politikos-etikos tapatumo, tai moderniaisiais laikais, tokia perskyra visgi ėmė atsirasti.<sup>9</sup> Politika buvo „išvalyta“ nuo

<sup>7</sup> Algimantas Jankauskas et al., *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 100.

<sup>8</sup> G. Sartori, „What is Politics?“ *Political Theory*, 1, 1973, 14.

<sup>9</sup> Alvydas Jokubaitis, „Kodėl liberalai negali suderinti moralės ir politikos?“ Kn. Vladimiras Laučius (sud.), *Konservatizmo takoskyros*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2006, 14.

moralės, sekuliarizuota ir netgi bandyta ją atskirti nuo ekonomikos.<sup>10</sup> Galų gale atsirado ir anksčiau negirdėtos valstybės- visuomenės bei viešojo-privataus gyvenimo perskyros, pakeistosios graikiškojo tipo samprata, jog žmogus tik per polį galįs išskleisti savo potencialą.<sup>11</sup> Taigi moderniaisiais laikais valstybė ėmė nebesiskirti nuo tam tikros socialinės paslaugas teikiančios įmonės. Iškilo aktualus klausimas: kas yra politika ir kokios jos ribos?

Politika visada egzistuoja kaip veikla ir ji nuolat esti nukreipta į tam tikrą žmonių bendruomenę. Štai Maxas Weberis politiką susiejo su legalizuotu jėgos panaudojimo monopolium,<sup>12</sup> tačiau tai, be abejo, dar ne viskas. Tikriausiai tikslu politiką būtų sieti ir su tam tikrais hierarchiniais (vertikaliais) santykiais. Tiesa, tai, ypač kalbant apie demokratines valstybes, reikėtų daryti atsargiai, tad čia turėsiu tai omenyje tik siaurąją prasme: neatsiejama politikos būtinybė yra tam tikri pareigūnai (nesvarbu išrinkti tautos legaliu būdu ar valdžią tiesiog uzurpavę) ir suverenai, turintys galimybę priimti sprendimus, kurie būtų privalomi visiems jų vadovaujamoms bendruomenės nariams. Taigi iš čia išplaukia ir antroji politikos ypatybė – politiniai sprendimai remiasi tam tikromis nustatytomis taisyklėmis (formaliais įstatymais ar tiesiog suvereno valia). Trečioji ypatybė yra jau minėtas tų sprendimų privalomumas. Taigi politika iš esmės yra žmonių bendruomenės gyvenimo organizavimas bei valdymas. Šia samprata toliau ir remsiuos šiame darbe.

Visai kitas klausimas: kokios yra politikos ribos? Tačiau pati politikos sąvoka, norėdama išspręsti šią problemą, metaforiškai kalbant turėtų „patylėti“. Reikalas tas, kad pati politika savo vertybių neturi ir negali turėti.<sup>13</sup> Politiniai sprendimai remiasi vertybėmis, atkeliavusiomis iš įvairiausių sričių (pvz., filosofijos ar religijos), bet pačias politikos ribas (pvz., liberaliąją moralinio pliuralizmo doktriną ar, tarkime, visiškai priešingą Platono ide-

alios valstybės, persmelkiančios kone visas gyvenimo sritis, koncepciją) padiktuoja visiškai nepolitiškos vertybės. Kaip teigia Sartori, politika žymi tam tikrą vietą, o ne elgesio tipą.<sup>14</sup> Taigi ji priima tam tikrus sprendimus, kurie yra privalomi, tačiau remiasi iš šalies atėjusiomis vertybėmis, kurios ir nulemia tų sprendimų pobūdį bei ribas.

Taigi čia išskyla būtinybė patikslinti vienos svarbiausių vertybių, nuo kurios priklauso politika, – moralės – supratimą. Kalbant trumpai, moralė turėtų atsakyti į vadinamąjį Sokrato klausimą: kaip žmogus turėtų gyventi?<sup>15</sup> Kadangi politika organizuoja žmonių bendruomenės gyvenimą, tad ji negali įgyvendinti tam tikrų sprendimų vienaip ar kitaip neatsakiusi į šį klausimą. Žinoma, politika gali rinktis: ji gali atmesti siūlomą žmogaus gyvenimo sampratą arba atsižvelgti į jos siūlomą modelį ir priimti jį savo kasdienėje praktikoje. Būtent tuo ir pasižymi vadinamasis Sokrato klausimas: savo universalumu – jis visiškai nepriklausomas nuo kasdinių gyvenimo aplinkybių ar žmogaus būdo bruožų,<sup>16</sup> atsakymas į jį suponuotų tam tikrą absoliučią elgesio maksimą, kuria galima būtų grįsti politiką (juk visiškai logiška, kad politika turėtų paklusti universaliam elgesio modeliui, glūdinčiam žmogaus prote, jei jis yra išprotaujamas, arba tiesiog prigimtyje). Čia, tikslumo dėlei, norėtusi pasakyti, jog atsakymas į Sokrato klausimą turėtų užtikrinti visuomenės harmoniją bei žmogaus gyvybę. Kitaip kalbant – atsakymas, jog visi turėtų elgtis destruktiviai, yra netinkamas, nes toks elgesio modelis suponuotų žmonijos susinaikinimą, o ieškoma yra, kokia būtent maksima užtikrintų harmoningą visuomenės būvį.

Vis tik atsakymas į šį, net ir patikslintą, klausimą yra nevienareikšmiškas. Viena vertus, redukuojančiam požiūriui atstovaujantys mąstytojai mano, jog tokia universali maksima vis tik yra, kita kryptis, mano, jog moralės normos yra istoriškai kintanti žmogaus gyvenimo apraiška, tad politika turi orientuotis į tam tikras konkrečias aplinkybes. Žinoma, būtų kvaila neigti politikos nepriklausomumą nuo aplinkybių, tačiau toks griež-

<sup>10</sup> Sartori, 12.

<sup>11</sup> Ten pat, 4.

<sup>12</sup> Ten pat, 16.

<sup>13</sup> Alvydas Jokubaitis, *Politika be vertybių*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 41.

<sup>14</sup> Sartori, 7.

<sup>15</sup> Bernard Williams, *Etika ir filosofijos ribos*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004, 10–12.

<sup>16</sup> Ten pat, 13.

tas absoliučios moralės paneigimas reikštų, jog faktiškai bet koks destruktiją, terorą bei chaosą sukeliantis politinis sprendimas gali būti visiškai pateisinamas, kad ir remiantis, pavyzdžiui, neva laikmetį atitinkančios „ponų moralės“ arba „proletariato moralės“ koncepcijomis. Tad tolesniuose skyriuose ir bandysiu išsiaiškinti, ar esama tokio universalaus moralinio dėsnio ir ar juo turėtų remtis politika.

## 2. Moralė ir politika kaip tarpusavyje nesuderinami elementai

Pirma, pateiksiu požiūrį, neneigiantį galbūt net ir absoliučios moralės egzistavimo, tačiau nemanantį, jog šios dvi sferos gali būti racionaliai suderintos. „Užtat valdovas, norėdamas išsilaikyti soste, turi būti ir blogas, ir naudotis blogiu ir gėriu – nelygu koks reikalas“. <sup>17</sup> Šie N. Machiavellio žodžiai bene taikliausiai nusako politikos ir moralės nesuderinamumo esmę. Norėdamas išlaikyti valstybėje stabilumą, užtikrinti galingos respublikos (ar monarchijos) klestėjimą valdovas ne tik turi, bet ir kartais privalo paminti moralės principus. Tai savaime nereiškia, jog pastarieji principai neegzistuoja, yra neteisingi ar pan.: tiesiog disponavimais jais esant valdžioje trukdo pasiekti maksimalų politinių sprendimų efektyvumą bei sukurti pasididžiavimo vertą valstybę. <sup>18</sup> Žinoma, politikas neturi viešai rodyti savo cinizmo: daug geriau būtų, jei savo „nešvarias rankas“ jis slėptų po „baltais pirštinėmis“. <sup>19</sup> Kitaip kalbant, pagrindinis argumentas čia esąs tas, jog dėl valstybės ir asmeninės šlovės galima paaukoti net ir moralės principus, o viso ko matas yra galutinis politinio sprendimo rezultatas.

Šie pasvarstymai turi savo atgarsio, ypač, jei turėsime omenyje faktą, jog žmogus, atsidūręs viešosiose pareigose, neretai turi priimti moraliniu požiūriu kontraversiškus sprendimus. Pavyzdžiui, atsiradus dilemai, ar viešai išduoti valstybės paslaptį ir taip pasmerkti šalį žlugti, ar vis tik ją amoraliai nutylėti, bet taip išsaugoti savo tėvynę, neišvengiamai tenka susidurti su vadinamąja „nešvarių rankų problema“: abu minėti variantai

iš esmės reiškia amoralų pasirinkimą. Šiuo požiūriu nenorima pateisinti priespaudos ar tironijos, tiesiog teigiama, jog, esant keblioms situacijoms, būtina kreipti dėmesį ne į poelgio moralinį validumą, bet į būsimo sprendimo pasekmes.

Tačiau čia esti keletas neaiškumų, kuriuos neprošal būtų patikslinti. Visų pirma gana neaiški yra „garbingos, galingos, didingos ir t.t.“ valstybės sąvoka. Problema ta, kad, valstybės galią matuodami valdomomis teritorijomis, karine galia ar jos kaimynų jaučiama baime, mes vis tik viena-reikšmiškai padedame lygybės ženklą tarp totalitarinių XX a. valstybių bei, tarkime, šiuolaikinių poliarchijų. Šio darbo tikslas, žinoma, nėra nustatyti išties pagarbos vertos valstybės kriterijus, bet, manau, šiais kriterijais turėtų būti intelektualinė ir moralinė valstybės piliečių pažanga bei kuo didesnė socialinė gyventojų gerovė. Antrasis principas natūraliai išplaukia iš visų žmonių kaip vieno Kūrėjo kūrinų lygybės nuostatos, pirmasis – iš prigimtinio nežinojimo, kokį vaidmenį žmogus atlieka šiame pasaulyje, taigi intelektualinė piliečių pažanga ir reikštų jų bandymą moksliniu ar filosofiniu būdu spręsti šią problemą ar bent jau apie ją rimtai susimąstyti, o moralinė pažanga tuomet sudarytų sąlygas harmoningam visuomenės būviui.

Be to, absoliučių principų nebuvimas (t.y. moralinių normų nesilaikymas) neišvengiamai reiškia, jog valstybės raida tampa nekontroliuojama: ji gali tiek išsigimti į totalitarinę diktatūrą, tiek tapti pernelyg libertarine ekonominę žmogų siekiančia sukurti šalimi. Tad teisingas yra Berlinas, teigdamas, jog pavertus valdžią nepriklausomą nuo tam tikrų absoliučių principų, galima iš jos sulaukti pačių nemaloniausių akibrokštų. <sup>20</sup>

## 3. Pozityvistinis pasikėsėjimas į politikos ir moralės sąjungą

Vis dėlto galime žengti dar toliau ir remdamiesi pozityvizmo tėvo A. Comte'o žodžiais nurodyti tris žmogaus proto fazes: teologinę, metafizinę bei mokslinę, iš kurių pastarąją laikyti pažangiausia. <sup>21</sup> Trumpai nu-

<sup>17</sup> Nikolas Machiavelis, *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992, 60.

<sup>18</sup> Berlin, *Vienovė ir įvairovė*, 229–231.

<sup>19</sup> M. Hollis, „Dirty Hands.“ *British Journal of Political Science*, 4, 1982, 389.

<sup>20</sup> Isaiah Berlin, „Dvi laisvės sąvokos.“ Kn. Janos Kis (sud.), *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, 101.

<sup>21</sup> Evaldas Nekrašas, *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 2004, 94.

sakant pozityvizmo esmę reikėtų paminėti, jog šis mus supančio pasaulio tyrinėjimo pobūdis reikalauja griežto vadinamojo vertybinio neutralumo, apie kurį kalbėsiu vėliau, be to, jis tiria ne „metafizines abstrakcijas“, o tai, kas realu. Kaip teigia pats Comte'as, žmogaus protas „vaikystės ir brandos stadijoje“ naiviai manęs, jog gali visapusiškai ištirti mus supantį pasaulį bei nustatyti jo galutines priežastis, tačiau nuo to išgyjama mokslinėje pakopoje, kai imama tiesiog stebėti mus supančią aplinką ir taip bandoma nustatyti tam tikrus priežastinius-pasekminius mus supančių kūnų judėjimo ar veiklos dėsnius.<sup>22</sup>

Natūralu, kad, paklojus tokius visuotinio mokslo pamatus, privalu atsakyti bet kokių filosofinių spekuliacijų apie tariamo vienintelio principo egzistavimą, kas taipogi suponuoja susilaikyti nuo bet kokio normatyvinio esamos visuomenės įvertinimo, tad ir politikos bei moralės harmoningam derėjimui čia daug vietos kaip ir nepaliekama. „Socialinė fizika“ arba sociologija, kaip ji vadinama dabar, iš esmės visuomenės tyrinėjimui turi taikyti ne ką kita, o gamtos mokslų metodus – visų pirma griežtą priežastinių-pasekminių ryšių nustatymą. Taigi, sociologui iš principo tampa užkirstas kelias, pavyzdžiui, siūlyti tobulos visuomenės idėją, kuria remiantis būtų galima dalykiškai palyginti esamą santvarką, mat mokslininkas turi tik pateikti esamos visuomenės priežastinius ryšius bei tipologiją.<sup>23</sup> nuo bet kokio moralinio vertinimo čia, atseit, turi būti susilaikoma. Natūralu, kad pozityvistiniu požiūriu šie moksliniai mąstymo metodai turėtų būti perkelti ir į politikos reiškinių nagrinėjimo sritį.<sup>24</sup> Tai, be abejo, reiškia ne ką kita, o moralės pakeitimą pozityvistiniu politikos mokslu. Jei šio mokslo tikslas yra teikti žinias apie esamos politinės sistemos funkcionavimą,<sup>25</sup> tai, natūralu, politika turėtų remtis ne morale, kuri, kaip vėliau bus parodyta, yra kone nieko nereiškianti jausminė individo išraiška, bet tam tikras tariamai objektyvias žinias perteikiančiu politikos mokslu. Nustačius tam tikrus determinacinius valstybės bei visuomenės ryšius galima iš esmės

<sup>22</sup> Nekrašas, 95.

<sup>23</sup> Pierre Manent, *Žmogaus miestas*. Vilnius: Margi raštai, 2005, 77–78.

<sup>24</sup> Jokubaitis, *Politika be vertybių*, 25–26.

<sup>25</sup> Ten pat, 34.

mechaniškai konstruoti visus politinius sprendimus. Moralė tampa nereikalinga, maža to, ji apskritai tėra vienas iš socialinių reiškinių, kuris taip pat gali būti nusakomas determinaciniais ryšiais, mat pozityvizmas pats savaime atmeta žmogaus galimybes nustatyti kažkokius metafizinius moralės dėsnius.

Pastarieji faktoriai, ypač noras susilaikyti nuo moralinio vertinimo, ryškūs dar T. Hobbeso politinėje filosofijoje, kuri, nors dar kurta ikipozityvistiniu periodu, tačiau kurią išdrįsčiau pavadinti tam tikru socialinės inžinerijos šedevru. Reikalas tas, jog Hobbesas ne tik paneigia bet kokio *finis ultimus* ar *summum bonum*, kurie minėti ankstesnių „moralistų“ veikaluose, egzistavimą,<sup>26</sup> bet ir savo socialinę sistemą konstruoja pasiremdamas elementaria individų psichologija – egoistiniu naudos siekimu. Neva individai esti čia ir dabar, tai yra vienintelis jiems žinomas faktas, todėl jie siekia bet kuria kaina išlikti. Tiesa, mąstytojas dar bando savotiškai griebtis už šiaudo teigdamas tam tikro prigimtinio įstatymo (jis suprantamas kaip proto principas, draudžiantis daryti tai, kas žalinga žmogaus gyvybei<sup>27</sup>) egzistavimą, tačiau iš visos Hobbeso filosofijos nuosekliai plaukia tai, jog tokio įstatymo įsigaliojimą sankcionuoja ne kas kitas, o pats suverenas, kurio galios, be to, neturėtų būti kaip nors ribojamos (tai tampa aišku iš Hobbeso pasvarstymų, jog, esą, nesant valstybės neturėtume kalbėti ir apie teisingumo ar neteisingumo buvimą<sup>28</sup>). Radikaliau politiką nuo moralės „išvalys“ turbūt tik F. Nietzsche, apie kurį dar kalbėsiu. Taigi iš principo modernio mąstytojų pirmenybę atidavus politiniam kūnui, o ne jo sielai, pamažu įsigalėjo technokratinis požiūris į visuomenės problemas,<sup>29</sup> kurio giliausia esmė būtų įsitikinimas, kad žmonija gali būti apdorota praktiškai vien tik manipuliuojant jos institutais.

Vis dėlto I. Berlinas pastebi, jog tokie bandymai pritaikyti biologijos ar chemijos mąstymą politikoje gali turėti fatališkų padarinių.<sup>30</sup> Bandy-

<sup>26</sup> Thomas Hobbes, *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999, 112.

<sup>27</sup> Ten pat, 141.

<sup>28</sup> Ren pat, 140.

<sup>29</sup> Jokubaitis, *Politika be vertybių*, 30–31.

<sup>30</sup> Berlin, „Dvi laisvės sąvokos“, 87.



mai pertvarkyti visuomenę pagal tariamai mokslinę jos analizę gali sukurti žiauriausius totalitarinius režimus, o dar blogiau yra tai, jog šie vadinamieji visuomenę determinuojantys veiksniai neretai gali išvis neturėti nieko bendro su tikrove. Teisinga yra D. Hume'o pastaba, jog Saulės patekėjimas šiandien nebūtinai reiškia tą patį ryt, o taip manyti tolygu apsimesti.<sup>31</sup> Abejojant dėl priešastinių-pasekminių dėsnių egzistavimo gamtos moksluose, jų nustatymas sociologijoje tik dar labiau komplikuojasi, tad savotiškai teisinga yra P. Manent, sociologo žinojimą prilyginamas angliakasio tikėjimui.<sup>32</sup> Tam tikra prasme, viltis visapusiškai paaiškinti visuomenę remiantis mokslo dėsniais niekuo nesiskiria nuo religinio žmonių bendruomenės aiškinimo.

Be to, atsisakydami moralinio politikos įvertinimo mes netenkame ir praktinių gairių veikti – valstybę ištinka minėtojo Buridano asilo lemtis. Vertybinis neutralumas nesuponuoja veikimo, tik neregėto mąsto konformizmą.<sup>33</sup> L. Straussas yra teisingai sakęs, jog, atsisakius vertybinio sprendimo, apie socialinius reiškinius neįmanoma kalbėti apskritai.<sup>34</sup> Taip yra todėl, kad pačios vertybinio neutralumo pozicijos užėmimas taip pat suponuoja tam tikrą vertybinį sprendimą – juk vienos tiesos kaip idealo pasirinkimas neišvengiamai atmeta kitas tiesas.<sup>35</sup> Galų gale ir pats politikos sąvokos apibrėžimas neišvengiamai nurodo į tam tikras su šiuo žodžiu siejamas funkcijas (pvz., reguliuoti viešąjį žmonių gyvenimą), taigi tikslus, kas reiškia, kad automatiškai imame kalbėti apie vertybes.<sup>36</sup>

Lengva sukritikuoti ir vadinamojo indukcinio metodo taikymą visuomenės nagrinėjimui. Esą, jei ligi šiol neva nesurastas absoliutus moralės dėsnis, tai jo ir neįmanoma surasti. Jei tikėsime K. Jaspersu, jog dvasiniai žmonijos pamatai buvo padėti „ašinio laiko“ (apie 800–200 m. pr. Kr.)

<sup>31</sup> Nekrašas, 110.

<sup>32</sup> Manent, 97.

<sup>33</sup> L. Strauss, „What is Political Philosophy?“ *The Journal of Politics*, 19(3), 1957, 349.

<sup>34</sup> Ten pat, 349.

<sup>35</sup> Ten pat, 348.

<sup>36</sup> Ten pat, 351.

metu,<sup>37</sup> tai žmonijos intelektualinis gyvenimas dar neatšventė nė 3000-ojo gimtadienio, tad turint omenyje milijardinį Žemės amžių, tokias išvadas daryti dar kiek per anksti ir apskritai, vargu, ar jas kada nors bus galima daryti išvis.

Taigi filosofas, siekdamas atrasti universalią žmogaus esmę,<sup>38</sup> nebūtinai neigia, jog egzistuoja tam tikri determinuojantys visuomenę dalykai (pvz., klimatas), bet kartu jis nenuskurina pačios socialinės tikrovės sampratos, taigi, kategoriškai nenubraukia ir paties žmogaus galimybės savarankiškai apsispręsti: juk tai, kas vadinama sąžinės balsu, jau nuo Sokrato laikų laikoma nepriklausoma nuo išorės dėsnių, tad toks prietaringas pozityvistinis redukavimas ne tik iš esmės deda lygybės ženklą tarp Hitlerio Vokietijos ir, tarkime, šiuolaikinių demokratijų, bet ir politikos bei moralės atskyrimas nėra pagrįstas iš esmės.

#### 4. Marksistinės nuostatos politikos bei moralės santykio klausimu

Nepaisant pozityvistinės krypties trūkumų, mintis, kad mokslinė esamos visuomenės analizė ir jos principų pritaikymas politikoje gali būti veiksmingi, lieka gaji. Šioje vietoje ypač originalų požiūrį pateikia marksistinė filosofijos kryptis. Anot K. Marxo, norint suprasti visos istorijos pagrindą reikia išsiaiškinti, kaip kūrybinę žmonijos veiklą lemia turimi ištekliai, disponuojama gamybos technologija bei visuomenės forma, egzistuojanti kaip ankstesnių kartų palikimas.<sup>39</sup> Marxo atsakymas būtų toks: „tai, kas yra individai, priklauso nuo materialinių jų gamybos sąlygų“. <sup>40</sup> Taigi, esamos visuomenės santykiai, moralė, politika, religija (visa dvasinė gamyba) priklauso nuo materialinės gamybinės veiklos, taigi moralė, kaip ir politika, nėra savarankiškas veiksnys, o determinuotas gamybinių jėgų savininkų ideologijos, kuri generuoja ir primeta tam tikrą palankų jai mąstymo modelį visai visuomenei. Tad, žinoma, žmonėms atrodo, jog išpažįstamos

<sup>37</sup> Karl Jaspers, *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Pradai, 1998, 110–112.

<sup>38</sup> Manent, 109.

<sup>39</sup> David Held, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002, 148.

<sup>40</sup> K. Marksas, F. Engelsas, *Vokiečių ideologija*. Vilnius: Mintis, 1974, 16.



idėjos glūdi jų sąmonėje, o iš tikrųjų esti priešingai – jas nulemia užima socialinė padėtis bei jos santykiai su ekonomine gamyba.<sup>41</sup> Tad iš to logiškai seka, jog moralė tėra istorinių sąlygų nulemtas žmonių dvasinės gamybos kūrinys. Tokiu atveju, negali būti nė kalbos apie glaudžią politikos ir moralės sąjungą: žinoma, jos gali tarpusavyje susiliesti, tačiau tik ta prasme, kad abi atlieka „antstato“, kuris yra priklausomas nuo gamybinių jėgų („bazės“), funkcijas. Čia tikriausiai reikėtų pastebėti ne tik tai, jog bet kokie bandymai ieškoti absoliutaus moralės dėsno gali būti pernelyg determinuoti ieškotojo užimamos socialinės padėties, bet ir tą dalyką, kad, kaip teigiama garsiosiose „Feuerbacho tezėse“, patys metafiziniai principai, netgi mistinės spekuliacijos bei bandymai ieškoti prasmės „anapus“ gali būti paaiškinti ir išspręsti tik praktiniame gyvenime, o ne teoriniais apmąstymais.<sup>42</sup>

Ir vis tik reikia pasakyti, kad šie marksistų bandymai žvelgti į moralę kaip istoriškai kintantį reiškinių neatsižvelgia į vieną esminį dalyką: tokiu atveju, bet koks tai teigiantis asmuo turi suprasti ir savo minties istorinį reliatyvizmą – juk ir pati tokia nuostata tėra vienos iš istorinių epochų produktas. Turėdami tai omenyje, negalime atmesti prielaidos, jog vis tik galbūt absoliutaus moralės dėsno paieška yra įmanoma.

## 5. Moralinis pliuralizmas arba liberalioji politikos ir moralės sintezės kritika

Kitas kur kas rimtesnis kaltinimas skrieja iš liberalizmo politinės filosofijos šalininkų pusės. K. R. Popperis, kritikuodamas „atvirosios visuomenės priešus“, teisingai nurodo, jog, matant nelaimingus, pasimetusius, prarusius tikrumo jausmą žmones, mums kyla broliškas noras jiems padėti, mes imame trokšti juos padaryti laimingus, bet mes tiesiog negalime to

<sup>41</sup> George H. Sabine, Thomas L. Thorson, *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Margi raštai, 2008, 722.

<sup>42</sup> K. Marx, F. Engels, „Theses on Feuerbach.“ 2002.  
<<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/theses.htm>> [Žiūrėta 2009 04 12].

pasiekti kartu nesismelkdami į blogio šaknis.<sup>43</sup> Nežinia, kiek pagrįsta yra Platono, Hegelio ir Markso kritika totalitarinėmis intencijomis, bet vienas dalykas yra visiškai aiškus: žmonės, bent iš išorės siekdami kilnių politinių tikslų, kaip niekad dažnai yra priversti eiti į kompromisus su savo sąžine ir pernelyg dažnai ne pastarosios naudai. Skirtingos kultūros neretai pasižymi skirtingomis vertybėmis, kurios tarpusavyje gali konfliktuoti, o gėrio samprata, tikusi Platonui, gali iš esmės netikti šiuolaikinei liberaliajai demokratijai. Bet koks bandymas primesti aukštesnę moralę visuomenei turėtų pasibaigti paprastu sokratiškojo tipo klausimu: iš kur aš žinau, kad žinau? Bet koks bandymas tariamai imituoti paternalizmą gali pasibaigti rimtai skambančiais pareiškimais, jog pavaldinys esą turi būti priverstas elgtis vienaip ar kitaip, nes jo „tikrasis aš“ to nori, nors „empirinis aš“ ir nesupranta, kad reiktų daryti būtent taip.<sup>44</sup> Tai, jog žmogaus prigimtis, toli gražu, nėra gera, yra visiškai akivaizdu: šį faktą empiriškai patvirtina istorija, be to, ir šiuolaikinio žmogaus gyvenimas. Jei žmogaus prigimtis būtų ideali, jam nereikėtų nė More'o „Utopijos“, pakaktų tiesiog paprasčiausios anarchijos, kurios sąlygomis žmonės galėtų savanoriškai keistis materialinėmis ir dvasinėmis gėrybėmis, savanoriškai kooperotis bei nesibaiminti smurto, mat jis tiesiog būtų neįmanomas dėl prigimtinio asmens gerumo. Deja, taip nėra, o bet kokios avantiūros bei bandymai politiką derinti su tam tikra moralės samprata gali baigtis tragiškai. Vadinasi, iš to logiškai seka teiginys, jog turi būti užtikrintas ne tik visų piliečių moralinis pliuralizmas, bet ir tam tikras platus negatyvios laisvės „žiedas“, supsiantis kiekvieną moderniosios visuomenės individą. Taigi turi būti atsisakoma bet kokių pretenzijų į vieną universalią tiesą, o bet kokie bandymai grįsti savo veiksmus moralės ar kitokiomis vertybėmis dėl žmogaus prigimtinio netobulumo neturi pasireikšti kitaip nei, anot J. S. Millio, tiesiog ekscentriški gyvenimo eksperimentai.<sup>45</sup> Savaiame suprantama, šių „eksperimentų“ neverta idealistiškai romantizuoti, mat dauguma žmonių neretai daugiau ar

<sup>43</sup> Karl Raimund Popper, *Atvirosi visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998, 202.

<sup>44</sup> Berlin, *Dvi laisvės sąvokos*, 68.

<sup>45</sup> John Stuart Mill, *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai, 1995, 98.

mažiau tiesiog pasirenka ne pačius geriausius visuomenėje vyraujančius stereotipus, tačiau, šiuo atveju, svarbu yra ne tiek galimybė netrukdomai reikšti savo idėjas, kiek apskritai suteikti šansą argumentuotai išdėstyti bet kokią poziciją.<sup>46</sup>

Tad iš minėtų nuostatų nuosekliai plaukia tai, jog visuomenei iš principo neturėtų būti primetinėjama kokia nors viena moralės samprata, taigi visuomenė vystosi spontaniškai, o politika, tuo atveju, turi tik užtikrinti galimybę individams patenkinti savo troškimus.<sup>47</sup> Valdžios institucijos negali primesti individams tam tikros moralės normos, mat tokiu atveju būtų patenkinama tik dalies asmenų (tai normai pritariančių) poreikiai, o tai aiškiai prieštarautų likusios visuomenės interesams, tad individams turi būti leidžiama „naudotis savo žiniomis savo pačių tikslams“<sup>48</sup>, idant būtų suderinti visų jų interesai. Tokiu atveju, atmetus bet kokias pretenzijas surasti absoliutų moralės dėsni, liberalams tenka pasinaudoti tam tikru jo pakaitalu – žmogaus teisėmis. Pastarosios turi nustatyti tam tikras fundamentaliausias negatyviosios laisvės ribas, kurių nevalia peržengti nė politikai. Taigi šių teisių esmė ta, kad jos nustato tam tikras visuotines kiekvieno asmens teises ir taip individą iškelia prieš visuomenę ir atsijoja nuo bet kokios moralinės pareigos būtinumo. Išaukštinus moralinį pliuralizmą bei paneigus bet kokios absoliučios moralės (taigi, ir pareigos) buvimą, liberalams jau nebeišeina kitaip apsaugoti politikos nuo pernelyg didelio pastarosios savarankiškumo visuomenės atžvilgiu kaip tik paskelbus individualizmu persismelkusių teisių pagrindus.

Vis tik čia iškyla kelios problemos, kurias neprošal būtų aptarti. Visų pirma reikia paminėti, kad bet koks bandymas šiuolaikinį pasaulį grįsti žmogaus teisėmis negali būti sėkmingas iš esmės. Taip yra todėl, jog norint konsoliduoti bet kurią žmonių bendruomenę visų pirma reikia ją vienijančios idėjos, tuo tarpu, žmogaus teisės jau vien savo turiniu atlieka skaidantį

<sup>46</sup> Friedrich A. von Hayek, *Kelias į vergovę*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2002, 111–112.

<sup>47</sup> Friedrich A. von Hayek, *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*. Kn. *Socialinio teisingumo mirazas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, 16.

<sup>48</sup> Ten pat, 21–23.

vaidmenį. Anot šv. Tomo Akviniečio, politinės bendruomenės koordinacija gali būti užtikrina tik malšinant egoistinius žmonių polinkius,<sup>49</sup> taigi turi būti akcentuojamos ne vien tam tikros absoliučios asmenų teisės, bet kartu ir pareigos jų atstovaujamai visuomenei. Asmeninės autonomijos idėja yra tiesiog nesuderinama su moraliniu žmonių individualizmu,<sup>50</sup> mat pastarasis neranda minėtos pusiausvyros ir pernelyg didelę pirmenybę teikia būtent „teisių“ sąvokai. Taigi, nors esant tokioms sąlygoms, žmogaus teisės siekė išlaisvinti privačią individų gyvenimo sferą nuo perdėtos viešumo invazijos, deja, jos pateko į priešingą aklavietę: dabar jau viešąją sferą tenka ginti nuo privatumo antplūdžio, pasireiškiančio visuotiniu nihilizmu, visuomenės fragmentacija bei susvetimėjimo augimu.

Aprašydamas pastarąjį fenomeną moderniosios demokratijos citadelėje JAV A. de Tocqueville'is dar XIX a. taikliai pastebi, jog individų politinis „išlaisvinimas“, deja, neatneša norimų rezultatų: individai liberalioje valstybėje pamažu tampa „užsidarę savo kiaute“, „trokšta prasimanyti lėkštų malonumų“, „gyvena tik savyje ir sau, ir nors turi šeimą, bet jau, galima sakyti, nebeturi tėvynės“.<sup>51</sup> O virš šių žmonių iškyla „beribė globėjyška valdžia“, kuri tam tikra prasme yra tėviška, tačiau iš tikro „turi uždavinį amžinai įkalinti juos vaikystėje“.<sup>52</sup> Tad vėlgi, nors K. R. Popperis bei F. von Hayekas gana pagrįstai totalitarinėmis intencijomis kaltina „tariamą tiesą“ atradusius ir ją visuomenei bandančius primesti asmenis, vis tik jie puola į kitą kraštutinumą, kurio pasekmės taip teisingai nurodė de Tocqueville'is. Galėčiau tik pridurti, jog vienas pagrindinių liberalizmo trūkumų tikriausiai būtų tas, jog liberalai pernelyg pasitiki minėtos „atvirosios visuomenės“ geranoriškumu, jie nesupranta, kokia teisinga buvo šv. Augustino mintis, jog bet kuri valstybė visų pirma kyla iš prigimtinės žmo-

<sup>49</sup> Andrius Navickas, „Tuščiaviduriai žmogaus teisių šarvai.“ Kn. Vladimiras Laučius (sud.), *Konservatizmo takoskyros*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2006, 36.

<sup>50</sup> J. Raz, „Right-Based Moralities.“ Kn. J. Waldron (sud.), *Theories of Rights*. Oxford: Oxford University Press, 1984, 193.

<sup>51</sup> Alexis de Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: ALK Amžius, 1996, 772.

<sup>52</sup> Ten pat, 772.

gaus nuodėmės<sup>53</sup> – t.y., kaip jau buvo argumentuota anksčiau, žmogus iš prigimties esąs egoistas bei silpnavalis ir bet kokie bandymai grįsti visuomenę jos pačios tariamų išlaisvinimų vietoj universalaus moralės principo, ilgainės perspektyvos kontekste ves į tos bendruomenės fragmentaciją, valdžios galių centralizaciją bei niekuo nesiskirs nuo griežčiausio paternalizmo pasekmių. Tokiai situacijai apibūdini taikliai tinka Berlino (tiesa, vartoti kitame kontekste) žodžiai: „despotizmo triumfas – priversti vergus pasiskelbti esant laisvus“.<sup>54</sup> Vadinasi, būtina surasti tam tikrą „aukso vidurį“ tarp minėtų dviejų kraštutinumų.

## 6. Loginio pozityvizmo bei analitinės filosofijos šalininkų nuomonė politikos bei moralės klausimu

Minėtajam „aukso viduriui“ vieną didžiausių kliūčių kelyje į minėtos problemos įveikimą paspendžia anksčiau menkai filosofijoje nagrinėtos kalbos problemos, iškilusios per paskutinįjį šimtmetį ir giliai įsistvirtinusios šiuolaikiniame filosofiniame diskurse.

Vienas žymesnių emotyvistinės etikos pakraipos atstovų A. Ayeris nurodo, jog etikos terminai yra vartojami tik jausmams sukelti bei išreikšti, taigi, nėra įmanoma rasti kriterijų, kuriais būtų galima įvertinti etinius individų sprendimus, mat pastarieji neturi jokio objektyvaus pagrįstumo, o jausmų išraiškų vertinti teisingumo/neteisingumo matais negalime.<sup>55</sup> Anot L. Wittgensteino, visos pastangos bei bandymai rašyti ar kalbėti apie etines problemas bei ieškoti absoliučios moralinės normos negali būti sėkmingi, nes jie peržengia empirinio pasaulio, o taigi ir kalbos ribas.<sup>56</sup> Apskritai prasmingi sakiniai čia turi turėti tik du elementus: empirines sąvokas, atitinkančias daiktus, bei logines funkcijas, susiejančias empirines sąvokas.<sup>57</sup>

<sup>53</sup> Navickas, 33–34.

<sup>54</sup> Berlin, *Vienovė ir įvairovė*, 101.

<sup>55</sup> Alfredas Ayeris, „Etikos ir teologijos kritika.“ Kn. Algirdas Degutis et al. (sud.), *Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis, 1989, 102–103.

<sup>56</sup> L. Wittgenstein, „A Lecture on Ethics.“ *The Philosophical Review*, 1, 1965, 11–12.

<sup>57</sup> Arno Anzenbacher, *Etikos įvadas*. Vilnius: Aidai, 1998, 257.

Tai reiškia, jog bet kokios pastangos tariamai rasti universalų moralinį principą reikštų nebent asmens savęs pateisinimą emocinėje sferoje, tačiau pretenzijos į absoliutų objektyvumą, be abejo, tampa neįmanomos. Tad R. Carnapas konstatuoja metafizikos mirtį teigdamas, jog jos tiesos tėra beprasmiai pseudoteiginiai, t.y. jie tampa žodžių sekomis, kurios išvis nesudaro jokio teiginio,<sup>58</sup> kadangi pastarųjų teisingumą/klaidingumą galime nustatyti tik remdamiesi žiniomis, prieinamomis empiriniam mokslui. Tokiu atveju, pavyzdžiui, jei vartojame žodį Dievas antempirine prasme, tai iš esmės vartojame minėtąjį pseudoteiginį.<sup>59</sup> Taigi, bandymas atrasti absoliutų moralės principą, kuris peržengtų kasdienio empirinio stebėjimo ribas, tėra beprasmiškas pseudoteiginio konstatavimas.

Visgi moraliniams teiginiams suteikdami tik emocinę reikšmę minėtųjų krypties filosofai pernelyg supaprastina mus supančią tikrovę. Suprasdami pasaulį kaip tam tikrų empiriškai išmatuojamų objektų erdvę jie neišigilina į pačią žmogaus esmę. Jausmus, tarkime, galime traktuoti kaip tam tikras organizmo viduje vykstančias chemines reakcijas, kurios sukuria reaguojamos į aplinkos poveikį, tačiau, kita vertus, žmogus nuolat kažką mąsto, įsivaizduoja, taigi jo vaizduotėje vyksta tam tikri procesai, kurių neįmanoma pagrįsti vien empiriškai. Ir apskritai pasaulis esti daug sudėtingesnis nei atrodo: A. Einšteinas parodė, kad laikas bei judėjimas yra reliatyvūs, o šiuolaikinė kvantinė fizika jau abejoja ir tuo, kad galime tiksliai nuskaidyti tam tikrų dalelių padėtį, tai galime padaryti tik tikimybiškai. Bandytas neigti dvasišką šio pasaulio prigimtį bei troškimas viską kildinti iš materijos bei faktų, toli gražu, nepaaiškina kad ir elementariausių dalelių atsiradimo priežasties. Tai, savaime suprantama, nereiškia, kad mokslas savaime negali paaiškinti tikrovės, greičiau esti priešingai – norėdamas pateikti kompleksinę jos vaizdinį jis negali atmesti ir metafizinių žmogaus aiškinimo argumentų.

<sup>58</sup> Nekrašas, 270.

<sup>59</sup> Nekrašas, 275.

## 7. Postmodernistinis požiūris į politikos ir moralės problemas

Tačiau, nepaisant išsakytų priekaištų, toks transcendentinio pasaulio paneigimas bei radikalus persikėlimas šiaip neišvengiamai paveikė visą filosofinio mąstymo raidą. Pamažu tai turėjo reikšti, jog svarstyklės ėmė krypti bet kokių absoliučių moralės principų paneigimo link, be to, tuomet neišvengiamai turėjo iškilti sekantis klausimas: kokiomis vertybėmis tuomet turėtų būti grindžiama politika? Į šį klausimą gana panašiai atsakė du postmodernistinės filosofijos krypties atstovai: F. Nietzsche, kuris neretai laikomas tikroju postmodernizmo pradininku, ir R. Rorty. Tad jų požiūrį į politikos-moralės santykio problemą netrukus ir panagrinėsiu.

Dar J. J. Rousseau, protestuodamas prieš Apšvietos filosofų propagotą griežtą proto išaukštinamą jausmų atžvilgiu, teigė, jog jam atrodo, kad už šio proto argumentus daug stipresnė esanti aktyvi žmogaus valia.<sup>60</sup> A. Schopenhaueris įžvelgė šios valios iracionalias bei begalines pastangas siekti visko įmanomo ir kartu nesugebėjimą tai padaryti.<sup>61</sup> Tačiau panašių prieš protą nukreiptų samprotavimų banga kulminaciją pasiekė tik būtent F. Nietzsches darbuose. Taigi Nietzsche konstatuoja, kad iš tikrųjų remiantis protu neįmanoma nustatyti gyvenimo vertės, nes ji negali būti nustatoma paties gyvenančiojo, kuris tėra „ginčo objektas, bet ne teisėjas“.<sup>62</sup> Natūralu, kad negali būti ji nustatyta ir mirusiojo, taigi metamas iššūkis bet kokiems filosofų bandymams rasti absoliučius būties principus. Bet Nietzsche žengia dar toliau pasakydamas, kad pasaulis, kurį pajėgiame išsąmoninti, tėra tik „paviršius, ženklų, apibendrintas, supaprastintas pasaulis“,<sup>63</sup> o mokslas tėra tik dar viena šalta ir mechaninė jo interpretacija.<sup>64</sup> Vadinasi, jei pasaulį iš principo suprantame kaip gausybę ženklų (o ženklus galime tik interpretuoti, kaip ir pačias interpretacijas vėlgi galime tik interpretuoti ir t.t.), tai tikriausiai būtina atsisakyti bet kokių pretenzijų į tariamai objektyvų žino-

jimą, kuris tėra žmogiškosios puikybės išraiška. Dar daugiau: Nietzsche iškelia idėją, jog mintis ateinanti ne tada, kai mes norime, bet kai ji pati to nori, o tai jau reiškia ne ką kita kaip iki tol vyravusio tradicinio ryšio tarp subjekto ir jo sąlygojamo predikato (mąstymo) apkeitimą vietomis.<sup>65</sup> Šitaip paneigdamas bet kokius ankstesnius bandymus skirstyti pasaulį į regimąjį ir transcendentinį, Nietzsche konstatuoja, jog tokie bandymai reiškia dekadansą bei identifikuoja žlungančio gyvenimo simptomus.<sup>66</sup>

Taigi naująja visa ko būtimi Nietzsche konstatuoja esant „galios valią“. Apskritai valia, anot mąstytojo, yra tam tikras neišvengiamas įsakinėjimas ir paklusimas, tam tikras „komandavimo afektas“,<sup>67</sup> o, tokiu atveju, kadangi nuolat kažko trokštame, tai kiekvieną veikiančią jėgą galėtume apibrėžti kaip valią siekti galios. Kaip teigia pats Nietzsche: „kur gyvastį aptikti man pavyko, visur radau troškimą galios“.<sup>68</sup> Tad matome, jog filosofas, visos būties pagrindu laikydamas stichišką tapsmą, paneigia parmenidiškąją ankstesnės metafizikos sistemą bei, tuo pačiu, atsisako universalios etinio pasaulio pagrindo.

Kalbėdamas apie moralę Nietzsche imasi ją klasifikuoti į du tipus: ponų moralę ir vergų moralę. Išskirtiniais ponų moralės bruožais tampa tai, jog čia vyraujantis pasaulio vertinimas skyla ne į priešpriešas tarp gera/bloga, bet tarp gera/prasta. Šios priešpriešos, o kartu ir visos Nietzsches filosofijos esmė ta, kad šiai moralės kryptčiai prijauciantys asmenys yra linkę ne priimti kitų siūlomas vertybes, bet kurti jas patys.<sup>69</sup> Būtent šis moralės tipas sudaro sąlygas efektyviausiai realizuoti ir „galios valios“ fenomenui, mat „reikalauti iš jėgos, kad ji reikštųsi ne kaip jėga, kad nenorėtų įveikti, nugalėti, įsiviešpatauti, netrokštų priešų, priešinimosi, triumfo, yra lygiai taip pat beprasmiška, kaip reikalauti iš silpnybės, kad ji reikštųsi savo jėga“.<sup>70</sup> Ponų moralės antipodas – vergų moralė. Čia viskas remiamasi naudojantis

<sup>65</sup> Nyčė, *Rinktiniai raštai*, 331.

<sup>66</sup> Ten pat, 518.

<sup>67</sup> Nyčė, *Rinktiniai raštai*, 332–333.

<sup>68</sup> Friedrich Nietzsche, *Štai taip Zaratustra kalbėjo*. Vilnius: Alma littera, 2006, 127.

<sup>69</sup> Nyčė, *Rinktiniai raštai*, 467–469.

<sup>70</sup> Friedrich Nietzsche, *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: ALK Pradai, 1996, 54.

<sup>60</sup> Berlin, *Vienovė ir įvairovė*, 84.

<sup>61</sup> George H. Sabine, Thomas L. Thorson, 836.

<sup>62</sup> Nyčė, *Rinktiniai raštai*, 509.

<sup>63</sup> Friedrich Nietzsche, *Linksmasis mokslas*. Vilnius: ALK Pradai, 1995, 257.

<sup>64</sup> Ten pat, 289.

minėtąją gera/bloga perskyra. Nietzsche priekaištauja šiam moralės tipui dėl jo priešiško vitalinėms gyvenimo jėgoms, jų neigimo, ypač filosofą erzina krikščioniškoji „Tu privalai“ formulė, tarsi įkalinanti „galios valią“ uždarame narve.

Taigi Nietzsches idealas – antžmogis, visiškai atsidavęs stichiškam „galios valios“ tapsmui. Šis antžmogis turįs tapti įsakinėtoju ir įstatymų leidėju. Tai jam priklauso primesti tiek politinę, tiek bet kokią kitą tiesą, kuria seks žmonija, o jo pažinimas bei tikslas – nuolatinė kūryba bei savikūra.<sup>71</sup> Nietzsche teigia Dievo mirtį, kas reiškia, jog pasaulio nebegalime vertinti pagal ankstesnius gera/bloga kriterijus, vadinasi, būtina perkurti vertybes iš naujo, o tai turįs padaryti būtent antžmogis. Iš esmės toks transcendentinio Dievo mirties paneigimas reiškia ne ką kita, o pačio žmogaus (tariamo antžmogio) transformavimą į mirtingą žemiškąjį Dievą. Politikos, tokiu atveju, jau nebegalima įvertinti nešališku objektyviu matu, o pati žmonija tampa savotiška *tabula rasa*, kurią pagal savo poreikius „užpildys“ naujasis antžmogis.

Nietzsches idėjas tik dar labiau sustiprina kito postmodernaus autoriaus R. Rorty mintys. Prisidėdamas prie savo pirmtako paskelbto reliatyvizmo jis konstruoja vadinamojo liberalaus ironiko terminą, kuriam priskiria tai, jog šis radikaliai bei nuolat abejoja savo esamu žodynu bei nemano, kad yra pajėgus turimomis priemonėmis šią abejonę išklaidyti. Taigi vėl: bet kokie bandymai metafiziškai įrodyti universalią tiesą, kuria turėtų būti grindžiama visuomenė, yra bent jau abejotini ta prasme, kad mūsų kalba gali tam paprasčiausiai netikti, o mes negalime įrodyti to, kas peržengia kalbos ribas ir, dar daugiau, mūsų vartojama kalba yra atsitiktinumų bei istorinių sąlygų nulemtas dalykas.<sup>72</sup> Iš to nuosekliai plaukia, kad mes, jokių būdu, negalime būti tikri dėl mūsų vartojamos kalbos galimumo įvykdyti suplanuotą filosofinę užduotį (įrodyti universalų moralės dėsni), kadangi pati kalba, jos žodynas, loginė struktūra gali mums to nė nesuprantant mus klaidinti. Kadangi žmogus neturi jokios ikilingvistinės esmės, tai ir mo-

ralę tuomet reikia traktuoti tik kaip vieną iš lingvistinių dalykų ir galbūt netgi atsitiktinumų.<sup>73</sup> Iš to seka, kad bet kokie filosofiniai bandymai rasti tam tikrą tiesą išties niekuo nesiskiria nuo įvairiausių literatūrinių eksperimentų. Tad Rorty atvirai filosofiją paskelbia esant tik vienu iš literatūros žanrų.<sup>74</sup> Šiuo būdu ir yra atveriamas kelias tam, ką galėčiau pavadinti politikos estetizavimu. Plėtodamas savo mintis Rorty toliau konstatuoja, jog pasaulyje, kuriame nėra jokių metafizinių pagrindų, politikai turi siekti ne ieškoti absoliučių tiesų, bet tiesiog laisvai diskutuoti.<sup>75</sup> Taigi racionalių proto srities išaukštinimą čia pakeičia kitas elementas – vaizduotė. Be to, šiek tiek primindamas Rousseau, Rorty teigia, jog žmonijos solidarumą turėtų garantuoti ne tam tikros lingvistinės tiesos apie asmens prigimtį, bet tiesiog bendras gebėjimas jausti skausmą,<sup>76</sup> taigi tai savotiška Rousseau „užuojautos“ atmaina.

Panašiai elgiasi ir F. Nietzsche, neigdamas graikiškąjį reiškinio bei esmės dvisklaidą. Paneigdamas racionalių pasaulio pažinimo taisykles bei suteikdamas galimybę žmogui jas sukurti pačiam, filosofas jį paverčia jau minėtu mirtingu Dievu. Natūralu, kad šis Nietzsches noras paversti pasaulį tam tikru permanentiškai perkuriamu meno kūriniu, kuriam neegzistuoja jokios nešališkos taisyklės, reiškia, kad galime pateisinti bet kokio mąsto bandymus „pertapyti“ visuomenę pagal „dailininko“ galimai liguistą vaizduotę. Tokių bandymų nesiskaityti su elementariausia pagarba žmogaus gyvybei pasekmes bene ryškiausiai iliustruoja XX a. totalitariniai režimai. Galima pasakyti dar daugiau: atmesdamas bet kokias galimybes ieškoti absoliutaus moralės dėsnių Nietzsche, nors ir šlovindamas vadinajamą „Taip-sakymą“ gyvenimui, iš tikro paneigia bet kokią gyvenimo prasmę. Kaip minėta anksčiau, žmogiškoji būtybė, atsidurianti šiame nežinia dvelkiančiame pasaulyje, pirmiausia turėtų stengtis būtent jį išaiškinti, o ne ciniškai paneigti tokias galimybes. Jei kartais krikščioniškasis „Ne-sa-

<sup>73</sup> Alvydas Jokubaitis, *Postmodernizmas ir konservatizmas*. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, 167.

<sup>74</sup> Rorty, 79.

<sup>75</sup> Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, 55–56.

<sup>76</sup> Rorty, 88.

<sup>71</sup> Nyčė, *Rinkiniai raštai*, 418.

<sup>72</sup> R. Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, 73–75.



kymas“ ir yra atsakymas į pasaulio prasmės klausimą, tai kam save apgau-  
dinėti besąlygiškai sakant „Taip“?

Atsakydamas į Rorty abejones dėl galutinio žodyno nebuvimo, norė-  
čiau pasakyti, kad, žmogui esant netobulai būtybei, taip visiškai gali būti  
ir neįmanoma to nei paneigti, nei patvirtinti. Vis dėlto reikėtų tarti, kad  
net R. Descartesas, mąstytojas, siūlęs gyvenime suabejoti viskuo, ku-  
o tik įmanoma,<sup>77</sup> konstatavo, kad mes bet kuriuo atveju „turime paklusti savo  
šalies įstatymams bei papročiams“. <sup>78</sup> Tuo noriu pabrėžti, kad jei ir pasaulis  
yra tik sapnas, mes vis vien turime gyventi bei ieškoti tiesos tarsi tai būtų  
tikrovė; jei kada vėliau sužinosime, kad būtis išties tebuvo sapnas, tai, ži-  
noma, mūsų pastangos pasirodys buvusios bevaisėmis, tačiau, kitu atveju,  
jei pasaulis yra realus, o mums duotas žodynas gali būti pajėgus rasti tiesą,  
tai, tikėtina, jog kažką būsime atradę. Tačiau, jei neieškosime, nieko nera-  
sime abiem įmanomais variantais. Tad norėdami gyventi bei spręsti apie  
pasaulį mes neišvengiamai turime padaryti tam tikras niekuo neparemtas  
prielaidas dėl jo egzistavimo ir dėl mūsų žodyno gebėjimo šią tikrovę ana-  
lizuoti. Kaip teigė I. Kantas: „netarus, kad esama protoingo Kūrėjo, neįma-  
noma protingai viso to pagrįsti ir nepulti į paikus paistymys.“<sup>79</sup>

## 8. Absolutus moralės dėsniis ir jo santykis su politika

Išsiaiškinę svarbesnį filosofinių kryptų argumentaciją dėl neva neegzis-  
tuojančio universalios moralės dėsniio galiu konstatuoti, kad vis dėlto šios  
pretenzijos turi tam tikrų trūkumų, o netrukus apskritai pabandysiu įrody-  
ti, kad tokio dėsniio išties esama. Visų pirma reikėtų tarti, kad egzistuoja  
du būdai nustatyti absoliutų moralės dėsniį, o jie skiriasi atitinkamai pagal  
savo kilmės šaltinius: vienas jų gali būti kildinamas iš empirinio pasaulio,  
kitas iš to, kas peržengia įprastą gamtos determinaciją – žmogaus proto.

Taigi pirmojo pobūdžio etiką įprastai vadiname utilitaristine etika. Pa-  
čiu savo turiniu ji esanti konsekvencialistinė – jos moralumo matas esąs

vieno ar kito elgesio padarinių įvertinimas. Kaip teigė vienas utilitarizmo  
tėvų J. Benthamas, gamta įkūnijo žmogų malonumo ir skausmo karalijoje,  
taigi viskas, kas leidžia išvengti skausmo ir skatina malonumą yra gėris, o  
kas sukelia priešingus padarinius – blogis.<sup>80</sup> Vadinasi, malonumo siekimas  
ir skausmo vengimas savo pavaldiniams yra pagrindiniai įstatymų leidėjo  
tikslai, kurių jiems nevalia pamiršti, o politinis sprendimas bus moralus  
tiek, kiek jis maksimaliai didžiausiai visuomenės daliai sieks malonumo ir  
leis išvengti skausmo.<sup>81</sup>

Vis dėlto, nepaisant gana patrauklaus šios moralinės doktrinos siūlo-  
mo visuomenės sutvarkymo būdo, reikėtų tarti, kad tokiu būdu visuotinio  
moralės dėsniio postulavimas tampa neįmanomas. Taip atsitinka dėl to, kad  
minėta etikos sistema remiasi niekuo nepagrįsta prielaida, kad neva kie-  
kvienas žmogus siekia malonumo. Malonumas neišvengiamai asocijuojasi  
su tam tikru jausmu, todėl jau vien todėl šis bandymas pagrįsti moralę yra  
ydingas: universalus elgesio dėsniis turėtų egzistuoti net ir tada, jei jausmų  
ir pasaulio nebūtų apskritai, jis turi būti priimtinas bet kuriai protaujančiai  
būtybei, net ir tai, kuri yra bejausmė. Be to, svarbi yra ir ši mintis: poelgio  
moralumo/amoralumo matas turi būti ne jo siekiamas tikslas, bet kažkas,  
kas nepriklauso nuo daiktų pasaulio, kadangi poelgiai, pretenduojantys į  
tam tikrą sąlytį su jusliškėmis pasekmėmis, automatiškai eliminuoja pačio  
subjekto elgesio motyvus. Juk kilniai žmogus gali elgtis ir žiūrėdamas vien  
savo naudos. Svarbu paminėti ir tai, kad žmonės gana skirtingai interpre-  
tuoja tuos pačius empirinio pasaulio daiktus, tad neišvengiamai kitaip su-  
pranta ir malonumo jausmą, vadinasi, tokiu atveju tampa nebeaišku, kokias  
universalias priemones galima įgyvendinti siekiant maksimizuoti individų  
laimę. Absoliutaus moralės dėsniio esmė ir yra būtent ta, kad jis leidžia-  
si universalizuojamas, o ne paliekamas konkrečioms empirinio pasaulio  
aplinkybėms, nes būdamas nuo jų priklausomas jis suponuoja skirtingus  
sprendimus, kurie priklauso nuo konkrečios situacijos, taigi jis nėra uni-  
versalus griežtąja to žodžio prasme. Taip pat utilitarizmas reiškia bandymą  
primesti tam tikrą techninio visuomenės apdorojimo galimybę, kas reiškia

<sup>77</sup> Renė Dekartas, *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1978, 229–230.

<sup>78</sup> Ten pat, 115.

<sup>79</sup> Immanuel Kant, *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996, 176–177.

<sup>80</sup> J. Bentham, *A Bentham Reader*. New York: Pegasus, 1969, 85–87.

<sup>81</sup> Ten pat, 96–99.



tai, kad nėra skaitomasi su atskirais asmenimis, o dalies asmenų (nors ir mažumos) gerovę galime lengvai paaukoti dėl daugumos individų dalies gerovės. Taipogi žvelgiant iš praktinės politikos pusės reikia pasakyti, kad dar Platonas teigė, jog „minia negalinti būti filosofu“.<sup>82</sup> visuomenės dauguma mėgaujasi lėkštais malonumais, todėl nuoširdus mėginimas patenkinti dažnai liguistą žmonių poreikį „duonai ir žaidimams“ reiškia ne ką kita, o tik dar didesnę visuomenės „postūmį“ dekadanso kryptimi.

Tad moralės absoliutumą pabandysiu pagrįsti remdamasis I. Kanto mintimis. Moralė bus universali tik tada, kai protas visiškai pažabos jausmus,<sup>83</sup> būtent prote kiekviena asmenybė yra laisva ir autonomiška, nes proto sferoje mes esame pajėgūs spręsti neatsižvelgdami į gamtinį priežastingumą, be to, jo dalyje esame nepriklausomi nuo atsitiktinių empirinio pasaulio aplinkybių. Tad laisvė tam tikroje (šiuo atveju, žmogaus proto) sferoje yra būtina, idant galėtume nustatyti tam tikrą moralės dėsni. Visų pirma todėl, kad protas, determinuodamas valią, turi būti laisvas nuo fenomenų bei jų tarpusavio priežastingumo dėsnio.<sup>84</sup> Toliau, sekdamas Kantu, teigiu, kad spekuliatyviojo proto taikymo interesas yra stebėti bei pažinti objektus, tuo tarpu praktinio proto tikslas – „determinuoti valią galutinio ir viso tikslo atžvilgiu“,<sup>85</sup> nes būtent praktinis šio proto taikymas esti imanentinis – protas pats tampa veikiančiąja priežastimi,<sup>86</sup> tad gali laisvai determinuoti valią pats nebūdamas determinuotas. O kadangi žmogus kaip protinga būtybė, kuri, kaip jau parodė Kantas, protu yra nepriklausoma nuo išorinio pasaulio, geba veikti pagal savo pačios sukurtą dėsni, tai toks savarankiškai nusistatomas dėsnis neturi nieko bendra su išorine materija, jame „nėra nieko daugiau kaip tik įstatymų galią turinti forma“,<sup>87</sup> tad galime tarti, kad žmogus galės pats sau būti įstatymų leidėju. Kadangi universali taisyklė, galiojanti visiems žmonėms, gali kilti tik iš proto, tai, vadinasi, protas ap-

<sup>82</sup> Platonas, *Valstybė*. Vilnius: Mintis, 1981, 222.

<sup>83</sup> Gražina Miniutaitė, „Moralinės tolerancijos samprata I. Kanto praktinėje filosofijoje.“ *Logos*, 48, 2006, 18.

<sup>84</sup> Imanuelis Kantas, *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987, 43.

<sup>85</sup> Ten pat, 143.

<sup>86</sup> Ten pat, 65.

<sup>87</sup> Ten pat, 43.

rioriškai determinuoja valią moralės srityje ir suteikia būtinumą pasirinkti tam tikrą elgesio modelį taip, kaip laikas ir erdvė sukuria būtinumą pažinti pasaulio daiktus tik jų nustatytu būdu.

Tai įvyksta taip: siekdamas atsakyti į sokratiškąjį klausimą „kaip žmogus turėtų gyventi?“ asmens protas ima tikrinti įvairius įmanomus elgesio modelius, jo tikslas – apvalyti save nuo subjektyviškumo bei rasti universalizuojančią visas įmanomas situacijas elgesio maksimą.<sup>88</sup> Vadinasi, žmogus supranta, kad ieškodamas tokios absoliučios ir besąlygiškos taisyklės jis turi patikrinti, ar jo pasirinktam elgesio modeliui pritartų visa žmonija. Jis turi atsakyti į klausimą: ar tai galėtų būti visuotinis įstatymas, kuriuo remtųsi protingos būtybės? Iš čia plaukia kantiškasis kategorinis imperatyvas: „Elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas.“<sup>89</sup> Nors ši moralės taisyklė yra kategorinė, t.y. be išlygų privaloma taikyti visais gyvenimo atvejais, tačiau žmogus, žinoma, gali jos ir nepaisyti. Dalykas tas, kad asmuo yra laisvas apsispręsti šios taisyklės atžvilgiu – protas jam parodo, kad elgtis reikia būtent taip, o toliau tai priklauso nuo žmogaus valios įgyvendinti šį proto nurodymą. Blieka pridurti, kad moralaus veiksmo polinkis turi kilti iš nuo išorinio pasaulio nepriklausančios pareigos jausmo, o ne iš siekio, pavyzdžiui, tik atrodyti moraliam. Tokiu būdu Kantas atskiria poelgio moralumą pirmu atveju ir legalumą antru.<sup>90</sup> Poelgis, kurį atlikome, kad ir paklusdami kategorinio imperatyvo taisyklei, tačiau siekdami kokių nors empirinių rezultatų, yra legalus, tačiau beprasmiška kalbėti apie jo moralumą.

Suprasdamas, kad kitos mąstyti gebančios būtybės taip pat esti autonomiškos ir gali sau leisti įstatymus, o kategorinis imperatyvas iš esmės yra nukreiptas į tokias pat nepriklausomas būtybes, žmogus ima gerbti jų autonomiją bei traktuoti jas ne kaip priemones savo tikslams siekti, o tiesiog kaip tikslus savaime. Žmonės esti ne empiriniai daiktai, kurie gali būti panaudoti kaip įrankiai, bet visų pirma jie išsiskiria galimybe laisvai mąstyti bei savarankiškai veikti, todėl jų ir negalima traktuoti kaip elementariausių

<sup>88</sup> Anzenbacher, 52.

<sup>89</sup> Kantas, *Praktinio proto kritika*, 45.

<sup>90</sup> Ten pat, 141.

įrankių savo tikslams siekti.<sup>91</sup> Žinoma, pavienis žmogus galys būti silpnas ir ribotas, tačiau pati žmonija, jo asmenyje vis tiek turi būti šventa,<sup>92</sup> o žmonijai turi būti šventas jis ir jo asmenybė. Tad būtent toks yra absoliutus moralės dėsnis: formalus, nepriklausantis nei nuo išorinių aplinkybių, nei nuo siekiamo tikslo, neprimestas iš šalies bei kylantis iš proto.

Taigi dabar, kai jau aišku, kokia yra ieškotos moralės taisyklės samprata, paskutinis dalykas būtų apsvarstyti šios universalios maksimos santykį su politika. Natūralu, kad iškyla teisingas klausimas: ar atradus tam tikrą protingą žmogaus elgesio modelį jį reikėtų susieti su politika – t.y., ar politika, šiuo atveju, turėtų tapti priklausoma nuo moralės? Manau, kad atsakant į šį klausimą turbūt svarbiausia būtų pasistengti išvengti puolimo į kraštutinumus ir toliau sekti aristoteliškąją aukso vidurio taisykle. Pretenzijų, siekusių politiką iškelti aukščiau moralės, nepagrįstumą parodžiau jau anksčiau. Dabar, manyčiau, būtų tikslinga parodyti blogybes, kurios iškyla politiką bandant subordinuoti moralei.

Tiesą sakant tai išplaukia iš pačios įrodytos moralės sampratos. Jei moralė traktuoja kiekvieną protingą asmenį kaip gebantį apsispręsti tikslą patį savaime, tai klaidinga būtų manyti, kad mes galime bandyti prikišinėti šiam tikslui savaime tam tikrus elgesio modelius. „Niekas negali versti manęs būti laimingu taip, kaip jam norisi“,<sup>93</sup> – rašo Kantas, o tai reiškia, kad bet koks bandymas primetinėti net ir šią moralės sampratą visuomenei reikštų bandymą keisti jos mąstymą per prievartą, taigi, traktuoti ją kaip priemonę, o tai jau būtų ryškiausias politikos nesiskaitymas su pačiu minėtu moralės dėsniu. Toliau, derėtų pakartoti jau anksčiau minėto pobūdžio argumentus: tarkime, moralizavimo politika valdant apšviestajam despotui gali būti gana efektyvi, tačiau, kita vertus, po jo mirties sostą gali užurpuoti amoralus tironas ir geriausios jo pirmtako intencijos gali virsti tiesiausiu keliu į vergovę.

Tad atsisiųsiant avantiūros pertvarkyti visuomenę pagal kategorinio imperatyvo formuluotę, lieka nuspręsti, koks ištis politikos santykis su mo-

<sup>91</sup> Anznebacher, 56.

<sup>92</sup> Kantas, *Praktinio proto kritika*, 107.

<sup>93</sup> Kant, *Politiniai traktatai*, 79.

rale. Kad politika negali apsieiti be moralės yra akivaizdu: dar Platonas pastebėjo, kad valstybės santvarkos rūšys atspindi jos piliečių sielų rūšį.<sup>94</sup> Tai reiškia gana paprastą dalyką: visuomenėje neegzistuojant moralei bet kokios šnekos apie stabilią bei stiprią valstybę tėra tušti plepalai. Vis tik kadangi mes negalime imtis minėtų visuomenės pertvarkymo avantiūrų, reikia prisiminti E. Burke'o žodžius, kad galima norėti, jog visuomenė būtų kitokia, tačiau tikras patriotas ir politikas apsvarsto, ką gali padaryti su esama „medžiaga“.<sup>95</sup> Kanto atsakymas į šią problemą tikriausiai būtų toks: politika turi priklausyti prieš teisę.<sup>96</sup> Būtent pastaroji ir turi uždėti „apysnari“ politikai. Moralė ir teisė iš principo tarpusavyje neprieštarauja: tai tik dvi tos pačios monetos pusės. Moralė reiškia asmens vidinius apribojimus, kuriuos jam įsakmiai nurodo protas. Vis tik, nors žmogus esti laisvas, tačiau jo prigimtis nėra gera, jis esti „kreivas medis“, iš kurio niekada nebus padirbta nieko tiesaus,<sup>97</sup> tad individas gali pasirinkti klaidingai, o, kaip minėjau, valstybė negali paternalistiškai „taisyti“ šios klaidos. Tad būtina teisė, kuri iš išorės apriboja tiek asmens, tiek politikos elgesį. Tokia samprata logiškai plaukia iš kategorinio imperatyvo nuostatos: kadangi turime gerbti asmenis kaip tikslus savaime ir nesikišti į jų asmeninį gyvenimą per prievartą, todėl būtina nustatyti visuotines taisykles, kuriomis būtų grindžiama visuomenė. Kitaip kalbant: viena iš asmens etinių pareigų – vykdyti teises pareigas. Šį uždavinį būtent sėkmingai išsprendžia minėtoji teisė. Ji nuosekliai remiasi kategorinio imperatyvo nuostatais: jos esminis transcendentalinis principas – viešumas, kuriuo remiantis remiantis galime įvertinti vieno ar kito poelgio moralumą (jei tam tikro ketinimo įgyvendinimas negali būti viešas, o turi būti slepiamas, tai reiškia jis yra amoralus).<sup>98</sup>

Kita vertus, tikrovėje dažnai esti kitaip: neretai teisės normos, nors ir

<sup>94</sup> Platonas, 168.

<sup>95</sup> E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*. New York: Oxford University Press, 1993, 157–158.

<sup>96</sup> Kant, *Politiniai traktatai*, 167.

<sup>97</sup> Ten pat, 36.

<sup>98</sup> Ten pat, 161–162.

yra viešos, tačiau prieštarauja moralei (pvz., antisemitiniai Niurnbergo įstatymai), o jų įgyvendinimas nėra kiek nuo to nenukenčia. Tad kyla klausimas: ar tokia teisės samprata neišvengiamai reiškia, kad įstatymų leidėjai gali leisti bet kokius įstatymus? Be abejo, ne. Vėlgi derėtų prisiminti Kantą ir jo pirminės arba visuomenės sutarties interpretaciją. Ši sutartis jokių būdu nėra kada nors vykęs istorinis faktas, tai – žmogaus proto idėja, kuri įpareigoja įstatymų leidėją leisti tokius įstatymus, kurie galėtų kilti iš visos tautos valios, be to, į kiekvieną asmenį žiūrėti taip tarsi jis šiems teisės aktams būtų pritaręs.<sup>99</sup> Tad jokių būdu negalima teisės aiškinti utilitaristiniu požiūriu, kadangi pirminės sutarties idėja griežtai atmeta net ir vienintelio žmogaus kaip tikslo savaime autonomijos ignoravimą, o tuo tarpu įstatymų matu pavertus naudą, dalies visuomenės interesus galėtume paaukoti bendros gerovės labui. Tačiau toks elgesys gali sukurti tam tikrą visuomenės atstumtųjų grupę, o tai jau būtų šiurkštus juridinės moralės prasmės ignoravimas. Be to, anot Kanto, politika negali traktuoti savo valdinių paternalistiškai ir primetinėti jiems tam tikros gerovės sampratos.<sup>100</sup> Norėčiau pasakyti, kad politika, norėdama išlikti morali, savo prioritetu turėtų paversti būtent tam tikro negatyviosios laisvės kiekio užtikrinimą. Tik kategoriškai apibrėžus valdžios ribas mes galime išvengti Kanto samprotavimuose glūdinčio pavojaus, kad būtina paklusti bet kokiems įstatymų leidėjo nurodymams. Išties negatyvioji laisvė užtikrina, jog valdžios normos, bandančios reguliuoti pagrindines negatyviasias laisves (žodžio, spaudos, sąžinės), paprasčiausiai neturės juridinės vertės, taigi negalės būti vykdomos bent jau formaliai.

Tačiau norint harmoningai suderinti moralę su politika, lieka vienintelė kliūtis: gali atrodyti, kad ankstesnės mintys neišvengiamai atmetė tam tikro moralinio žmogaus ugdymo galimybę, kurios nebuvimas pasireiškia visuomenės cinizmu, susvetimėjimu, fragmentacija bei moralinių sprendimų nykimu. Norėčiau pasakyti, kad tokia galimybė vis tik yra užtikrinama ir čia moralė su politika suderinama trimis aspektais. Pirmia, anot R.Dworkino, žmonės neturi būti pasmerkti gyvenimui, kuriame jie

<sup>99</sup> Ten pat, 88.

<sup>100</sup> Ten pat, 79.

praktiškai negali atlikti jokio aktyvaus vaidmens,<sup>101</sup> taigi jų negalima palikti „vegetuoti“. Priešingu atveju, jų autonomija būsimi paniekinta, o ir pats kategorinis imperatyvas tikriausiai reikalauja daryti kitiems gera ir tai yra aukščiausias žmogaus kaip tikslo savaime išaukštinimas. Noriu pasakyti paprastą dalyką: politika turi pasirūpinti morale privalomo visuotinio švietimo bei socialinio aprūpinimo sąlygomis. Tai nėra nesiskaitymas su asmenimi kaip tikslu savaime, kadangi tam tikros informacijos pateikimas negali būti traktuojamas kaip individo autonomijos ignoravimas, tai greičiau, kaip pasakytų Kantas, tėra noras išmokyti žmones naudotis savo (o ne kitų!) protu.<sup>102</sup> Būtent didesnis dėmesys humanitariniams dalykams (ypač filosofijai) yra būtinas, kadangi jie tiesiogiai susiję su doroviniu asmens ugdymu, turėtų būti skiriamas dar mokykloje. Čia derėtų pasakyti, kad ruošiant valstybei specialistus visų pirma reikia kreipti dėmesį ne į jų profesinės, bet į žmogiškosios kvalifikacijos kėlimą. Tuo tarpu mokyklose didesnę dėmesį skiriant grynai techniniam žinojimui arba literatūrai (o juk Kantas kaip tik siekė jaunimo nevarginti sentimentalumu, kuris tik sužadina tuščius norus ir atbukina pareigos jausmą, kuriuo grindžiama moralė<sup>103</sup>), moralė pamažu nyksta iš viešosios sferos. Tad švietimas yra pagrindinė politika ir moralę suderinanti priemonė, o kiti du aspektai tėra išvestiniai iš pirmojo. Taigi, toliau norėdami prisiminti Konfucijaus mokymą, kurį kiek perfrazavus galima būtų pasakyti, kad politika, norėdama visuomenėje palaikyti tam tikras moralines nuostatas pati turi parodyti pavyzdį. Trečia, politikos veiksmai iš visuomenės turi susilaukti ne kokio nors kito, o būtent moralinio įvertinimo. Tik taip laiduojama abipusė valdžios ir visuomenės pagarba, o šių dviejų tikslų realizavimas ir reiškia, kad minėtas švietimo projektas veikia sėkmingai.

Taigi, dabar jau galiu apibendrinti ir Kanto žodžiais teigti, kad „objektyviai tarp moralės ir politikos nėra jokio nesutarimo“,<sup>104</sup> šios dvi sferys

<sup>101</sup> Ronald Dworkin, *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 298.

<sup>102</sup> Kant, *Politiniai traktatai*, 48.

<sup>103</sup> Kantas, *Praktinio proto kritika*, 178.

<sup>104</sup> Kant, *Politiniai traktatai*, 159.

harmoningai dera tarpusavyje. Taip yra todėl, kad moralė grindžiama kategorinio imperatyvo maksima, o politika transcendentaline viešosios teisės formule.<sup>105</sup> Tačiau pati teisės samprata bei jos būtinumas kyla iš kategorinio imperatyvo nuostatų, taigi iš moralės kaip etikos. Siekiant išvengti tironijos būtina įtvirtinti tam tikrą negatyviąją laisvę, tačiau norint išvengti moralinės politikos erozijos būtina įgyvendinti tam tikrą švietimo programą bei rodyti gerus asmeninius pavyzdžius.

### Išvados

Mąstydamas apie politikos ir moralės santykio problemą vis tik didesnė „duoklė“ šiame darbe atidaviau įžangoje jau minėtajam Parmenidui. Sukurtą pasaulį racionaliai galime paaiškinti tik remdamiesi prielaida, jog egzistuoja vienintelis ir tobulas jo Kūrėjas, jį galime vadinti absoliučiu Vieniu, iš kurio „išstryksta“ likęs pasaulis, arba, tarkime, save mąstančiu mąstymu. Žmogaus protas nėra pajėgus visiškai suprasti Dievą, tad mūsų sukurtas pasaulis gali būti „prisuktas laikrodis“ arba pati visata ir esti Dievas. Tai šiuo atveju netgi nėra taip svarbu. Svarbu yra tai, kad mes, būdami šio Absoliuto fiziniai ar dvasiniai kūriniai, turime protą ir juo remdamiesi galime nusistatyti kiek įmanoma labiau dieviškąją prigimtį atitinkantį elgesio dėsnį. Vartoju vienaskaitos terminą, idant aiškiai parodyčiau savo nuostatą, jog tobulas Kūrėjas gali būti tik vienas, vadinasi jis gali duoti tik vieną absoliučią taisyklę. Pretenzijų, neigiančių tokio dėsnio egzistavimą grindžiant tai žmogaus proto ribotumo, istoriškumo, pliuralizmo, despotijos baimės ar panašiomis nuostatomis jau parodžiau. Jos arba pačios yra priklausomos nuo istorinių aplinkybių, arba pernelyg redukuoja mus supantį pasaulį, arba tiesiog nepalieka jokios perspektyvos bent kiek prasmingam žmogiškajam gyvenimui. Žodžiu, visos šios teorijos nesugeba pasirinkti tarp dviejų kraštutinių, jos neišvengiamai puola bent jau į vieną iš jų.

Tuo tarpu monizmo bei aukso vidurio taisyklės leidžia ne tik racionaliai pagrįsti pačiame žmogaus prote glūdinčią tokią moralinio apsisprendimo

idėją, bet ir leidžia ją harmoningai suderinti su viešuoju žmonių elgesio reguliavimu – politika, nepuolant į radikalius kraštutinumus. Tiek, kiek politika, padedama teisės normų, reguliuoja visuomenės gyvenimą, tiek moralė užsiima kiekvieno asmens dvasiniu tobulėjimu. Tačiau šios sritys nėra tokios autonomiškos, kokios gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pats teisės legitimumas kyla iš kategorinio imperatyvo maksimos, o norint užtikrinti šio imperatyvo sklaidą visuomenėje būtina politinė iniciatyva, pasireiškianti valstybinio švietimo sferoje. Tokiu būdu politika ir moralė egzistuojamos greta bei viena kitą nuolat papildydamos turi galimybę sukurti laisvę, lygybę bei bendruoju gėriu pagrįstą kad ir pasaulinės visuomenės egzistavimą.

---

PROF. HABIL. DR. ALVYDO JOKUBAIČIO KOMENTARAS:

*Romualdas Bakutis nagrinėja sudėtingą moralės ir politikos santykio problemą. Tai viena įdomiausių politikos filosofijos problemų. Bakučio darbas rodo aiškų tikslo suvokimą ir nuoseklų jo įgyvendinimą. Pagirtina darbo autoriaus erudicija ir minties savarankiškumas. Skaitytojams būtina priminti, kad Romualdas yra tik pirmo kurso studentas. Į tokias analizės aukštumas dažnai nepakyla bakalauro ir magistro studijas baigę žmonės. Kai kurie studentai gerai kalba seminaruose, bet blogai rašo, kiti atvirkščiai. Romualdas Bakutis kalbėjo tarytum rašytoju, o jo tekstas yra gyvos filosofinės minties pavyzdys.*

<sup>105</sup> Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2003, 114.

## CHANTAL MOUFFE RADIKALIOSIOS DEMOKRATIJOS VIZIJA

GRETA MACKONYTĖ

### Įvadas

F. Fukuyama savo veikale „The End of History and the Last Man“ teigia, kad kartu su Šaltojo karo pabaiga atėjo ir istorijos pabaiga, žyminti žmonių jos ideologinės evoliucijos triumfą. Vakarų liberaliosios demokratijos universalizavimą ir galutinės žmogiškosios valdžios formos įsigalėjimą – politinį ir ekonominį liberalizmą. Anot F. Fukuyamos, liberalioji demokratija pakeičia neracionalų norą būti pripažintam viršesniu už kitus racionaliu noru būti pripažintam lygiu su kitais. Apskritai pasaulyje, sudarytame iš liberaliųjų demokratijų, praktiškai nebeliks paskatų karui, kadangi visos tautos abipusiškai pripažins viena kitos legitimumą.<sup>106</sup>

Atrodytų, prognozės ir ateities perspektyvos labai pergalingos ir optimistiškos. Tačiau kaip galima patikėti galutine liberaliosios demokratijos pergale ir teiginiais, kad istorija pasibaigė? Ar iš tikrųjų žmonių socialinį gyvenimą įmanoma tinkamai paaiškinti, remiantis vien tik racionalizmu, universalizmu ir individualizmu? Ar tikrai kiekvienas žmogus pripažįsta kitą asmenį lygiu sau ir laiko jį legitimu? O kuo tada aiškinti akivaizdų nacionalizmo atgimimą ir naujų antagonizmų pasirodymą? Kodėl Vakarų demokratai su dideliu nustebimu stebi etninių, religinių, nacionalistinių konfliktų proveržį? Kuo remiantis aiškinti politinius masių judėjimus, jeigu jų nesugeba paaiškinti individualistiniai bei racionalumo principai? Šie ir kiti panašūs klausimai verčia pagrįstai suabejoti vakarietiškojo universalizmu.

Viena pagrindinių šiuolaikinių liberaliosios demokratijos kritikų yra

Ch. Mouffe, kuri savo veikaluose kvestionuoja įsigalėjusį – liberalųjį – demokratijos modelį ir pasiūlo naują – radikaliosios demokratijos – modelį. Šiame darbe bus siekiama apžvelgti ir išsamiau susipažinti su liberaliosios demokratijos kritika, detalizuoti radikaliosios demokratijos modelio idėjas bei surasti „kritinius“ taškus, dėl kurių iš esmės nesutaria šių dviejų modelių atstovai.

### Keletas štrichų radikaliosios demokratijos portretui

Visų pirma, prieš pradedant Ch. Mouffe radikaliosios demokratijos analizę, verta trumpai išskirti pagrindines jos tezes, kurios padarys tam tikrą įžangą tolimesniam darbui.

Pirmasis iškylantis klausimas yra susijęs su bandymu išsiaiškinti, ką reiškia *radikalioji* demokratija. Pasak J. Torfingo, šią sąvoką galima suvokti dvejopai. Pirma, tai gali reikšti, kad demokratija turėtų būti *radikaliai pliuralistinė* – pasisakanti už skirtingų identitetų pliuralizmą. *Radikalioji* demokratija šiuo atžvilgiu reiškia kovą dėl maksimalios sferų autonomizacijos. Antroji *radikaliosios* demokratijos samprata siejama su pliuralistinės demokratijos kova dėl laisvės ir lygybės, kurią ji sukelia, ir bandymu išplėsti ją į visas visuomenės sritis.<sup>107</sup>

Ch. Mouffe kritikuoja tiek instrumentinį, tiek normatyvinį racionalumą ir kvestionuoja racionalaus konsensuso įmanomumą bei reikalingumą. Ji taip pat teigia, kad nešališkumo principas, kurį ypatingai akcentavo J. Rawlsas, realiai neegzistuoja, kadangi nėra tokių procedūrų, kurios padarytų pasiekiamą moralinį nešališkumą. Ch. Mouffe netenkina liberalų daroma perskyra tarp to, kas vieša, ir to, kas privatu. Apskritai ji kritikuoja tokį liberalizmą, kuris yra išimtinai politinis, atmetantis metafizinę dimensiją, kadangi tokia dichotomija akivaizdžiai apriboja ne tik pačius svarstymus, susiaurina jų sampratą, tačiau ir didina piliečių apatiškumą, mažina jų politinį dalyvavimą. Ch. Mouffe nori pasakyti, kad politika nėra ir neturi būti neutrali teritorija, kurią reikia izoliuoti nuo vertybių pliura-

<sup>106</sup> Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. New York: Avon Books, 1993, xii, xiii, xx.

<sup>107</sup> Jacob Torfing, *New theories of discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford Malden: Blackwell, 1999, 256.



lizmo ir siekti vien tik racionalių, universalių sprendimų. Pagrindinės klaidos, kurias daro ir agregatyvinės, ir svarstomosios demokratijos šalininkai, yra tos, jog jie atmeta aistras, vaidinančias labai svarbų vaidmenį žmonių, kurie nėra vien tik racionalios būtybės, gyvenime. Kita klaida – tai individualizmo skatinimas ir kolektyvinių identitetų formų atmetimas. Jie taip pat klysta, neigdami faktą, jog socialiniai santykiai yra grindžiami galia, ir bandydami apskritai eliminuoti galią iš viešosios sferos. Taip elgdamiesi, jie atmeta antagonizmo dimensiją, kuri ir sudaro visą politiškumo esmę. Tai, ką siūlo Ch. Mouffe, – pagaliau atsisakyti iliuzijos apie harmoningos visuomenės idėją bei konsensuą, sugrąžinti konflikto legitimaciją ir aistrų idėją, suvokti skirtumą tarp politikos ir politiškumo, galų gale paskatinti ir akcentuoti liberaldemokratinę toleranciją. Visa tai apibendrinant, galima pavadinti agonistinio pliuralizmo misija: transformuoti demokratinę politiką iš antagonizmo į agonizmą.<sup>108</sup>

## Liberaliosios demokratijos hegemonijos kritika

### 1. Agregatyvinis demokratijos modelis

Kaip teigia Ch. Mouffe, visa liberalioji mintis vystėsi dviem skirtingais keliais: ekonominiu ir etiniu. Ekonominį kelią atstovauja agregatyviosios demokratijos paradigma, etinį – svarstomosios demokratijos paradigma.<sup>109</sup>

Pažymėtina, kad Ch. Mouffe radikaliosios demokratijos modelį projektuoja, kritikuodama svarstomosios demokratijos modelį. O svarstomoji demokratija iš esmės yra alternatyva agregatyviniam – procedūrinui – demokratijos modeliui, kurio tikslas yra agreguoti skirtingus interesus, o visa veikla grindžiama politinių partijų, kurias tauta periodiškai renka, darbu. Individo „misija“, pagal šį modelį, tėra simbolinė: jie, būdami racionalūs veikėjai ir remdamiesi savo egoistiniais interesais ir preferencijomis, nustato tik pirmines gaires, kuriomis toliau vadovausis politinės partijos ir jų lyderiai. Siekiant stabilumo, efektyvumo ir tvarkos, tautos dalyvavimas

sprendimų priėmime smarkiai apribojamas. Teigiama, kad reikia pagaliau atsisakyti įsivaizduojamo bendrojo gėrio idėjos ir siekti kompromiso tarp skirtingų interesų. Tai reiškia, kad tokiu būdu demokratinė politika buvo atskirta nuo normatyvinės dimensijos ir pradėta suvokti grynai tik kaip instrumentalistinė.<sup>110</sup>

### 2. J. Rawlso politinio liberalizmo ribotumai

Vienas ryškiausių procedūrinės demokratijos kritikų yra J. Rawlsas, kuris sukėlė tikrą normatyvinės politinės teorijos bangą.

Savo veikale „Politinis liberalizmas“ J. Rawlsas pripažįsta, kad demokratinės visuomenės kultūra pasižymi priešingų ir nesuderinamų religinių, filosofinių ir moralinių doktrinų įvairove. Pamatinis jo klausimas, kurį vėliau smarkiai sukritikuos Ch. Mouffe, skamba taip: „*Kaip galima ilgalaikė teisinga ir stabili laisvų ir lygių piliečių visuomenė, jeigu piliečius skiria tarpusavyje nesuderinamos protingos religinės, filosofinės ir moralinės doktrinos?*“.<sup>111</sup>

J. Rawlso požiūriu, netgi egzistuojant tokiems nesutarimams, yra įmanomas teisingumu grindžiamas laisvų ir lygių piliečių bendradarbiavimas. Tereikia atsisakyti idėjos, kad filosofinės, religinės ir moralinės doktrinos galėtų būti laikomos visuomenės pagrindu. Norint išsaugoti teisingą ir stabilią demokratinę visuomenę, reikia minėtąsias doktrinas, kuriomis buvo įprasta vadovautis svarstant fundamentalias politines problemas, pašalinti iš viešojo gyvenimo. Viešajame forume reikia svarstyti tokius klausimus, kurie pasižymėtų išimtinai tik politine, bet ne metafizine koncepcija.<sup>112</sup>

Taigi politinio liberalizmo idėja yra pagrįsta aiškiu atskyrimu tarp „*privatu*“ – kur daugybė skirtingų ir nesutaikomų požiūrių gali egzistuoti greta – ir „*vieša*“ – kur bent jau dalinis konsensusas politiniais klausimais gali būti pasiektas. Pasak Ch. Mouffe, tokia strategija negali būti sėkminga tol, kol bus vengiama filosofiskai ginčijamų klausimų, o teorijos plėtojimas neįma-

<sup>110</sup> Mouffe, *The Democratic Paradox*, 81–82.

<sup>111</sup> John Rawls, *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002, 59–60.

<sup>112</sup> Rawls, 65–66.

<sup>108</sup> Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*. London: Verso, 2000, 80–105.

<sup>109</sup> Chantal Mouffe, *On the Political*. London and New York: Routledge, 2005, 11.



nomas tol, kol bus bandoma perkelti pliuralizmą į privačią sritį. Politikos sritis – netgi tada, kai rūpinamasi tokiomis esminėmis problemomis kaip teisingumas arba pagrindiniai principai, – nėra neutrali „teritorija“, kuri gali būti izoliuota nuo vertybių pliuralizmo ir kurioje racionalūs, universalūs sprendimai gali būti suformuluoti.<sup>113</sup>

J. Rawlsas neabejotinai klysta, priimdamas kaip duotybę bendrą racionalų savanaudiškumą, dėl kurio piliečiai, veikdami kaip laisvos ir lygios moralios būtybės, gali susitarti. Apskritai Ch. Mouffe J. Rawlso politinio liberalizmo idėją laiko „tobula liberaliaja utopija“, kurią galima labai paprastai ir greitai sukritikuoti. Perskyra tarp „vieša“ ir „privatu“ yra labai trapi, kadangi niekada negalima numatyti ir žinoti, kada „privatus“ reikalas taps politizuotu (pavyzdžiui, abortų klausimas). Tos alternatyvos, kurios gražioje formoje yra išstumiamos, iš tikrųjų niekur nepradingsta ir bet kada gali atgyti. Reikia nuvilti liberalus ir pasakyti, kad jų *modus vivendi* nesukuria stabilaus ir ilgalaikio konsensuso. O kas pagalvos apie tuos, kurie apskritai nepritaria *modus vivendi* idėjai? Jų poreikiams, deja, nėra vietos liberalaus *modus vivendi* viduje. Liberalizmas jiems ir yra tas *modus vivendi*, kurį jie yra priversti priimti tada, kai jis atmeta jų vertybes.<sup>114</sup>

Galima pastebėti akivaizdų paradoksą: tuomet, kai svarstomosios demokratijos šalininkai kritikuoja procedūralizmą ir pasisako už piliečių dalyvaujamųjų teisių išplėtimą, akcentuoja dalyvavimą svarstymuose, jie patys nubrėžia dirbtinę ribą tarp viešo ir privataus gyvenimo ir taip užkerta kelią platesnės apimties svarstymams ir suvaržo laisvą diskusiją, kuri neapsiribotų vien tik politiniais klausimais.

### 3. J. S. Dryzekas: neracionalu? Vadinasi, blogai.

Pažymėtina, kad vienas esminių nesutarimo taškų tarp svarstomosios demokratijos ir radikaliosios demokratijos yra požiūris į žmogaus turimas nuostatas, interesus ir apskritai į žmogaus prigimtį.

J. S. Dryzekas teigia, kad racionalių argumentų pagalba žmonės gali *atsisakyti* savo ankstesnių pažiūrų ir priimti tuos teiginius, kurie bus racionalūs ir nenuginčijami. Svarstymai reikalauja, kad žmonės apsvaistytų savo preferencijas ir įsitikinimus bei būtų linkę juos *pakeisti* po racionalios diskusijos. Jo manymu, tai yra puiki proga žmogui atsisakyti savo šališkumo. Apskritai svarstomoji demokratija teigia galinti surūšiuoti visus argumentus į dvi grupes: į „gerus“ ir į „blogus“ argumentus. Visi neracionalūs argumentai nedvejojant patenka į „blogųjų“ grupę.<sup>115</sup> Taigi akivaizdu, kad tai, ką siūlo J. S. Dryzekas, – galimybė atsisakyti savo individualaus gyvenimo stiliaus. Be to, atsisakymas vaizduojamas gana techniškai, procedūriškai ir nesudėtingai: atrodytų, kad žmogus yra tarsi racionaliai funkcionuojanti mašina, galinti tiksliai pasverti, kas yra „racionalu“, o kas „neracionalu“, ir beatodairiškai atsisakyti to, kas bus neracionalu.

Be abejo, Ch. Mouffe ir kiti radikalieji demokratai nėra už ką negalėtų sutikti su J. S. Dryzeku. Visų pirma, bet kokios procedūros visada apima substanciales etinius išipareigojimus ir jos niekada nebūna griežtai neutralios. Antra, žmonių turimi įsitikinimai nebūtinai visada turi intelektualinį, racionalistinį pagrindą. Tai labiau panašu į tai, ką L. Wittgensteinas tapatiną su „aistringų aukojimusi sistemai“. Vadinasi, tai yra *tikėjimas (belief)* tuo, ką darau ir kaip organizuoju savo gyvenimą. Kai susiduria du iš tiesų nesuderinami principai, įprasta manyti, kad tas kitas principas, kuriam mes nepritariame, yra kvailas ir eretiškas. Vienintelis būdas jį įveikti, anot svarstomosios demokratijos atstovų, yra nukauti jį racionaliais argumentais ir *įtikinti* jų pranašumu. Tačiau ar tai nereikia savo žmogiškosios prigimties išsižadėjimo?<sup>116</sup> Jei argumentas neracionalus, tai dar nereikia, kad jis yra „blogas“. Jeigu aš tam tikru klausimu turiu savo nuomonę, nors ir kitokią negu daugumos, ji nuo to dar netampa bloga. Reikia pripažinti, kad aš manau kitaip, kad tai yra mano tikėjimas ir jį privalu toleruoti bei laikyti legitimu.

Ko gero, Ch. Mouffe nori pasakyti, kad žmogaus prigimtis yra konflik-

<sup>113</sup> Mouffe, *The Democratic Paradox*, 90–92.

<sup>114</sup> Chantal Mouffe, *The Return of the Political*. London and New York: Verso, 1997, 50–51, 152.

<sup>115</sup> John S. Dryzek, *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 169–170.

<sup>116</sup> Mouffe, *The Democratic Paradox*, 97–98.

tiška ir ją padiktuoja vertybiškumas, kurio negalima ir nereikia atsisakyti. Viskas, ką reikia padaryti, – tai savo priešininko argumentus laikyti legitimiais ir toleruoti juos, tačiau jokių būdu ne versti jų atsisakyti. Iš viso to galima daryti išvadą, jog skiriasi šių dviejų paradigmų požiūris į žmogaus prigimtį – radikalieji demokratai įsitikinę, jog žmogus nėra racionalus individas, gebantis tobulai operuoti sampratomis ir sąvokomis „racionalu“ *versus* „paremta emocijomis“ ir galintis viešajame gyvenime atsiriboti nuo emocijų, aistrų ir netgi pakeisti savo įsitikinimus. Žmogus neišvengiamai yra ir aistrų valdoma būtybė. Be to, skiriasi žmogaus kaip *piliečio* samprata: liberalams ši sąvoka asocijuojasi išimtinai tik su teisiniu statusu, kuris reikalingas ginantis nuo valstybės ir kitų piliečių. O Ch. Mouffe įsitikinusi, jog *piliečio* sampratai reikia sugrąžinti respublikoniškąją tradiciją, kad pilietybė būtų suvokiama kaip kolektyvinio veiksmo principas ir pagrindas kolektyvinėms identifikacijos formoms.<sup>117</sup>

#### 4. Tapatumo problemos ir nauji politinių partijų horizontai

Anksčiau išsakyta kritika J. S. Dryzekui atskleidžia dar vieną tiesą – bandymas racionalizuoti sprendimus ir pastūmėti savo varžovą perimti mano turimus įsitikinimus skatina tapatumo nykimą ir yra didėjančios žmonių apatijos priežastis.

Trumpai pagrindinę idėją galima apibrėžti taip: kai socialinių santykių centre yra projektuojamas konfliktas, kiekvienas žmogus neabejotinai ima galvoti, kuriai konfrontuojančiai pusei jis priklauso? Tačiau, kai iš žmogaus asmeninio ir socialinio gyvenimo pabandoma eliminuoti konfliktą ir įtvirtinti konsensą, didėja žmonių apatija ir nepasitenkinimas politiniu dalyvavimu. Pasak Ch. Mouffe, antagonizmo neigimas sukelia kraštutinius antagonizmo proveržius, kurie kelia tiesioginę grėsmę žmonijos tolimesniam egzistavimui.<sup>118</sup>

Šiandieną žmonės įsitikinę, kad tradicinės partijos nustojo paisyti jų interesų, tvyro ženklus cinizmas politikos ir politikų atžvilgiu, o tai daro

labai pražūtingą įtaką liaudies sutarimui dėl demokratinų vertybių.<sup>119</sup> Tokią situaciją galima pakeisti atgaivinant politinių partijų vaidmenį demokratijoje. Pagal radikaliosios demokratijos viziją, partijos turi išreikšti tvirtą poziciją politinio konflikto atžvilgiu. Problema ta, kad šiandien jos neatlieka šios savo funkcijos, priešingai, jos akcentuoja „ideologijos pabaigą“, „politikos pabaigą“, skirties išnykimą tarp kairės ir dešinės. Visa tai sukūrė politinį vakuumą, kai žmonės nebegali įvardinti esminių skirtumų tarp kairės ir dešinės, kadangi jos visos skelbiasi esančios centro partijomis. Visa ši praktika yra ydinga, kadangi reikalinga ne konsensusas, tačiau konfliktu grįsta politika. Pasak radikaliosios demokratijos atstovų, reikia naujų politinių partijų su naujais politiniais žodynais, kurios galėtų sukurti naujus politinius horizontus ir efektyviai spręsti kylančias socialines bei politines problemas, pasitelkiant viešą interesų konfliktą. Politinės partijos turėtų sutarti dėl liberaldemokratinų žaidimo taisyklių, tačiau nebūtinai sutikti dėl substancialių, politinių ir moralinių klausimų bei dėl tikslios žaidimo taisyklių interpretacijos. Pažymėtina, kad radikalioji demokratija akcentuoja atstovaujamosios demokratijos reikalingumą ir pasisako už jos plėtrą bei naujų demokratinų institucijų kūrimą.<sup>120</sup> Tikėtina, kad sėkmingas šio projekto įgyvendinimas skatintų žmonių tapatinimąsi ne tik su tam tikra politine jėga, tačiau ir apskritai prisidėtų prie kolektyvinių identiteto formų plėtos.

### Ch. Mouffe radikaliosios demokratijos vizija

#### 1. Politika be politiškumo?

J. Rawlso viešosios ir privačiosios erdvės atskyrimą bei pliuralizmo ir nesutarimo nukreipimą į privačią sferą galima laikyti pagrindu tam, ką Ch. Mouffe vadina politikos (*the politics*) ir politiškumo (*the political*) atskyrimu. Atitikmeniu viešajai erdvei, kurioje įmanoma priimti racionalų sprendimą ir konsensą, galima laikyti politikos sąvoką; o privačią erdvę

<sup>117</sup> Chantal Mouffe, „Democracy – Radical and Plural“. *CSD Bulletin*, 9(1), 2002, 11.

<sup>118</sup> Mouffe, *The Democratic Paradox*, 104.

<sup>119</sup> Ten pat, 80.

<sup>120</sup> Torfing, 259–261.

ir jai būdingą vertybinį pliuralizmą ir konfliktą galima sieti su politiškumo sąvoka. Norint geriau suvokti, ką turi omenyje Ch. Mouffe, skirdama šias dvi sąvokas, verta išsamiau jas paanalizuoti.

Savo veikale „On the Political“ Ch. Mouffe, bandydama aiškinti tokią skirtį, siūlo du požiūrių tipus: politikos mokslus, kurie tvarko empirinę politikos erdvę, ir politinę teoriją, kuri tyrinėja ne faktus, tačiau politiškumo esmę. Kitaip tariant, anot M. Heideggerio, politika remiasi faktinio būvio (*ontic*) lygmeniu, o politiškumas – ontologiniu lygmeniu.<sup>121</sup>

Kitame savo veikale „The Return of the Political“ Ch. Mouffe pabrėžia, kad politiškumo negalima apibrėžti kaip institucijos, užimančios tam tikrą padėtį visuomenėje. Politiškumas turi būti laikomas įgimta žmogiškosios visuomenės dimensija, determinuojančia ontologinę būseną.<sup>122</sup> Kadangi liberaliojoje demokratijoje visi ginčytini „nepolitiniai“ klausimai yra eliminuojami iš viešosios sferos, politika tampa tokia sritimi, kurioje individai, iš kurių atimamos „trukdančiosios“ aistros ir įsitikinimai, yra laikomi racionaliais veikėjais, ieškančiais naudos sau ir paklūstančiais procedūroms. Tokiu būdu yra paneigiamas politiškumas. Vaizduojant politiką kaip racionalų derybų procesą tarp individų, ištrinama visa galios ir antagonizmo dimensija. Taip pat yra nepaisoma dominuojančio aistrų – varomosios žmogiškosios veiklos jėgos – vaidmens.<sup>123</sup> Tą puikiai galima iliustruoti, remiantis J. S. Dryzeko – svarstomosios (diskursyviosios) demokratijos šalininko – teiginiu, jog bet kurioje retorikoje emocijos turi būti paliekamos nuošalyje arba joms turi būti surandamas racionalus pateisinimas.<sup>124</sup> Taigi Ch. Mouffe nori sugrąžinti sampratą, kad politiškumo sąvoka yra galios, aistrų, konflikto, antagonizmo ir nebūtinai racionalių sprendimų erdvė.

Ch. Mouffe daro išvaidą, jog dabar labai madingos tokios sąvokos kaip „nešališka demokratija“, „dialogiška demokratija“, „kosmopolitiška demokratija“, „globali pilietinė visuomenė“ ir panašiai. Joms visoms būdinga tai, kad jų vizija yra antipolitiška – nepripažįstanti antagonistinės dimen-

sijos, sudarančios politiškumo esmę. Jų tikslas yra sukurti pasaulį „anapus kairės ir dešinės“, „anapus hegemonijos“ ir „anapus antagonizmo“.<sup>125</sup>

Vartodama sąvoką „politika“ ji kalba apie praktikų ir institucijų visumą, per kurią yra sukurama tvarka visuomenėje. Tai reiškia, kad svarbiausiu išeities tašku reikia laikyti politiškumą, kadangi politika rūpinasi tik gana techniniais dalykais.<sup>126</sup> Kaip pastebi Ch. Mouffe, šiandieninė liberalioji demokratija stengiasi eliminuoti politiškumo dimensiją ir bando tapatintis tik su teisės normomis. Neišvengiamai kyla pavojus, jog gali prasidėti dar įvairesni fundamentalistiniai judėjimai arba žmonės gali susižavėti antiliberaliomis, populistinėmis demokratijos formomis.<sup>127</sup>

Pagrindine demokratijos užduotimi šiandieną laikomas bandymas sukurti institucijas, kurios tariamai nešališkų procedūrų būdu suderintų visus konfliktuojančius interesus ir vertybes. Tačiau iš tiesų reikia sukurti „kunkuliuojančią agonistinę“ ginčų viešąją sferą, kurioje skirtingi hegemoniniai politiniai sumanymai galėtų susidurti. Demokratinį procesą galima išgelbėti tik per politinių pozicijų „kunkuliuojančius“ susidūrimus ir atvirus interesų konfliktus. Kitaip tariant, pagrindinė demokratijos klestėjimo sąlyga – politiškumo dimensijos sugrąžinimas ir pripažinimas.<sup>128</sup>

Ch. Mouffe pastebėjimai apie neišvengiamą aistrų vaidmenį žmonių gyvenime sukuria terpę dar vienai kritikai. Ji kritikuoja dominuojantį požiūrį apie tai, kad pagaliau individai išsivadavo nuo kolektyvinės naštos ir dabar jau gali nevaržomai plėtoti skirtingus gyvenimo būdus. Liberalusis racionalizmas daro klaidą, ignoruodamas emocinę dimensiją, sukuriamą kolektyvinių identitetų, ir įsivaizduodamas, jog tos „archaiškos“ aistros išnyks, suklestėjus individualizmui bei progresavus racionalumui. Tai yra pagrindinė priežastis, kodėl demokratinė teorija nesuvokia „masių“ politinių judėjimų prigimties bei tokių fenomenų kaip nacionalizmas. Aistrų egzistavimas politikoje atskleidžia paprastą tiesą, jog nepakanka vien tik pripažinti vertybių pliuralizmą bei liaupsinti toleranciją. Demokratinės po-

<sup>121</sup> Mouffe, *On the Political*, 8.

<sup>122</sup> Mouffe, *The Return of the Political*, 3.

<sup>123</sup> Ten pat, 140.

<sup>124</sup> Dryzek, 167.

<sup>125</sup> Mouffe, *On the Political*, 2.

<sup>126</sup> Ten pat, 9.

<sup>127</sup> Mouffe, *The Return of the Political*, 6.

<sup>128</sup> Mouffe, *On the Political*, 3.

litikos negalima taip suvaržyti, jog ji būtų mechanizmas, ieškantis kompromiso tarp konfliktuojančių vertybių arba svarstantis apie bendrąjį gėrį; ji turi suprasti žmonių troškimus ir fantazijas. Tam, kad demokratinė politika galėtų mobilizuoti aistras demokratinėse konstrukcijų link, ji privalo būti šališka.<sup>129</sup> Tad J. S. Dryzeko ir kitų svarstomosios demokratijos atstovų teiginiai apie balansą tarp viešų – *nešališkų* – ir privačių – *šališkų* – interesų<sup>130</sup> netenka prasmės.

## 2. (Ant)agonizmas: antagonizmas ar agonizmas?

Kalbėdama apie radikaliąją demokratiją, Ch. Mouffe akcentuoja būtinybę sukurti „*agonistinį pliuralizmą*“. Pliuralizmą reikia suvokti kaip principą, pagal kurį individai turėtų galimybę organizuoti savo pasaulėžiūrą ir apskritai visą savo gyvenimo būdą taip, kaip jie patys nori; jie būtų laisvi pasirinkti savus gyvenimo tikslus ir juos realizuoti taip, kaip jiems atrodo geriausia. Pliuralizmas – tai neabejotinas kiekvieno demokratinio projekto komponentas, padėsiantis atmesti pavojingą svajonę apie tobulą konsensą, harmoningą kolektyvinę valią ir pripažinti, kad konfliktas ir antagonizmas yra neišvengiami socialiniuose santykiuose. Ch. Mouffe savo pliuralizmo sampratą siekia išplėsti iki tol egzistavusiąją liberaliąją sampratą, kurią neabejotinai riboja skirtis tarp *vieša* ir *privatu*.<sup>131</sup>

Sąvoką „*agonizmas*“ vertėtų pradėti aiškinti nuo teiginio, kad pagrindinis demokratinės politikos tikslas – konstruoti sampratą „jie“ taip, kad tie „jie“ daugiau nebebūtų suvokiami kaip *priešai*, kuriuos privalu sunaikinti. „Jūs“ reikia suvokti kaip *priešininkus*, su kurių idėjomis mes galime kovoti, tačiau tuo pačiu metu mes nekvestionuojame jų teisių ginti savo idėjas. Tai yra vadinamoji *liberaldemokratinė tolerancija*: ji neįpareigoja priimti idėjų, kurioms mes nepritariame, arba būti abejingiems jų atžvilgiu. Ši tolerancija įpareigoja traktuoti tuos žmones kaip *legitimus priešininkus*. Anot Ch. Mouffe, *priešininkas* taip pat yra priešas, tačiau jis yra *legitimus*

<sup>129</sup> Ten pat, 6.

<sup>130</sup> Dryzek, 169.

<sup>131</sup> Torfing, 252.

*priešas*, su kuriuo mes turime šį tą bendro: su juo mes sutariame dėl dviejų liberaliosios demokratijos etinių-politinių principų – *laisvės ir lygybės*. Tačiau mes nesutariame dėl šių principų prasmės ir įgyvendinimo, ir šio nesutarimo negalima išspręsti svarstymais ar racionalia diskusija. Kitaip tariant, racionalaus konflikto sprendimo nėra ten, kur yra neišnaikinas vertybių pliuralizmas.<sup>132</sup>

Ch. Mouffe pažymi, kad antagonizmo dimensija visuomenėje gali pasireikšti dviem skirtingais būdais: antagonizmu ir agonizmu. Antagonizmas – tai priešų kova, agonizmas – priešininkų kova. Tarp jų gali egzistuoti vadinamasis „*konfliktiškas konsensusas*“: konsensusas dėl principų (laisvė ir lygybė), konfliktas dėl jų interpretacijos. Žvelgiant iš „*agonistinio pliuralizmo*“ perspektyvos, pagrindinis demokratinės politikos tikslas – antagonizmą transformuoti į agonizmą. Ir visa tai reikia padaryti ne eliminuojant aistras iš viešosios sferos, tačiau jas mobilizuojant.<sup>133</sup>

Kalbant apie tokią transformaciją, neišvengiamai kyla asociacijos su I. Berlino idėjomis, kurios tik pagrindžia Ch. Mouffe teiginius apie antagonizmo egzistavimą visuomenėje ir paneigia postulavimus apie liberaliosios demokratijos triumfą. I. Berlinas siūlo atmesti tobulo visuomenės idėją: visuomenėje tvyrančią harmoniją, žmones, gyvenančius taikiai, mylinčius vienas kitą. Jis siūlo atmesti vakarietiškosios utopijos statiškumą: neva, nieko keisti nereikia, kadangi pasiektas tobulumas. Pagrindinis bruožas, vienijantis I. Berliną ir Ch. Mouffe, yra *vertybinio pliuralizmo* akcentavimas.<sup>134</sup>

Kaip taikliai pastebi I. Berlinas, šiandieną žmonija dalijasi į grupes – tikrus žmones ir visus kitus: žemesnius, eilinius, žemesnės rasės, žemesnės kultūros, istorijos pasmerktas tautas arba klases. Toks požiūris, paneigiantis visų jų bendražmogiškumą, leidžia žmonėms milijonus, gyvenančius šalia, laikyti ne visiškai žmonėmis, juos žudyti be jokios sąžinės graužaties, net

<sup>132</sup> Mouffe, *The Democratic Paradox*, 101–102.

<sup>133</sup> „Articulated Power Relations – Markus Miessen in conversation with Chantal Mouffe.“ <<http://roundtable.kein.org/node/545>> [Žiūrėta 2009-04-11]

<sup>134</sup> Isaiah Berlin, *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. Vilnius: Amžius, 1995, 132.

nesistengiant jų išgirsti ir pabandyti suprasti. Be gailės yra naikinamos kitos tautos, klasės.<sup>135</sup> Tai yra neabejotinos antagonizmo apraiškos.

Kai žmogus klausia savęs, kas jis yra – anglas, kinas, prekeivis, nereikšmingas žmogelis, milijonierius ar nuteistasis, – tai jis pagalvojęs suvokia, kad šių savybių turėjimas reikalauja kitų visuomenės asmenų *pripažinimo*, kad jis priklauso tam tikrai grupei ar klasei.<sup>136</sup>

Neabejotinai galima surasti sąsają tarp I. Berlino minčių apie *pripažinimą* ir to, ką Ch. Mouffe vadina antagonizmo transformacija į agonizmą. Laisvės stygius, dėl kurio skundžiasi žmonės arba jų grupės, dažniausiai tolygus *tinkamo pripažinimo* stygiui. Ko galiu stengtis išvengti – tai tiesiog būti ignoruojamas, niekinamas, traktuojamas kaip statistinis vienetas, be savo identifikuojamų bruožų ir savitų tikslų. Būtent prieš tokį pažeminimą aš ir kovoju; kovoju už padėtį, kurioje galiu jaustis atsakingas subjektas (nes mane tokiu laiko kiti), į kurio valią atsižvelgiama, nes tam turiu teisę. Tai yra žmogaus *statuso* ir *pripažinimo* geidimas. Aš trokštu būti suprantas ir pripažintas, net jeigu tai reiškia, kad kad būsiu nepopuliarus ir nemėgstamas.<sup>137</sup>

Anot I. Berlino, tai, ko paprastai trokšta engiamos klasės ar ištisos tautos, nėra nevaržoma jų veikimo laisvė ir juo labiau ne vieta konflikto nepripažįstančioje, neva organiškoje visuomenėje. Tai, ko jos nori, yra *tiesiog pripažinimas* – jų klasės ar tautos, odos spalvos, religijos ar rasės. Bet koks ignoravimas reiškia įžeidimą ir teiginio, kad kiekvienas žmogus turi teisę būti pripažintas, paneigimą.<sup>138</sup> Galima teigti, kad analizuojant Ch. Mouffe radikaliąją demokratiją, neabejotinai galima pasiremti I. Berlino įžvalgomis, padedančiomis suvokti, ką reiškia antagonizmo transformacija į agonizmą.

<sup>135</sup> Ten pat, 102.

<sup>136</sup> Ten pat, 312.

<sup>137</sup> Ten pat, 313.

<sup>138</sup> Ten pat, 314.

### 3. Ch. Mouffe ir K. Marxas: vienybė ar skirtybė?

Kadangi Ch. Mouffe paprastai tapatinama su pomarksistinės tradicijos tęsėja, įdomu bent keliais aspektais palyginti ją su K. Marxu.<sup>139</sup>

Ch. Mouffe idėjos tam tikrais atžvilgiais neabejotinai panašios į K. Marxo idėjas: abu jie suvokia, kad visuomenėje neišvengiamai egzistuoja *konfliktas*. Kaip teigė Marxas, visa ligšiolinė visuomenės istorija – tai klasių kovų istorija.<sup>140</sup> Kitas panašumas susijęs su K. Marxo įžvalgomis apie žmogaus susiskaldymą į viešąjį ir privatųjį žmogų, o visuomenės skilimą į civilinę ir politinę visuomenę.<sup>141</sup> Tai primena Ch. Mouffe išsakytą kritiką J. Rawlsui bei kitiems svarstomosios demokratijos atstovams už bandymą atskirti viešąją sferą nuo privačiosios. Pasak J. Torfingo, radikaliai demokratiškai siekia panaikinti atskirtį tarp *vieša* ir *privatu*. Šiuo atžvilgiu ji yra glaudžiai susijusi su socializmu. Tačiau verta atkreipti dėmesį, kad socializmas tėra tik vienas iš daugelio radikalsios demokratijos komponentų, o ne atvirkščiai.<sup>142</sup> Pažymėtina, kad K. Marxas ypač akcentavo darbininkų klasės judėjimų svarbą, o Ch. Mouffe pabrėžė, kad egzistuoja ir kiti ne mažiau reikšmingi socialiniai judėjimai, pavyzdžiui, feminizmas, gėjų ar aplinkos apsaugos judėjimai. Ji norėjo parodyti, kad reikia matyti ir kitokius politinius identitetus, ne tik klases.<sup>143</sup>

Tačiau vienas esminis skirtumas tarp šių dviejų mąstytojų yra tas, jog K. Marxas tikėjo, kad klasinis konfliktas gali išnykti, o galutinį žmonijos progresą žymės komunistinės visuomenės susikūrimas. Konfliktas išnyks tada, kai įvyks žmogiškoji emancipacija – kai susilies civilinė visuomenė su politine visuomene, kai tikras individualus žmogus įkūnys abstraktų valstybės pilietį ir taps rūšine būtybe.<sup>144</sup>

Priešingai mano Ch. Mouffe: konflikto visuomenėje panaikinti nepavyks niekada. Visus apimanti „inkliuzyvi“ (*fully inclusive*) politinė ben-

<sup>139</sup> <[http://en.wikipedia.org/wiki/Chantal\\_Mouffe](http://en.wikipedia.org/wiki/Chantal_Mouffe)> [Žiūrėta 2009-04-12]

<sup>140</sup> <<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/ch01.htm>> [Žiūrėta 2009-04-11]

<sup>141</sup> Karl Marx, *Ankstyvieji filosofijos raštai*. Vilnius: Mintis, 1986, 288.

<sup>142</sup> Torfing, 256.

<sup>143</sup> Mouffe, „Democracy – Radical and Plural“, 10.

<sup>144</sup> Marx, 302.



druomenė yra nepasiekiamą iliuzija. Neįmanoma sukurti tokios visuomenės, kurioje antagonizmas, susiskaldymas ir konfliktas neegzistuoja. Taigi visapusiška demokratijos realizacija yra tiesiog neįmanoma. Geriausia, ką galima padaryti, tai sušvelninti tą konfliktą ir jį legitimuoti – antagonizmą transformuoti į agonizmą.<sup>145</sup>

Idomu yra tai, kad Ch. Mouffe apskritai nemano, kad konfliktas visuomenėje yra blogas reiškinys, priešingai – ji įsitikinusi, kad konfliktas yra visa ko „varomoji jėga“. Skirtingų grupių kova yra pageidautinas ir sveikintinas dalykas. Pagrindinis uždavinys – radikalizuoti demokratiją taip, jog įvairių socialinių judėjimų (moterų, darbininkų, juodaodžių, gėjų, ekologiniai ir kiti) dalyviai turėtų galimybę sukonstruoti tokį kolektyvinį politinį identitetą, kuris būtų pagrįstas demokratišku lygiavertiškumu.<sup>146</sup>

Neįmanoma tokia „gerai sutvarkyta“ visuomenė, kurioje nebūtų jokio antagonizmo, prievartos, galios, spaudimo. Jeigu ir bandoma vaizduoti ją tokia, vadinasi, visa tai yra daroma tik pasitelkus sumanią apgaule. Liberalai akivaizdžiai suvokia, kad pliuralizmas negali būti absoliutus, todėl jie griežtai brėžia ribą tarp to, kas „pagrįsta, protinga“ ir apskritai svarsytina, ir to, kas ne. Tačiau klausimas, kas turi galią visa tai nuspręsti, lieka neatsakytas. Aišku tik viena – tie, kurie nepritaria tokiam atskyrimui, patys susilaukia priverstinio atskyrimo. Pati skirtis tarp šių dviejų sąvokų atskleidžia požiūrio ribotumą. Ch. Mouffe bando pasakyti, kad pliuralistinė demokratija yra ypatinga ne tuo, kad joje nebūtų jokio dominavimo arba prievartos. Ji ypatinga tuo, kad joje būtų sukurtos tokios institucijos, kurios galėtų tą prievartą ir dominavimą apriboti ir taip pat leisti jiems varžytis. Galios santykių neigimas modernioje pliuralistinėje visuomenėje lemia tai, kad šie galios santykiai apskritai tampa nelegitimūs.<sup>147</sup>

Radikali pliuralistinė demokratija turi priimti tas neatitaisomo vertybių pliuralizmo pasekmes, ji turi plėsti socialinių santykių tinklą. Reikia ne vengti įgimto socialinių santykių priešiško ir prievartos, tačiau sugalvoti, kaip sudaryti sąlygas, švelninančias jas ir darančias demokratinę tvarką apskritai įmanomą.<sup>148</sup>

<sup>145</sup> Mouffe, *The Return of the Political*, 85.

<sup>146</sup> Ten pat, 84.

<sup>147</sup> Ten pat, 141, 146, 151.

<sup>148</sup> Ten pat, 152.

## Išvados

Apžvelgus Ch. Mouffe radikaliosios demokratijos modelį galima lengviau suvokti, ką norėjo autorė pasakyti. Galima manyti, kad tai, ką norėjo akcentuoti Ch. Mouffe, yra *tolerancijos* visuomenėje kaip priemonės, padedančios išvengti destruktivos nesantaikos, būtinybė. Tolerancija – tai būdas suvokti, kad kiekvienas gali turėti savo gyvenimo stilių ir negalima versti to atsisakyti.

Šioje vietoje tinkamu pavyzdžiu galėtų būti I. Berlino pamąstymai apie nacionalizmo reiškinį. Jis atspindi, kas nutinka, kai konfliktas visuomenėje neturi *legitimios formos*. Mąstytojo požiūriu, nacionalizmas, skirtingai nuo tautinės savimonės, pirmiausiai yra atsakymas į menkinamą ir nepagarbą visuomenės vertybių traktavimą, pažeistos savigarbos ir pažeminimo ir nepripažinimo jausmo rezultatas, kuris, laikui bėgant, sukelia pyktį ir savęs įtvirtinimo poreikį.<sup>149</sup>

Demokratinė visuomenė neįsivaizduojama be *vertybinio pliuralizmo*, kuris pripažįsta faktą, kad egzistuoja daugybė žmonių tikslų, iš kurių anaipol ne visi yra bendramačiai ir kurie vienas su kitu nuolat konkuruoja ir konfliktuoja. Tikslų pasirinkimas turi būti laisvas ir nereikalaujantis amžino jų pagrįstumo, jis gali būti neracionalus ir emocionalus – būtent tą ir reiškia vertybinis pliuralizmas.

Apibendrinant *radikalioji demokratija* iš esmės bando surasti atsakymą į klausimą, kaip spręsti neatitaisomų skirtumų klausimą visuomenėje ir kaip optimizuoti galimybę žmonėms išreikšti savo nuomonių skirtumus. *Agonistinė demokratija* – tai priemonė, galinti padėti skirtingoms kultūrinėms bendruomenėms suvokti, jog jos vis dėlto turi tam tikrus bendrus socialinius ir moralinius požiūrius, normas ir interesus su kitomis bendruomenėmis. Galų gale jas vienija tai, jog jos dalijasi ta pačia simboline erdve, kurioje susiduria jų konfliktuojantys, tačiau legitimūs ir toleruoti interesus.

Kartais Ch. Mouffe kritikuojama dėl to, jog nepakankamai aiškiai išdėstė savo požiūrį į tai, kokiais būdais egzistuojančioms liberaliosioms insti-

<sup>149</sup> Berlin, 51.



tucijoms nepavyksta sudaryti galimybių, leidžiančių piliečiams sėkmingai išreikšti savo etinius ir kultūrinius skirtumus politiniame gyvenime. Be to, agonistinė politikos koncepcija priima kaip duotybę tą faktą, jog piliečiai neabejotinai turi politines pažiūras ir interesus, kuriuos norėtų garsiai išreikšti viešojoje erdvėje. Tokia teorija nenumato, kad dalis žmonių pasirenka būti pasyviais piliečiais ir visai nenori įsitraukti į politinę veiklą.<sup>150</sup> Tačiau, nepaisant kritikos, reikia pripažinti, kad Ch. Mouffe radikaliosios demokratijos vizija – tai stiprus iššūkis, mestas liberaliosios demokratijos hegemonijai.

DOC. DR. ALGIMANTO JANKAUSKO KOMENTARAS:

*Greta Mackonytė su intelektualiniu užsidegimu pristato Chantal Mouffe radikalios demokratijos viziją. Ar šiuolaikinė demokratija gali turėti gilesnį nei formali procedūra turinį? Ar konflikto sugrąžinimas į politiką gali išspręsti liberalios demokratijos deficito problemas ir įveikti šiuolaikinio pasaulio destruktivios nesantaikos būsenas? Žingsnis po žingsnio, nuosekliai Greta ieško atsakymų į šiuos klausimus agonistinės demokratijos modelyje.*

<sup>150</sup> Monique Deveaux, „Agonism and Pluralism“. *Philosophy Social Criticism*, 25(1), 1999, 5.

## VAKARŲ VEIKSMAI KOSOVO ATŽVILGIU: BANDYMAS APSKAIČIUOTI SKRITULIO KVADRATŪRĄ?

MANTAS PUPINIS

### Įvadas

*„Jei tomis tamsiomis dienomis ir valandomis prieš Ruandos genocidą valstybių koalicija būtų pasiruošusi ginti Tutsių populiaciją, tačiau negautų Saugumo Tarybos įgaliojimo veikti, ar tokia koalicija turėtų likti nuošalyje ir leisti blogiui įvykti?“<sup>151</sup>*

**Kofi Annan**

*„Pasaulis, kuris tik stebėjo, padarė sunkią nuodėmę.“<sup>152</sup>*  
**JAV Senatorius Patrick Moynihan apie 1992 – 1993 metų įvykius  
Bosnijoje-Hercegovinoje**

*„Yra vienas dalykas, kurio joks protingas žmogus negali užginčyti: tai yra turbūt pirmasis karas, kuris nėra kariaujamas dėl nacionalinių interesų, bet greičiau dėl principų ir vertybių. Jei kas nors kalba apie moralinį karą arba tokį karą, kuris kariaujamas moraliniais sumetimais, jis tikrai kalba apie šį karą. Kosovas neturi naftos, kurios visi trokšta; nė viena Aljanso valstybė neturi teritorinių reikalavimų Kosovo atžvilgiu; Miloševićius nekelia grėsmės nė vienos Aljanso šalies teritoriniam integralumui. Tačiau Aljansas kariauja. Jis kariauja iš susirūpinimo kitų likimu. Jis kariauja, nes joks padorus žmogus negali stovėti ir žiūrėti, kai sistemingai žudomi kiti žmonės. Negalima toleruoti tokio dalyko. Aljansas negali nepadėti, jei turi pakankamai galios žiaurumams sustabdyti.“<sup>153</sup>*

**Čekijos Respublikos Prezidento Vaclav Havel kalba  
Kanados Senate 1999 metais**

Vienas pagrindinių ginčų tarptautinių santykių teorijoje – nesutarimas tarp idealistų ir realistų. Klausimas, ar valstybės privalo ir gali ginti bendras

<sup>151</sup> Roberto Belloni, „Kosovo and Beyond: Is Humanitarian Intervention Transforming International Society?“ *Human Rights and Human Welfare*, 2(1), 2002, 35.

<sup>152</sup> Robert H. Jackson, „Politinė tarptautinės visuomenės idėja.“ Kn. Ken Booth ir Steve Smith (sud.), *Tarptautinių santykių teorija šiandien*. Vilnius: Algarvė, 2000, 123.

<sup>153</sup> Richard A. Falk, „Kosovo, World Order, and the Future of International Law.“ *The American Journal of International Law*, 93(4), 1999, 858.

moralines nuostatas (jei tokios apskritai egzistuoja) bei pamatinės žmogaus teises ir jomis remtis savo veikloje, ar svarbiausia yra nacionalinis interesas bei visuotinė tvarka, buvo keliamas nuo pat tarptautinių santykių disciplinos atsiradimo po Pirmojo pasaulinio karo ir yra ne mažiau svarbus (o gal netgi įgauna didesnę svarbą) šiuo laikotarpiu.

Šis klausimas turi ypatingos svarbos nagrinėjant Vakarų veiksmus Kosovo įvykių kontekste. Vakarų poelgius, bandant suderinti tvarkos Balkanuose siekimą su Vakarų kultūrai būdinga pagarba pamatinėms žmogaus teisėms bei paaiškinti savo dažnai prieštarigus veiksmus Kosovo atžvilgiu, taikliai apibūdina Marco Wellerio sakiny: „niekada nebuvo lengva apskaičiuoti skritulio kvadratūrą“ (angl. „*it has never been easy to square a circle*“).<sup>154</sup>

Šio darbo tikslas yra paaiškinti Vakarų veiksmus Kosovo įvykių kontekste bei atsakyti į klausimą, kodėl Vakarai siekė Kosovo nepriklausomybės. Ieškant atsakymo į šį klausimą, iš pradžių darbe bus pateikta teorinės paradigmos, reikalingos suprasti vykusius įvykius, apžvalga bei jos adaptacija, siekiant paradigmą kuo geriau išnaudoti būtent šio atvejo aiškinimui. Taip pat bus trumpai apžvelgta, kas turima omenyje darbe naudojant „Vakarų“ sąvoką, bei pamėginta įrodyti, kad sąvoka „Vakarai“ savyje talpina ne tik geografinį apibrėžimą, bet ir kitas reikšmes, kurios kartu su naudojama paradigma padeda paaiškinti nagrinėjamus įvykius. Toliau darbe bus nagrinėjami labiausiai prieštarigais akademikų laikomi Vakarų veiksmai bei bus bandoma juos paaiškinti iš prieš tai apsibrėžto žiūros taško.

## 1. Tarptautinės visuomenės paradigma arba bandymas surasti skritulio kvadratūros apskaičiavimo formulę

Tarptautinės visuomenės paradigma, dar vadinama Anglų mokykla, yra viena iš teorijų, bandančių derinti realizmo bei idealizmo požiūrius: ji bando į vieningą požiūrį integruoti galios bei pasaulinės tvarkos siekimą, nacionalinio intereso svarbą, teisės ir ypatingai pamatinių žmogaus teisių viršenybę ir gynybą, visuotinės moralės principų ieškojimą.

<sup>154</sup> Marc Weller, „The Viena negotiations on the final status for Kosovo.“ *International Affairs*, 84(4), 2008, 659.

Tarptautinės visuomenės teoretikai neatmeta realistinio požiūrio į tarptautinius santykius (ir netgi galima teigti, kad realistinis požiūris sudaro didžiąją dalį Anglų mokyklos požiūrio), tačiau papildo jį naujais elementais: teisiniu ir moraliniu aspektais. Tuo tarpu, kai realistai atmeta bet kokią normatyvinį tarptautinių santykių aiškinimą ir teigia, kad juos sąlygoja tik anarchijos situacija, kurioje valstybės veikia,<sup>155</sup> Anglų mokyklos atstovai primena, kad pagrindinius sprendimus valstybėse daro pareigūnai, kurie yra žmonės, todėl negalima atmesti valstybių veikimo moraliniais sumetimais.<sup>156</sup> Taip pat valstybių elgesį lemia, kalbant Alexanderio Wendto žodžiais, valstybių sąveikos sukonstruoti intersubjektyvūs dariniai – teisinės normos bei institucijos.<sup>157</sup>

Remdamasis tokiu tarptautinės visuomenės paradigmos požiūriu, kuris prie realistinių teiginių prideda moralės bei teisės tarptautiniuose santykiuose svarbą, Martinas Wightas formuluoja tris valstybės atsakomybės matmenis, kuriuos visus, anot Wighto, būtina turėti galvoje nagrinėjant kiekvieną tarptautinį įvykį ir kurie yra itin svarbūs šiame darbe išsiskeltam tikslui pasiekti. *Pirmas* ir, anot Wighto, svarbiausias valstybės atsakomybės matmuo yra valstybinė atsakomybė, t.y. pagrindinis ir svarbiausias kriterijus, kuriuo turi vadovautis valstybės vadovas – tai nacionaliniai interesai ir nacionalinis saugumas. *Antrasis* atsakomybės matmuo yra tarptautinė atsakomybė. Šis matmuo nurodo, jog valstybės turi laikytis tarptautinės teisės reikalavimų ir visų pirma pripažinti kitų valstybių suverenitetą. *Trečiasis* matmuo yra humanistinė atsakomybė. Jis primena, kad valstybės veikėjai – visų pirma žmogiškosios būtybės ir tokie būdami jie turi pamatinę pareigą ne tik gerbti, bet ir ginti žmogaus teises visame pasaulyje.<sup>158</sup>

Tam, kad vėliau darbe būtų lengviau aiškinti Vakarų veiksmus Kosovo atžvilgiu, būtina pastebėti, jog Anglų mokykla yra suskilusi į solidaristus ir pliuralistus. Abu požiūriai pagrindiniu atskaitomybės matmeniu laiko

<sup>155</sup> Robert H. Jackson, *Introduction to international relations: theories and approaches*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 75.

<sup>156</sup> Jackson, „Politinė tarptautinės visuomenės idėja“, 113.

<sup>157</sup> Alexander Wendt, „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics.“ *International Organization*, 46(2), 1992, 112–116.

<sup>158</sup> Jackson, „Politinė tarptautinės visuomenės idėja“, 117–120.

Wighto išskirtą valstybinę atsakomybę, tačiau pliuralistai iškelia tarptautinę teisę ir tvarką virš žmogaus teisių, o solidaristai mano, kad humanistinė atsakomybė yra svarbesnė už tarptautinę.<sup>159</sup> Taigi, pagrindinis pliuralistų teiginys, kalbant apie žmogaus teises (šis klausimas svarbus darbe keliamam klausimui išsiaiškinti), skambėtų maždaug taip: reikia ginti žmogaus teises pasaulyje, jei tai nekenkia nacionaliniam interesui ir tarptautinės sistemos tvarkai. Tuo tarpu solidaristai teigtų taip: reikia ginti žmogaus teises pasaulyje, nors tai ir pakenktų pasaulinei tvarkai bei pažeistų tarptautinę teisę, tačiau tik tuo atveju, jei tai nepakenktų nacionaliniam interesui.

## 2. „Vakarų“ sąvoka ir su ja einančios reikšmės

### 2.1. „Vakarai“

Šiame darbe naudojant sąvoką „Vakarai“ būtina apsibrėžti, ką šiuo žodžiu norima pasakyti. Tai padarius bus įmanoma parodyti, jog kartu su šiuo žodžiu eina reikšmės, svarbios darbe išsikeltą klausimo sprendimui.

Norint suprasti „Vakarų“ sąvokos prasmę, kurią ji įgyja šiame darbe, visų pirma reikia pasaulį įsivaizduoti kaip valstybių tarptautinę visuomenę,<sup>160</sup> kuri yra kas kita nei tarptautinė sistema: valstybės ne tik yra įspraustos į anarchinės struktūros ar institucinius rėmus, tačiau gali *elgtis* (šiuo žodžiu bandoma parodyti, kad valstybės ne tik *veikia*, tačiau ir *elgiasi*, šiam žodžiui suteikiant tam tikrą žmogišką prasmę bei siejant su tuo, jog dažnai valstybių veiklą lemia jos pareigūnai) vienaip ar kitaip, t.y. nenuspėjamai. Valstybės tarptautinėje visuomenėje, kaip ir asmenys žmonių visuomenėje, yra pasidalijusios į grupes. Pavyzdžiui, kaip žmonės dalijasi į klases, taip valstybės dalijasi į branduolį ir periferiją.<sup>161</sup> Tačiau žmonės dalijasi ir į kitokias grupes, t.y. religijas, lytis, profesijas ir t.t. Valstybės taip pat dalijasi

ne tik į branduolį ir periferiją. Norint suprasti „Vakarų“ sąvoką, svarbiausia yra tai, kad valstybės dalijasi į civilizacijas, čia žodį „civilizacija“ suprantant grynai huntingtoniška prasme. Taigi, „Vakarais“ šiame darbe vadinama valstybių grupė, priklausanti Samuelio Huntingtono išskirtai Vakarų civilizacijai.<sup>162</sup>

### 2.2. Žmogaus teisių reikšmė Vakarų teisės tradicijai

Knygos „Vakarų teisės tradicijos“ lietuviško leidimo pratarinėje Egidijus Kūris pastebi, jog vyraujanti teisės tradicija daro didelę įtaką visuomenėje susiformavusiai teisinių, drauge ir socialinių, vertybių skalei.<sup>163</sup> Šiame darbe, kalbant apie Vakarų teisės tradiciją, yra itin svarbu tai, jog šioje tradicijoje egzistuoja *pamatinių* žmogaus teisių samprata, t.y. supratimas, jog egzistuoja tam tikros prigimtinės žmogaus teisės, kurios yra pagrindinė neliečiama vertybė, ir jokios kitos teisės normos negali jų pažeisti.<sup>164</sup> Būtina pastebėti, jog tokia samprata, iškelianti pamatines žmogaus teises virš visų kitų normų, yra akivaizdžiai būdinga tik Vakarų civilizacijai, tuo tarpu kitos civilizacijos gali turėti kitokią požiūrį į žmogaus teises.

Apsibrėžus šiame darbe vartojamą „Vakarų“ sąvoką bei nurodžius, kad Vakarų teisės tradicijai yra būdinga iškelti pamatines žmogaus teises virš kitų teisės normų, galima daryti tam tikras išvadas, kurios toliau darbe padės suprasti Vakarų veiksmus Kosovo įvykių kontekste. Dėl anksčiau padarytų pastebėjimų, darbe siūloma žvelgiant iš viso pasaulio perspektyvos žiūrėti tarptautinės visuomenės pliuralistų siūlomu būdu (t.y. pirmiau eina pasaulio tvarka, o tada – žmogaus teisės), o žvelgiant iš Vakarų perspektyvos žiūrėti solidaristų siūlomu žvilgsniu (t.y. pirmiau eina žmogaus teisės, o tada – pasaulio tvarka). Toliau darbe bus parodoma, jog toks žiūros būdas padeda suprasti iš pirmo žvilgsnio prieštarigus Vakarų veiksmus Kosovo įvykių atžvilgiu.

<sup>159</sup> Belloni, 36–37.

<sup>160</sup> Hedley Bull, *Anarchical Society: The study of order in world politics*. London: Macmillan, 1995, 22.

<sup>161</sup> Immanuel Wallerstein, „Patterns and Perspectives of the Capitalist World-Economy.“ Kn. Paul R. Viotti ir Mark V. Kauppi (sud.), *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*. Boston: Allyn and Bacon, 1999, 503.

<sup>162</sup> Samuel P. Huntington, *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster, 2003.

<sup>163</sup> Mary Ann Glendon et al., *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993, XV-XVI.

<sup>164</sup> Ten pat, XXXI-XXXII.

### 3. Vakarų elgesio paaiškinimas

Šiame skyriuje bus nagrinėjami dažniausiai straipsniuose atrandami mokslininkų priekaištai, bandantys parodyti Vakarų politikos nenuoseklumą Kosovo įvykių kontekste bei tai, kad Vakarai kai kuriais savo veiksmais pažeidė tarptautinę teisę. Remiantis anksčiau išdėstyta teoriniu pagrindu, bus bandoma parodyti, jog Vakarai nebuvo nenuoseklūs.

#### 3.1. NATO karas Kosove

Vienas dažniausiai nagrinėjamų priekaištų Vakarams – NATO įsiveržimas į suverenią Serbijos valstybę ir Serbijos miestų bombardavimas 1999 metais. Pagrindinis priekaištas, išsakomas Vakarams, yra tai, kad NATO nusprendė bombarduoti suverenią Serbiją vienašališkai, negavusi Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos leidimo, o tai pažeidžia tarptautinę teisę.<sup>165</sup>

Prisiminus, jog anksčiau darbe išsiaiškinta, kad Vakarų civilizacijai yra būdinga ginti pamatines žmogaus teises net ir tarptautinės teisės sąskaita, toks Vakarų elgesys visai neatrodo paradoksalus ar nesuprantamas. Jau nuo 1989 metų Slobodanas Miloševićius periodiškai vykdė Kosovo vietinių albanų etninius valymus, t.y. žudė žmones arba vijo juos iš jų namų.<sup>166</sup> Žvelgiant iš tarptautinės visuomenės solidaristinės perspektyvos, Vakarams tokie Serbijos veiksmai prieš pamatines žmogaus teises pasirodė pakankami tam, jog jie, net ir pažeidžiant tarptautinę teisę, įvykdytų vienašališką įsiveržimą į Serbijos teritoriją.

Tarptautinės visuomenės solidaristinio požiūrio atstovas Nicholas Wheeleris formuoja keturis kriterijus, kada vienašališka humanitarinė intervencija į kitą suverenią valstybę yra pateisinama:

1. Tai turi būti „kraštutinis humanitarinis atvejis“ (angl. *supreme humanitarian emergency*), kurio metu žmogaus teisių pažeidimo laipsnis sukrečia žmonių moralinę sąžinę;

<sup>165</sup> Marc Weller, „The Rambouillet conference on Kosovo.“ *International Affairs*, 75(2), 1999, 250.

<sup>166</sup> Peter Calvocoressi, *Pasaulio politika, 1945-2000*. Vilnius: Briedis, 2001, 328.

2. Visos protingos taikios priemonės turi būti išmėgintos;
3. Jėgos panaudojimas turi būti proporcingas žalai, kuri reikalinga pažeidimams sustabdyti;
4. Turi būti stiprus įsitikinimas, jog intervencija duos teigiamas humanitarines pasekmes.<sup>167</sup>

Dėl pirmojo kriterijaus dažniausiai klausimų nekyla – vienbalsiai sutariama, jog Slobodano Miloševićiaus vykdyti etniniai valymai yra nusikaltimas žmonijai. Kalbant apie antrąjį kriterijų, taip pat dažniausia sutariama, jog buvo išmėgintos visos taikios priemonės, sustabdyti Serbų veiksams. Vakarai mėgino sukviesti Kosovo albanus bei Serbus į derybas Rambouillet vietovėje Prancūzijoje, tačiau Miloševićius neatvyko. Jungtinių Tautų Saugumo Taryba priėmė rezoliuciją, reikalaujančią, kad Serbija išvestų pajėgas iš Kosovo ir liautųsi niokoti, tačiau Serbų kariniai veiksmai Kosove tęsėsi.<sup>168</sup> Labiausiai diskutuotinas yra trečiasis kriterijus. Hilaire McCoubrey pastebi, jog NATO kare su Serbija panaudotos priemonės sumenkino humanitarinius intervencijos tikslus – NATO panaudojo labai daug žalos darančius ir itin žiaurus poveikio ginklus.<sup>169</sup> Ketvirtasis kriterijus buvo išpildytas – po NATO intervencijos Kosovo administravimą kuriam laikui perėmė Jungtinės Tautos, o išvarytiems albanams buvo leidžiama sugrįžti.

Kaip buvo išsiaiškinta anksčiau, vienintelis veiksnys, galintis sulaikyti Vakarų valstybes nuo žmogaus teisių gynimo net ir pažeidžiant tarptautinę teisę, yra jų nacionaliniai interesai. Šiuo atveju sunku įžvelgti kokius nors kitus didžiųjų Vakarų valstybių ir ypač JAV nacionalinius interesus nei tai, kad žmogaus teisių gynimas visame pasaulyje ir yra ilgalaikis šių valstybių nacionalinis interesas. Tokiu požiūriu valstybės ilguoju laikotarpiu gaus naudos iš žmogaus teisių gynimo ir įtvirtinimo visame pasaulyje, nes „neteisingas pasaulis yra netvarkingas pasaulis“.<sup>170</sup>

Taigi, išvada yra aiški – NATO įsiveržė į Serbiją būtent dėl to, jog Kosovo gyventojų teisės buvo šurkščiai pažeistos, o Vakarų civilizacijoje

<sup>167</sup> Belloni, 37.

<sup>168</sup> Calvocoressi, 328.

<sup>169</sup> Belloni, 41.

<sup>170</sup> Ten pat, 37.



žmogaus teisės yra pamatinė vertybė, kurią būtina ginti net pažeidžiant visas kitas teisės normas. Didžiausia problema yra ta, kad NATO iniciatyva įsiveržti į Kosovą dėl humanitarinių priežasčių be Jungtinių Tautų įgaliojimo gali sukurti precedentą, leidžiantį tai daryti ir kitose situacijose – ir šiuo precedentu gali būti pasinaudota ne tik turint gerų ketinimų.<sup>171</sup> Tai supranta ir Anglų mokyklos teoretikai – jie teigia, jog būtina susitarti dėl kriterijų, kurie nustatytų, kada humanitarinė intervencija yra leistina. Šios mokyklos solidaristų krypties atstovai siūlo ieškoti būdų, kaip humanitarinę intervenciją paversti valstybių visuomenės kolektyvinės valios išraiška, o ne vienašališku kažkurios Valstybės ar organizacijos veiksmu.<sup>172</sup>

### 3.2. Vakarų (ne)nuoseklumas Balkanų politikoje

Kitas dažnai mokslininkų išsakomas priekaištas Vakarams yra tai, kad jie ne taip pat reaguoja į visus Balkanuose kylančius konfliktus, t.y. taiko dvigubus standartus. Ypatingai dažnai minima tai, kad Vakarai buvo nusistatę prieš Juodkalnijos atsiskyrimą nuo Serbijos,<sup>173</sup> tačiau rėmė Kosovo nepriklausomybę. Serbijos ir Juodkalnijos derybų dėl atsiskyrimo metu JAV Valstybės departamento atstovas spaudai Richardas Boucheris išsakė tokią nuomonę: „Kaip ir anksčiau, mes manome, kad demokratinė Juodkalnija reformuotos ir demokratinės Jugoslavijos sudėtyje yra geriausias variantas visam regionui“.<sup>174</sup> Tuo tarpu Kosovo ir Serbijos derybų metu vyravusią Vakarų nuomonę geriausiai atskleidžia šie Jungtinių Tautų Specialiojo pasiuntinio Kosove Martti Ahtisaari žodžiai: „Aš priėjau išvados, kad vienintelis Kosovo krizės sprendimas yra nepriklausomybė, kuri būtų kuri laiką prižiūrima tarptautinės bendruomenės“.<sup>175</sup>

<sup>171</sup> Falk, 856.

<sup>172</sup> Belloni, 41, 43.

<sup>173</sup> Rick Fawn, „The Kosovo – and Montenegro – effect.“ *International Affairs*, 84(2), 2008, 275.

<sup>174</sup> Zenonas Petrauskas, „Juodkalnijos kibirkštis gali vėl įžiebtį didelį gaisrą.“ Kn. Raimundas Lopata ir Marius Laurinavičius (sud.), *Tarptautinė politika: komentarai ir interpretacijos*. Vilnius: Eugrimas, 2002, 322.

<sup>175</sup> Weller, „The Viena negotiations on the final status for Kosovo“, 679.

Dar paradoksaliau toks Vakarų elgesys atrodo žinant, kad Juodkalnija buvo federacinė bendros Serbijos ir Juodkalnijos valstybės dalis, o tokių sąjunginių valstybių atsiskyrimų abiemis taikiai susitarus pasaulio istorijoje netrūko ir iki tol. Pavyzdžiui, Čekoslovakijos skilimas. Tuo tarpu, Kosovo atsiskyrimas yra precedento pasaulio istorijoje neturintis atvejis, kai savo noru atsiskiria integrali suverenios valstybės dalis. Kosovas buvo ne federacinė Serbijos valstybės dalis, o tik jos provincija.<sup>176</sup> Todėl Kosovo atsiskyrimas yra tarptautinės teisės pažeidimas (pagal tarptautinę teisę, Kosovas būtų galėjęs atsiskirti tik tokiu atveju, jei Serbijos valstybė su tuo sutiktų). Vakarų valstybės, remdamos Kosovo nepriklausomybę, nepaisė netgi to, kad Kosovo atvejis be abejonės sukels separatistinius neramumus kitose pasaulio vietose, pavyzdžiui, Abchazijoje, Pietų Osetijoje, Čėčėnijoje ir kt.<sup>177</sup> Serbijos užsienio reikalų ministras Vukas Jeremicius pastebėjo, jog „pasaulyje yra daugybė kosovų, laukiančių, kol jų atsiskyrimo galimybė bus legituota“.<sup>178</sup> Bandydami išvengti neramumų pasaulyje, Vakarų atstovai nuolat kartojo turbūt tik juos vienus įtikinusius žodžius, kad Kosovas yra ne precedentas, o „unikalus atvejis“.<sup>179</sup> Tačiau dar derantis dėl Kosovo nepriklausomybės, Čėčėnų separatistų atstovas Akhmedas Zakayevas ištare šiuos žodžius: „Putinas supranta, jog tam, kad legalizuotų respubliką – nuo Moldovos iki Gruzijos – aneksiją, jam reikalingas tikslus Kosovo precedentas, ir jis jį sukurs“.<sup>180</sup> Žiūrint retrospektyviai, Putinas pabandė jį sukurti Gruzijoje.

Natūraliai kyla klausimas, kodėl, esant tokioms aplinkybėms, Vakarų šalys vis vien rėmė Kosovo nepriklausomybę. Atsižvelgiant į šio darbo pradžioje išdėstytą teorinį pagrindą, atsakymas aiškus, ir jį gerai atskleidžia Martti Ahtisaari žodžiai: „Dėl Miloševićiaus vykdytų etninių valymų Serbija prarado moralinę teisę į Kosovą“.<sup>181</sup> Juodkalnijos atveju nebuvo tokių

<sup>176</sup> Fawn, 280.

<sup>177</sup> Fawn, 272–275.

<sup>178</sup> Marc Weller, „Kosovo's final status.“ *International Affairs*, 84(6), 2008, 1232.

<sup>179</sup> Ten pat, 1235.

<sup>180</sup> Fawn, 279.

<sup>181</sup> Weller, „The Viena negotiations on the final status for Kosovo“, 679.



žiaurių žudynių ir etninių valymų, kuriuos būtų galima pavadinti nusikaltimais žmonijai, kaip Kosove. Šis atvejis dar kartą akivaizdžiai parodo, jog tarptautiniuose santykiuose yra svarbus ne tik nacionalinis interesas, tačiau ir moralinės normos bei žmogaus teisės.

### 3.3. Vakarų susiskaldymas

Dar vienas akademikų dažnai išsakomas priekaištas Vakarams yra tai, jog daugumos Vakarų valstybių išreikštas Kosovo nepriklausomybės pripažinimas gali suskaldyti Vakarų valstybių bendruomenę ir ypač Europos Sąjungą, nes kai kurios iš jų, pavyzdžiui, Ispanija, pačios turi separatistinių grupuočių keliamų problemų<sup>182</sup> ir niekada nepripažins Kosovo.

Darbo pradžioje pateikta pagal Anglų mokyklos solidaristų požiūrį adaptuota Martino Wighto valstybės atsakomybės teorija puikiai tinka šio fenomeno paaiškinimui. Ši teorija, pritaikyta žmogaus teisių gynimo kontekstui, teigia, jog reikia ginti žmogaus teises pasaulyje, nors tai ir pakenktų pasaulinei tvarkai bei pažeistų tarptautinę teisę, tačiau tik tuo atveju, jei tai nepakenktų nacionaliniam interesui. Kaip žmonių visuomenėje asmenys dažniausiai<sup>183</sup> nepadeda kitiems, jei tai padaro didesnę žalą jiems patiems, taip ir tarptautinėje visuomenėje valstybės nepadeda kitoms, jei tai kenkia jų pačių nacionaliniams interesams. Tai suponuoja, jog Vakarų valstybių nuomonių nesutapimas Kosovo klausimu dėl nacionalinių interesų skirtingumo visiškai nepakenks jų vienybei ir bendradarbiavimui, jei vienos supras kitų problemas ir nesistengs priversti elgtis pagal bendrą šabloną. Europos Sąjungos valstybės tai suprato, ir Europos Taryba nedelsiant priėmė Išvadų dėl Kosovo dokumentą, kuriame nurodė, jog „kiekviena Europos Sąjungos valstybė turi pati nuspręsti, ar pripažinti Kosovo nepriklau-

somybę, atsižvelgdama į tarptautinę teisę ir nacionalinę praktiką“.<sup>184</sup> Kaip ir buvo tikėtasi, dėl nacionalinių sumetimų Kosovo nepripažino Ispanija, Slovakija, Rumunija, Kipras bei Graikija.<sup>185</sup> Tačiau žiūrint retrospektyviai galima matyti, jog tai nepadarė didelės žalos Europos Sąjungos vienybei.

Šis atvejis parodo ne tik tai, jog tarptautinės visuomenės teorija yra metodologiškai vertinga analizuojant valstybių sąveiką, tačiau ir tai, kad mąstydamas tarptautinės visuomenės paradigmos rėmuose valstybės gali sukurti žymiai patvaresnę ir gyvybingesnę tarptautinę sistemą.

### Išvados

Visų pirma darbe buvo parodyta, jog pagarba pamatinėms žmogaus teisėms ir jų apsauga yra viena iš pagrindinių Vakarų civilizacijos vertybių. Remiantis tarptautinės visuomenės paradigmos solidaristų atšakos mintimis buvo suformuluota maksima, kuri gali padėti aiškinti Vakarų valstybių veiksmus ne tik Kosovo atveju, tačiau visais atvejais, kai tam tikroje pasaulio vietoje šiurkščiai pažeidžiamos žmogaus teisės: *būtina ginti pamatines žmogaus teises visame pasaulyje, nors tai ir pakenktų pasaulinei tvarkai bei pažeistų tarptautinę teisę, tačiau tik tuo atveju, jei tai nepakenktų nacionaliniam interesui*.

Darbe pateikta prieštarigai vertinamų Vakarų valstybių veiksmų Kosovo atžvilgiu analizė suponuoja atsakymą į pagrindinį darbo klausimą. Vakarų valstybės siekė Kosovo nepriklausomybės dėl to, jog vykdydama etninius valymus Kosovo teritorijoje Serbija šiurkščiai pažeidė žmogaus teises bei padarė nusikaltimą visai žmonijai, taip netekdama moralinės teisės į Kosovo teritoriją.

Šis darbas taip pat vertingas tuo, kad parodo, jog bent jau kai kurių pasaulio įvykių negalima matyti tik per realistinę prizmę, kuri atmeta moralinių imperatyvų egzistavimą tarptautinėje politikoje ir viską aiškina tik per valstybių galios siekimą bei nacionalinius interesus. Tarptautinės visuome-

<sup>182</sup> Raphael Zariski, „Ethnic Extremism among Ethnoterritorial Minorities in Western Europe: Dimensions, Causes, and Institutional Responses.“ *Comparative Politics*, 21(3), 1989, 253–255.

<sup>183</sup> Žinoma, negalima rasti akivaizdžių paralelių tarp žmonių visuomenės ir valstybių visuomenės. Žmonių visuomenėje dažniausiai veikia kiti, žymiai sudėtingesni veiksniai.

<sup>184</sup> Weller, „Kosovo's final status“, 1236.

<sup>185</sup> <[http://en.wikipedia.org/wiki/2008\\_Kosovo\\_declaration\\_of\\_independence](http://en.wikipedia.org/wiki/2008_Kosovo_declaration_of_independence)> [Žiūrėta 2009 05 23]

nės paradigma gali mesti rimtą iššūkį realizmui tuo, jog ji, neatmesdama galios politikos, taip pat teigia, jog tarptautiniuose valstybių santykiuose yra svarbios ir moralinės bei teisinės normos. Taip teigiama visų pirma dėl to, jog valstybių sprendimai dažnai yra jų lyderių sprendimai. O lyderiai gali atlikti ir moralinių nuostatų sąlygotą veiksmą. Moraliniu bei teisiniu požiūriais papildyta realistinė teorija yra žymiai lankstesnė bei tinka paaiškinti didesniam atvejų skaičiui.

Galų gale, darbe iškelta mintis, jog tarptautinės visuomenės teorija yra ne tik metodologiškai vertinga analizuojant valstybių sąveiką. Mąstydamos tarptautinės visuomenės paradigmos rėmuose valstybės gali sukurti žymiai patvaresnę, saugesnę ir gyvybingesnę tarptautinę sistemą.

---

DR. DOVILĖS JAKNIŪNAITĖS KOMENTARAS:

*Mantas, pasirinkęs tarptautinės visuomenės perspektyvą, siekia suprasti „Vakarų“ pozicijas Kosovo konflikte ir parodo, kaip valstybių galios siekimas gali būti teoriškai suderinamas su moralios atsakomybės nuostatomis. Nudžiugino darbo autoriaus kūrybiškumas, drąsumas provokuoti, įdėtas darbas ir sugebėjimas parodyti, kaip įmanoma sujungti tarptautinių santykių istoriją ir teoriją į vieningą analizę.*

## KONSTRUKTYVIZMAS KAIP TARPTAUTINĖS POLITINĖS EKONOMIJOS DOKTRINA: PRITAIKOMUMO LIETUVOS UŽSIENIO PREKYBAI 2002–2008 METAIS TYRIMAS

DMITRIJUS BABIČIUS

### Įvadas

Ribiniai atvejai, išimtys iš taisyklių ir paradoksai tiek sociologijos, tiek ekonomikos disciplinų sistemose užima ypatingą vietą. Susidūrimas su išskirtimi verčia ieškoti spragų teorinėje plotmėje arba kurti alternatyvas pačiai teorijai. Tačiau ką iš tiesų reiškia paradigmos neatitinkančio atvejo atradimas – ar tai, kad teoretikui pasitaikė viena iš negausių išimčių, ar tai, kad išimtis yra pati paradigma?

Turime pripažinti, kad gamtos ir socialinius mokslus skiria antrųjų nevienareikšmiška padėtis falsifikacionizmo atžvilgiu. Juk situacijos, kai teorijos ir praktikos derinimas reikalauja prieštaraujančių teorijų sugyvenimo arba netgi skirtingos doktrinos taikymo kone kiekvienam individualiam atvejui, gamtos moksluose pasitaiko itin retai ir atrodo kebliai; socialiniuose moksluose, priešingai, šis paradoksas yra virtęs kone dėsningumu. Pavyzdžiui, daugelis sutiks, jog beprasmiška derinti aristoteliškąją ir niutoniškąją fiziką, tačiau *laissez faire* ir neomerkantilizmo kompromisas neatrodo toks neįtikėtinas.

Įvadą tikslingai pradėjau abstrakčiu svarstymu apie popieriškosios falsifikacijos pritaikomumą sociologijos bei ekonomikos doktrinos. Nes neužsiminus apie teorines išlygas, šio rašto darbo tikslas pasirodytų pretenzingai radikalus arba pernelyg neapibrėžtas: tolesniuose puslapiuose bus tyrinėjamas vienos jauniausių politinės ekonomijos teorijų, konstruktyvizmo, atitikimas Lietuvos užsienio prekybos raidai 2002–2008 metais. Todėl iškart tenka pripažinti, jog doktrinai pasirodžius nesuderinamai su praktika, vienintelis atvejis jokių būdu nepretenduoja būti pakankamu visai teorijai nuneigti.

Rašto darbo tikslai – glaustas tarptautinės politinės ekonomijos pagrindinių srovių pristatymas ir vienos iš jų, konstruktyvizmo, pritaikomumo praktikai tyrimas. Iškeliama hipotezė, jog konstruktyvizmo atstovaujamas požiūris į ekonominę identitetą iš esmės netinka tyrinėti Lietuvos tarptautinės prekybos raidai ir importo-eksporto srautams XXI amžiaus pirmajame dešimtmetyje. Teorinėje dalyje pirmiausia bus trumpai pristatytos trys klasikinės tarptautinės politinės ekonomijos doktrinos, vėliau aptariama darbui svarbiausia konstruktyvizmo paradigma. Praktinė dalis remsis lyginamąja analize, kurios objektas yra importo bei eksporto srautų į NVS (daugiausia Rusiją) bei ES gretinimas.

Kadangi rašto darbo pagrindas yra viena iš tarptautinės ekonomikos disciplinų – tarptautinė politinė ekonomija, teorinės dalies literatūros šaltinius sudaro veikalai, aiškinantys minėtos disciplinos pagrindines sroves, jų sąsajas bei prieštaravimus. Tai Džalalo Alamgiro „Indijos atviros ekonomikos politika“, Gilpino esė apie marksizmą, Rotledžo tarptautinės politinės ekonomijos enciklopedija ir kiti tarptautinės prekybos teorijas analizuojantys raštai. Praktinė dalis daugiausia remiasi informacija, pateikiama Lietuvos statistikos departamento tinklalapyje ir elektroniniuose, su praktiniais ekonomikos klausimais susijusiuose portaluose.

## 1. Teorinė dalis

### 1.1. Trys tarptautinės politinės ekonomijos srovės: marksizmas, liberalizmas, realizmas

Pirma apžvelkime tris klasikines tarptautinės politinės ekonomijos sroves ir aptarkime pagrindinius teorijų postulatus. Ši trumpa apžvalga ne tik atskleis konkuruojančių doktrinų skirtynes, bet ir padės geriau perprasti svarbiausios šiam darbui paradigmos – konstruktyvizmo – savitumą.

#### 1.1.1. Marksizmas

Marksizmo populiarumas socialinių mokslų ir ekonomikos doktrinų sferoje iš esmės yra nulemtas dviejų teorijos bruožų: pirma, pritaikomumo, kuri

suponuoja visą socialinę tikrovę aprėpianti *makro* idėja; antra, interpretacinio imlumo, kuri nulėmė paties Markso darbų nevienareikšmiškumas ir prieštaravimai. Nepaisant daugybės idėjinų srovių ir tarpusavio konfliktų, esama tam tikrų bruožų, vienijančių skirtingas marksizmo mokyklas. Robertas Heilbroneris išskiria keturis pamatinius teorijos elementus: dialektinis žvilgsnis į visuomenę ir jos žinias, materialistinė istorijos refleksija, kapitalizmo kaip ekonominių dėsnių valdomo laikino fenomeno interpretacija ir normatyvinis pasišventimas socializmo siekiui.<sup>186</sup> Klasikiniai marksistai kritikavo liberalų optimizmą teigdami, jog nors *kapitalistas* yra ekonomiškai racionalus veikėjas, tačiau *kapitalizmas* kaip sistema esti iracionali ir nepatvari. Jos vystymasis lems periodinę perprodukciją, neharmoningą turto pasiskirstymą ir investicinės naudos mažėjimą.<sup>187</sup>

Teorinę doktrinos ekspansiją į globalios prekybos sritį pradėjo Leninas. Pagrindiniai šio lygmens marksizmo įvaizdžiai yra: pirma, pasaulio ekonominių galybių kolonializmas, antra, tarptautinė prekyba kaip perprodukcijos atsikratymo ir būtinų išteklių bei pigios darbo jėgos siurbimo įrankis. Pasak marksistų, tarptautinė prekyba yra perdėm racionalizuota, perdėm orientuota į pelną, kad pasižymėtų pastoviomis sąjungomis ir atsargumu. Tarptautinė prekybos sistema sukuria turto paskirstymo disbalansą ir netolygų vystymąsi (*Uneven development*) – senojo marksizmo klasinio išnaudojimo atitikmenį, tik šįkart grindžiamą teritoriniu veiksmu. Pastarasis mainų modelis, pasak marksistų, nesąs stabilus ir galiausiai atvesias pasaulio ekonomiką į krachą.<sup>188</sup>

#### 1.1.2. Liberalizmas

Kaip išvalgiai pastebėta Rotledžo tarptautinės politinės ekonomijos enciklopedijoje (*Routledge Encyclopedia of International Political Economy*), galima visai pagrįstai sau užduoti klausimą, ar liberalizmas apskritai va-

<sup>186</sup> Robert Heilbroner, *Marxism: For and Against*. New York: W.W. Norton, 1980.

<sup>187</sup> Robert Gilpin, „The political economy of international relations: the marxist perspective.“ <<http://www.irchina.org/Katzenstein/Gilpin1987.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 20]

<sup>188</sup> Ten pat.

dintinas tarptautinės politinės ekonomijos srove griežtąja to žodžio prasme.<sup>189</sup> Mat tokių liberalizmo pionierių kaip Smito ar Rikardo teorijose vietos aktyviai valstybės politikai ne itin lieka. „Vis dėlto įdėsmis žvilgsnis atskleidžia, jog liberalizmas pateikia tam tikrą [teisingos] politikos teoriją. Politiką čia suvokiama kaip racionalus harmoningos bendruomenės administravimas.“<sup>190</sup> Šis „racionalus harmoningos visuomenės administravimas“ iš tiesų yra ne kas kita, kaip nematomos rankos principo įtvirtinimas vyriausybės politikoje. Todėl, matyt, nepadarysime klaidos teikdami, jog tarptautinės politinės ekonomijos esmė liberalų požiūriu glūdi to paties principo taikyme globalizuotai pasaulio ekonomikai valdyti. Laisva prekyba – visuomet privalumas. Valstybės, nesivadovaujančios ekonominiu racionalumu, linkusios į protekcionizmą ar politinius tarptautinių santykių prietarus, yra pasmerktos neišnaudoti savo ekonominio potencialo. Geriausias šios principinės pozicijos įrodymas teorinėje sferoje – vadinamasis ekonominis pacifizmas, kuriam linkę pritarti daugelis liberalų.<sup>191</sup> Ekonominis pacifizmas remiasi idėja, jog karas yra nepriimtinas ne iš moralinio, bet iš ekonominio požiūrio: jo rezultatu dažniausiai tampa sutrikdyta monetarinė disciplina, išaugę muitai ir nacionalinė skola. Todėl „politinę ekonomiją galima laikyti *per excellence* mokslu apie taiką.“<sup>192</sup>

### 1.1.3. Realizmas

Tam tikru atžvilgiu realizmą, dar vadinamą ekonominiu nacionalizmu, galime laikyti priešinga liberalizmui disciplina. Liberalizmo atstovai tvirtina, jog geriausia politika yra ekonomika; realistai, priešingai, geriausia ekonomika laiko politiką. Liberalai pagrindiniu tarptautinės ekonomikos varikliu pradžiai esant abipusę naudą (*Mutual gain*), o realistai pabrėžia sąlyginės naudos (*Relative gain*) svarbą. Šiuo požiūriu realistai yra panašūs

<sup>189</sup> R. J. Barry Jones (sud.), *Routledge Encyclopedia of International Political Economy: volume 2 G-O*. Routledge: Taylor & Francis, 2001, 932.

<sup>190</sup> Ten pat.

<sup>191</sup> Ten pat, 932–933.

<sup>192</sup> Ten pat, 932.

į marksistus: abi mokyklos pasaulio ekonominę sistemą laiko asimetrine; tik marksistų asimetrija yra klasių kovos transformavimas į geoekonominę nelygybės idėją, o realistų asimetrija remiasi įsitikinimu, kad, nepaisant prekybos sutarčių ir ekonominių sąjungų, valstybės aršiai varžosi tarpusavyje. Taigi tiek stojimas į Tarptautinę prekybos organizaciją, tiek derybos dėl muitų politikos, tiek ekonominės sankcijos ir jungimasis į valiutų rinkas yra priemonės, kurių šalys griebiasi tenkindamos savo nacionalinius interesus.<sup>193</sup> O nacionalinių interesų hierarchijoje vieną pirmųjų pozicijų užima nacionalinis saugumas, todėl, realistų nuomone, didelė dalis tarptautinės prekybos politikos priemonių turi būti subordinuota jo užtikrinimui. Pažymėtina, kad daugelis šiuolaikinių tarptautinės ekonomikos tyrėjų bei apžvalgininkų nepritaria šiai merkantilinei nuostatai ir pasisako už griežtos vyriausybės politikos neribojamą laisvą tarptautinę prekybą.

Dabar, aptarę tris pagrindines teorines tarptautinės politinės ekonomijos sroves, pastebime, jog visi „triumvirato“ nariai tam tikra prasme yra klasikinių ideologijų tęsiniai. Marksizmas pritaiko socializmo idėjas globaliai ekonomikai ir tarptautinei prekybai analizuoti, realizmas kalba apie užsienio prekybos pajungimą *Realpolitik*, o liberalai gina amžinąją „*laissez faire*“ tarptautinės ekonomikos teoriją plotmėje.

Esama ir ketvirtosios – jauniausios, tačiau sparčiai populiarėjančios – teorijos apie tarptautinius ekonominius santykius ir užsienio prekybą. Ši paradigma vadinama konstruktyvizmu ir būtent jos pritaikomumui bus skirta praktinė darbo dalis.

### 1.2. Konstruktyvizmas

Konstruktyvizmo kaip tarptautinės ekonomikos teorijos apžvalgą norėčiau pradėti gan miglota teze, jog nagrinėjamą teoriją galima sąlyginai vadinti racionalaus liberalizmo ir realizmo sinteze pastarojo naudai. Siekdamas pagrįsti teiginį, pirmiausia norėčiau atkreipti dėmesį į augančio konstruktyvizmo populiarumo prielaidas.

<sup>193</sup> Peter Sutch, Juanita Elias, *International relations: the basics*. Routledge: Taylor & Francis, 2007, 932.

Konstruktivizmas išgarsėjo paskutiniaisiais praeito amžiaus dešimtmečiais – taip sparčiai, jog nenaudojant hėgeliškos triados principo šį fenomeną paaiškinti sudėtinga. Akademiniėje tarptautinės ekonomikos sferoje karaliavo (ir tebekaraliuoja) racionalusis liberalizmas. Viena vertus, teorija konsolidavo požiūrį, kad daugumą pasaulio ekonominių reiškinių reikia analizuoti ir interpretuoti remiantis matematiniais, mažai normatyvinės laisvės tepaliekančiais modeliais. Kita vertus, racionalizmas suponavo, kad jei valstybės užsienio politika nėra grindžiama šitais modeliais, tai ji veikiamai yra pragaištinga. Realistai tesudarė menką ir nuolatos pašiepiamą opoziciją, kuri periodiškai susilaukdavo kaltinimų senamadiškumu ir *Realpolitik* prietaringumu. Daliai tyrėjų ekonominio nacionalizmo antitezė atrodė perdėm merkantilinė, kitus ji atbaidė kaip stokojanti bet kokio akademinio gaivumo. Tuo tarpu marksistų kritika akademiniuose ratuose buvo perdėm įprastas reiškinys, kad į ją deramai kreiptų dėmesį. Taigi dvi racionaliojo liberalizmo antitezės neatrodė patrauklios; nepaisant šito, tam tikros teorinės alternatyvos poreikis buvo juntamas, nes, kaip pastebėjo Harvardo verslo mokyklos dėstytojas Ravis Abdelalas, „kai kuriems racionalusis liberalizmas atrodė paaiškinantis per mažai; kitiems jis atrodė paaiškinantis per daug.“<sup>194</sup>

Sekdamas anksčiau aprašytų teorijų pavyzdžiu, konstruktivizmas atsirado kaip anksčiau gyvavusios paradigmos tęsinys. Svarbiausia, ką ekonominis konstruktivizmas paveldėjo iš sociologinio konstruktivizmo, buvo intersubjektyvumo samprata. „Sociologai pradėjo aiškinti ekonominę elgesį naudodamiesi tais pačiais keturiais socialiniais mechanizmais, kurie, pasak jų, formuoja bet kokią socialinę elgesį. Šie mechanizmai paprastai įvardijami kaip institucija, tinklas, galia ir pažinimas,“<sup>195</sup> – tvirtina sociologijos profesorius Frankas Dobinas. Pasak konstruktivistų, individai elgiasi reflektuodami socialinius vaidmenis ir visuomenines konvencijas,

<sup>194</sup> Rawi Abdelal et al., „Constructivist political economy.“ 2005, 6. <<http://ducis.jhfc.duke.edu/wp-content/uploads/archive/documents/ABP.pdf>> [Žiūrėta 2009.04.18]

<sup>195</sup> Frank Dobbin, „The new economic sociology.“ Princeton: Princeton University Press, 2004, 4. <<http://press.princeton.edu/chapters/s7771.pdf>> [Žiūrėta 2009.05.02]

jų elgesio laisvę apibrėžia socialinio konstrukto ribos.<sup>196</sup> Taikant pastarąją doktriną tarptautinei politinei ekonomijai, teigtina, jog valstybės, kaip globalaus prekybos tinklo veikėjos, elgiasi atsižvelgdamos į savo apibrėžtą ekonominę identitetą. Viena vertus, tas identitetas neatsiranda valios vakuume, o gimsta ir vystosi sąlygojamas jau galiojančių tarptautinės ekonomikos taisyklių. Kita vertus, konstruktivistų nuomone, ekonominio identiteto formavimo laisvė – nors ir ribota, bet nenuginčijama. Valstybė vysto ir interpretuoja užsienio prekybos politiką atsižvelgdama į užsibrėžtą savęs pačios viziją ir sukonstruotus nacionalinius interesus. Šį būdingumas iš esmės paaiškina poskyrio pradžioje pateiktą tezė, kad „konstruktivizmas yra racionalaus liberalizmo ir realizmo sintezė pastarojo naudai.“

Čia leisiu sau padaryti nedidelę interliudiją, pagrįsdamas dar vieną realizmo ir konstruktivizmo panašumą – tai abiejuose teorijose juntamas merkantilizmo prieskonis. Suprantama, merkantilinė mintis šiandieniniame pasaulyje atrodo senstelėjusi, ir vien jos paminėjimas dažnam tarptautinės prekybos teoretikui bei praktikui sukelia tokią reakciją, kokios gali tikėtis dogmatikas, astronomų ratelyje pradėjęs ginti geocentrinę saulės sistemos modelį.<sup>197</sup> Tačiau jei sutiktume su iškelta konstruktivizmo idėja, jog prekybos politika daugiausia priklauso nuo susikurtos socialinės tikrovės, dalis mūsų išvadų turėtų neišvengiamo merkantilizmo atspalvio. Prisiminkime: pasak merkantilistų, tarptautinės prekybos veikėjai sugyvena aršioje konkurencijoje ir rikardiška prekybos idilė - kurioje kiekvienas interakcijos veikėjas, pasitelkdamas savo lyginamąjį pranašumą, gauna naudos – yra sunkiai įmanoma, kadangi jos liaupsintojai neatsižvelgia į nacionalinius interesus ir natūralų varžybų būvį. Tuo tarpu jei remtumėmės konstruktivizmu ir padarytume prielaidą, esą ekonominis identitetas yra iš esmės formuojamas, turėtume kartu sutikti, jog prieiga tam formavimui yra, be abejo, politinė. Vadinasi, socialinė, ekonominė ir politinė tapatybės

<sup>196</sup> Abdelal, 3-8.

<sup>197</sup> Tikėtina, jog neomerkantilistinė pozicija dėl savo kompromisų ir aktualumo bus sutikta palankiau. Tačiau net šiuo atžvilgiu sulauktume priekaištų iš tarptautinės ekonomikos liberalų mokyklos, pasisakančios už minimalią valstybinių institucijų intervenciją į užsienio prekybą ir gamybos veiksmų judėjimą.



yra tarpusavyje priklausomos. Ši priklausomybė neišvengiamai suponuoja ekonominio identiteto siaurumą bei konfliktingumą.

Norėdamas iliustruoti šią mintį, pateikiu pavyzdį iš veikalo „Indijos atviros ekonomikos politika“ (*India's Open Economy Policy*), kurio autorius Džalalas Alamgiras pagrįstai tituluojamas vienu žymiausių tarptautinės ekonomikos konstruktyvizmo atstovų. Alamgiras, žvelgdamas iš savosios doktrinos pozicijų, svarsto: kokia buvo Indijos ekonominio atvimumo koncepcija ir ar ji atitiko realybę; kaip Indijos elitas interpretavo ir sprendė tarptautinės ekonomikos dilemas; kaip regiono istorija sąlygojo ekonominių simbolių tikrovę. Savo analize Alamgiras siekia įrodyti, esą Indijos užsienio prekybos prioritetus formavo daugiau tų prioritetų vizija, o ne objektyvūs rodikliai ar racionalus pasirinkimas.

„Šios knygos tikslas“, – rašo Alamgiras, – „ne tik akcentuoti idėjų galią; konstruktyvistinis požiūris, kuris buvo šio veikalo pagrindas, pabrėžia ir identiteto svarbą. Valstybė yra socialinis veikėjas. Ji gyvuoja kitų valstybių bendruomenėje; ji „įsitvirtina socialinėse taisyklėse ir konvencijose, kurios deklaruoja jos identitetą“; ji yra veikiamą istorinio konteksto bei socialinės simbolikos pokyčių.“<sup>198</sup> Tačiau identitetas išlaiko savo formą tik tuo atveju, jei yra konsoliduojamas sulyginimu: atsižvelgdama į savi-vokos prioritetus, valstybė kaip tarptautinis veikėjas renkasi partnerius ir oponentus, o tai daro įtaką jos tarptautinės ekonomikos politikai ir kartu užsienio prekybai. Savo įsitikinimą Alamgiras pagrindžia analizuodamas Indijos ir Kinijos varžybas.

„Svarbu pastebėti, kad Kinija buvo sukonstruota tapti Indijos ekonomine varžove dar prieš tai, kai tarp šių dviejų šalių prasidėjo apčiuopiamos ekonominės varžybos. Varžybų *idėja* buvo sukonstruota remiantis kultūrinių normų ir nacionalinio identiteto kontekstu, iš kumuliacinio įvykių ir tendencijų interpretavimo – kaip ir pavyzdžiai, demonstruojantys sąlyginę Kinijos naudą bei sąlyginį Indijos pralaimėjimą.“<sup>199</sup>

Tačiau ar iš tiesų galime teigti, jog visa tarptautinės ekonomikos realybė

<sup>198</sup> Jalal Alamgir, *India's Open Economy Policy. Globalism, Rivalry, and the Pursuit of Economic Openness*. Routledge: Taylor & Francis, 2008, 128.

<sup>199</sup> Alamgir, 127.

yra iš esmės sukonstruota, tai yra „antrinė socialinių veiksmų atžvilgiu“?<sup>200</sup> Šis klausimas yra keblesnis, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Jo giluminis pagrindas yra paradigminė dilema: ar tarptautinės prekybos veikėjas formuoja savo poziciją, atsižvelgdamas daugiausia į socialiai sukonstruotas ir istoriškai reflektuojamas normas bei prioritetus, ar vis dėlto jis elgiasi racionalistiškai: tai yra pagrindinis veiksnys, sąlygojantis ekonominę politiką yra patogiausia iš galimų alternatyvų? Konstruktyvistų atsakymas, matyt, būtų Džeimso K. Oliverio žodžiai, jog „tarptautinė ekonominė politika yra pasaulis, kuris sukuria mus, bet kartu tai yra pasaulis, kuris yra mūsų sukuriamas.“<sup>201</sup>

Rašto darbo tikslas – patvirtinti arba paneigti konstruktyvizmo priderinamumą Lietuvos tarptautinei ekonomikai tyrinėti. Tam pasitelkiama 2002–2008 metų užsienio prekybos statistika, svarbiausia – eksporto ir importo srautų tyrinėjimas. Jei pasiseks įrodyti, jog Lietuvos ekonominis identitetas iš esmės sąlygojo užsienio prekybos svarbiausias kryptis bei importo/eksporto srautų intensyvumą, vadinasi, galime tvirtai teigti, jog konstruktyvizmas kaip teorija tinkamas Lietuvos užsienio prekybai nagrinėti. Jei vis dėlto susidursime su akivaizdžiais prieštaravimais tarp Lietuvos kaip veikėjos deklaruojamo ekonominio identiteto ir faktinio prekybos partnerių pasirinkimo, turėsime pripažinti, jog bent valstybės tarptautinės ekonomikos atžvilgiu<sup>202</sup> konstruktyvizmas yra netinkama doktrina. Tačiau, dar neturint analizės rezultatų prieš akis, tenka spėti, jog tyrimo išvada veikiausiai pasirodys besanti sudėtinga sintezė, o ne vienareikšmis „taip“ arba „ne“ atsakas.

<sup>200</sup> Vilius Dranseika, „Socialinis konstruktyvizmas ir mokslinio realizmo problema.“ Pranešimas konferencijoje „Mokslo vaizdiniai dabarties filosofijoje“, 2008 05 09. <<http://www.filosofija.vu.lt/mokslas/Dranseika.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 30]

<sup>201</sup> James K. Oliver, „Constituting, Reconstructing and Reconstituting IPE.“ Kn. Kurt Burch, Robert Allen (sud.), *Constituting international economic policy*. Lynne Rienner Publishers, 1997, 195.

<sup>202</sup> Pastebėjime, jog čia nekalbama apie konstruktyvizmo pritaikymą kitoms politikos bei socialinio gyvenimo sferoms tyrinėti.

## 2. Praktinė dalis

Antrajame rašto darbo skyriuje aptarsime Lietuvos ir Europos Sąjungos bei Lietuvos ir Rusijos prekybos raidą ir intensyvumą 2002–2008 metais. Esminis šio skyriaus tikslas yra, tyrinėjant minėto laikotarpio Lietuvos užsienio prekybos statistiką, nusakyti valstybės politinės ekonomijos gravitacijos ir orientacijos skirtumą. Bus mėginama nustatyti, kokios buvo svarbiausios Lietuvos eksporto ir importo partnerės 2002–2008 metais. Taip pat bus trumpai aptartos priežastys, lėmusios konkrečią Lietuvos užsienio prekybos sanklodą XXI amžiaus pirmajame dešimtmetyje. Žinoma, norint suprasti tarptautinės ekonomikos situaciją, reikia užsiminti ir apie ankstesnes, tai yra praeito šimtmečio, ekonomines realijas, sąlygojusias dabarties problematiką. Todėl antrajame skyriuje apžvelgiamas ne tik rašto darbo temai tiesiogiai aktualus šešerių metų laikotarpis, bet ir jam lemtingi dešimtojo dešimtmečio įvykiai, pavyzdžiui 1994 metų Asociacijos sutartis su EB ir 1998 metų Rusijos ekonomikos krizė. Skyriaus išvados ir analizė bus kertiniai sintezuojant teorinę bei praktinę rašto darbo dalį ir bandant atsakyti į klausimą, ar konstruktyvizmo paradigma tinkama Lietuvos užsienio prekybai interpretuoti.

### 2.1. Užsienio prekyba su ES: svarbiausi partneriai ir srautų statistika

Ilgą laiką po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, valstybės eksportas buvo daugiausia taikytas į Rytų rinkas. Lietuviškoms prekėms buvo sunku susirasti vartotoją už postsovietinės erdvės ribų. Nepaisant to, jog Lietuvos vakarietiška orientacija buvo akivaizdi ir greitai tapo neatsiejama valstybinio identiteto dalimi, didžiąją dalį Lietuvos eksporto srauto vis dėlto pasidalindavo NVS narės. Galima išskirti dvi veiksmų grupes, lėmusias tokią situaciją:

- 1) **Veiksniai, susiję su nepakankama produkcijos kokybe.** Lietuvos produkcija neatitiko Vakarų kokybės standartų, o Rytuose šie standartai negaliojo, todėl prekės lengviau susirasdavo sau nišą.
- 2) **Veiksniai, susiję su tarptautinės ekonominės integracijos trūkumu.**

Be to, prie šios grupės galima priskirti ir veiksmus, susijusius su institucinės patirties stoka ir institucinio stabilumo trūkumu.<sup>203</sup>

Padėtį iš dalies pagerino 1994 metais su Europos Bendrija pasirašyta laisvosios prekybos sutartis (įsigaliojusi 1995 metų sausio 1 d. ir vėliau išplėta į Europos asociacijos sutartį).<sup>204</sup> Sutartis skatino Lietuvos konkurencingumą, siekiant įgyvendinti aukštesnius eksporto į ES standartus, be to, svarbus buvo sutarties tiesioginis struktūrinis poveikis. Europos Asociacijos sutartis numatė Lietuvos ir ES laisvos prekybos zonos įkūrimą per 6 pereinamojo laikotarpio metus. ES pagal sutartį turėjo panaikinti eksporto ir importo muitų mokesčius, taip pat „visus eksporto ir importo mokesčius, kiekybinius apribojimus arba priemones, turinčias lygiavertį poveikį pramoninėms lietuviškoms prekėms.“<sup>205</sup> Savo ruožtu Lietuva garantavo eksporto-importo mokesčių bei apribojimų panaikinimą Europos Bendrijoms prekėms.<sup>206</sup> Be to, sutartis Lietuvai palengvino priėjimą prie tarptautinių tvirtos valiutos (*Hard currency*) rinkų.<sup>207</sup>

Nuo 2000 metų Lietuvos eksportas augo, o jo dalis ES narėms didėjo. Tai reiškė ir atsigavimą po Rusijos ekonominės krizės,<sup>208</sup> ir dalinį persiorientavimą į Vakarų rinkas. Europos Sąjunga tapo svarbiausia užsienio prekybos partnere. Nuo 1996 iki 2002 metų Lietuvos eksporto apimties dalis Europos Sąjungai pakilo nuo 32,9% iki 48,4%; 2002 metų Lietuvos eksportas į ES siekė 2,85 milijardus eurų ir pakilo 12,2% lyginant su

<sup>203</sup> Alina Budrauskaitė et al., „Trade policy and economic growth: Cases of Belarus and Lithuania.“ *Privredna Kritanja i Ekonomska Politika*, 90, 2002, 76. <<http://www.eizg.hr/AdminLite/FCKeditor/UserFiles/File/PKIEP-90-Budrauskaite-Mamytova-Mlinarevic-Savina.pdf>> [Žiūrėta 2009 05 04]

<sup>204</sup> Ramūnas Vilpišauskas, „Lietuvos užsienio prekybos politika ir jos raida: veiksmų analizė.“ *Pinigų studijos*, 3, 2000. <[http://www.lbank.lt/lt/leidiniai/pinigu\\_studijos2000\\_3/vilpisauskas.pdf](http://www.lbank.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos2000_3/vilpisauskas.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>205</sup> Lietuvos Respublikos ūkio ministerija, „Lietuvos ir Europos Sąjungos santykių istorija.“ <[http://www.ukmin.lt/lt/veiklos\\_kryptys/es\\_reikalu/lt-es-istorija/istorija.php](http://www.ukmin.lt/lt/veiklos_kryptys/es_reikalu/lt-es-istorija/istorija.php)> [Žiūrėta 2009 04 21]

<sup>206</sup> Ten pat.

<sup>207</sup> Vilpišauskas.

<sup>208</sup> Žr. kitą poskyrį.

2001 metais.<sup>209</sup> Lietuvos eksporto struktūrą nagrinėjama laikotarpiu daugiausia sudarė mineraliniai produktai (18,9%), transporto inžinerija (16%), tekstilė bei apavas (15,1%) ir mašinerija bei įrenginiai (10%).<sup>210</sup> Į Vakarų buvo eksportuojami tekstilės gaminiai, įrenginiai, cheminės industrijos produktai, mediena ir medienos gaminiai, taip pat transporto inžinerija ir mineraliniai produktai – visos šios prekės keliavo į Europos Sąjungą.<sup>211</sup> Laisvosios prekybos sutartis lėmė ir panašų importo srautų perorientavimą. Svarbiausios importo partnerės be Rusijos (21,3%) 2002 metais buvo: Vokietija (17,0%), Italija (4,9%) ir Lenkija (4,8%). Vidutinis Lietuvos prekybos deficitas 1994–2002 metais siekė 15,4 % BVP.<sup>212</sup>

2001 metais Lietuva tapo Pasaulinės prekybos organizacijos nare: tai padidino jos ekonomines galimybes, padarė valstybę patrauklesnę užsienio investuotojams – narystė PPO užtikrino verslo patikimumą bei atvirumą, be to, sustiprino konkurencingumą.<sup>213</sup> Galime teigti, jog ši narystė buvo dar vienas Lietuvos užsienio prekybos postūmis Vakarų rinkų link.

2002 metai pasirodė itin svarbūs Lietuvos santykiams su ES ir turėjo didelės įtakos užsienio prekybos su Vakarais plėtočiai. Cituojant oficialų Lietuvos ūkio ministerijos tinklalapį, „2002 m. gruodžio 13 d. Kopenhagoje vykstančiame ES Viršūnių susitikime Lietuva oficialiai baigė derėtis su ES. Visi derybų rezultatai <...> perkelti į Stojimo į ES sutartį, kuri 2003 m. balandžio 16 d. buvo pasirašyta Atėnuose.“<sup>214</sup> Be to, priklausomybę nuo dolerio palaipsniui ėmė keisti orientavimasis į eurą.<sup>215</sup> 2002-uosius galime laikyti tvirtu 2004-ųjų – esminio lūžio Lietuvos užsienio prekyboje – anonsu.

Apačioje pateikiamos lentelės, padėsiančios geriau suprasti Lietuvos ir

<sup>209</sup> Bruno Lill, „Foreign Trade.“ Balticdata.info, 2003. <[http://www.balticdata.info/lithuania/macro\\_economics/lithuania\\_macro\\_economics\\_foreign\\_trade.htm](http://www.balticdata.info/lithuania/macro_economics/lithuania_macro_economics_foreign_trade.htm)> [Žiūrėta 2009 05 04]

<sup>210</sup> Ten pat.

<sup>211</sup> Ten pat.

<sup>212</sup> Ten pat.

<sup>213</sup> Gitana Grigaitytė, „Kuo Lietuvos narystė PPO naudinga šalies verslui.“ *Euroverslo naujienos*, 2003 02. <<http://verslas.banga.lt/lt/leidinys.full/3e8025e37c848>> [Žiūrėta 2009 05 08]

<sup>214</sup> „Lietuvos ir Europos Sąjungos santykių istorija.“

<sup>215</sup> Budrauskaitė et al.

ES užsienio prekybos raidą 2002–2008 metais. Svarbiausiais ir reprezentatyviausiais rodikliais šiuo atveju pasirinkti: bendras importo bei eksporto mastas nagrinėjama laikotarpiu, srautų iš/į ES dalis jame (išreikšta tiek piniginiiais vienetais, tiek nuošimčiais). Įdomumo dėlei pateikiamos ir prekybos su Lietuva lyderės, kurių indėlis į importą ir kuriems skirta eksporto dalis pasirodė didžiausi.

## 2. Svarbiausi importo iš ES duomenys, 2002–2008 metai<sup>216</sup>

|                                      | 2002      | 2003      | 2004      | 2005      | 2006      | 2007      | 2008      |
|--------------------------------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|
| <b>Importas (iš viso), mln. litų</b> | 28562,2   | 30268,7   | 34383,6   | 43151,9   | 53274,6   | 61503,5   | 72593,2   |
| <b>Importas iš ES, mln. litų</b>     | 12714,4   | 13457,6   | 21758,2   | 25586,0   | 33333,3   | 42029,7   | 41600,4   |
| <b>Proc.</b>                         | 44,5      | 44,5      | 63,3      | 59,3      | 62,6      | 68,3      | 57,3      |
| <b>Lyderė</b>                        | Vokietija | Vokietija | Vokietija | Vokietija | Vokietija | Vokietija | Vokietija |
| <b>Lyderės importas, mln. litų</b>   | 4851,2    | 4877,9    | 5770,3    | 6538,4    | 7916,2    | 9221,5    | 8497,9    |

## 3. Svarbiausi eksporto į ES duomenys, 2002–2008 metai<sup>217</sup>

|                                       | 2002               | 2003       | 2004    | 2005    | 2006    | 2007    | 2008    |
|---------------------------------------|--------------------|------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| <b>Eksportas (iš viso), mln. litų</b> | 20290,7            | 22145,1    | 25819,2 | 32767,3 | 38888,3 | 43192,4 | 55477,4 |
| <b>Eksportas į ES, mln. litų</b>      | 9827,1             | 9311,6     | 17269,9 | 21419,5 | 24587,6 | 27968,5 | 33437,7 |
| <b>Proc.</b>                          | 48,4               | 42,0       | 66,9    | 65,4    | 63,2    | 64,8    | 60,3    |
| <b>Lyderė</b>                         | Jungtinė Karalystė | Šveicarija | Latvija | Latvija | Latvija | Latvija | Latvija |
| <b>Lyderės eksportas, mln. litų</b>   | 2727,2             | 2580,0     | 2629,9  | 3362,7  | 4303,9  | 5562,4  | 6456,9  |

<sup>216</sup> Ši ir kitos lentelės sudarytos naudojant duomenis iš Statistikos departamento oficialaus tinklalapio. <<http://www.stat.gov.lt/lt/>> [Žiūrėta 2009 05 04-10]

<sup>217</sup> Statistikos departamentas.

Atkreipkime dėmesį, jog tiek Lietuvos eksportas, tiek importas 2002-2008-ųjų laikotarpiu kilo. Taip pat galima būtų apibūdinti ir siauresnę Lietuvos prekybos su ES sritį, bet čia akivaizdžios kelios išimtys. Pirmą, matome, jog eksporto srautas į ES nežymiai sumažėjo 2003 metais – apytiksliai 5,25%, nors bendra eksporto apimtis ir buvo padidėjusi 8,4% lyginant su 2002 metais. Antra, importo iš ES mastas nežymiai (apytiksliai vienu nuošimčiu) krito 2008-aisiais metais.

Svarbiausia Lietuvos importo partnere iš ES narių nagrinėjamu laikotarpiu buvo Vokietija. Importo srautas iš jos kilo nuo 2002-ųjų iki 2007-ųjų ir per penkerius metus padidėjo beveik dvigubai, paskui nežymiai krito 2008, pasaulinės finansų krizės pradžios metais. Vaisingais 2007 metais importo iš Vokietijos struktūroje vyravo transporto priemonės, mašinos ir mechaniniai įrenginiai, chemijos pramonės prekės.<sup>218</sup> Be to, Vokietija 2007 metais buvo ketvirtas didžiausias investuotojas į Lietuvos ekonomiką.<sup>219</sup>

Svarbiausių eksporto partnerių kaita mažumėlę dinamiškesnė: 2002 metais Lietuva iš ES narių daugiausia eksportavo į Didžiąją Britaniją, vėliau ją pakeitė Šveicarija ir galiausiai eksporto iš Lietuvos lyderės pozicijose įsitvirtino kaimyninė Latvija. Užsienio reikalų ministerijos duomenimis, šiuo metu „Latvijoje veikia daugiau kaip 1300 lietuviško kapitalo įmonių. Pagal tiesiogines Lietuvos investicijas užsienyje Latvija užima pirmą vietą.“<sup>220</sup>

Pastebėjime, jog kertiniais 2004-aisiais, įstojimo į Europos Sąjungą metais, užsienio prekyba su ES narėmis pastebimai suintensyvėjo: tiek eksportas, tiek importas išaugo beveik 40%. Apskritai, apžvelgiant nagrinėjamą laikotarpį bei ankstesnę Lietuvos tarptautinių santykių istoriją, peršasi išvada, jog po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvos užsienio prekybos

istorijoje būta dviejų lūžių, dviejų kritinių momentų, lėmusių gravitacijos į Rytus susilpnėjimą ir dalinį orientacijos į Vakarus realizavimą. Pirmasis lūžis – 1999 metai, kuomet po Rusijos ekonominės krizės eksporto ir importo srautų perorientavimas tapo ne tik prioritetu, bet ir būtinybe. Antrasis lūžis – 2004 metai, kai Lietuva tapo pilnateise Europos Sąjungos nare ir prisijungė prie Šengeno erdvės.

## 2.2. Užsienio prekyba su Rusija ir NVS ir jos srautų statistika

Lietuvos ir Rusijos ekonominiai santykiai XXI amžiuje itin problematiški ir prieštaringi. Viena vertus, tenka pripažinti, jog nuo pat Nepriklausomybės atgavimo Lietuva susilaukė istorinių paskatų atitrūkti nuo Rusijos rinkos. Be to, politinio identiteto atžvilgiu per visą pirmąjį XXI amžiaus dešimtmetį Lietuva nevengė progos savęs deklaruoti kaip „nerytų“ valstybės. Šis demonstratyvus deklarasavimas apėmė tiek ir tiesioginius bei viešus valdžios elito pareiškimus apie Lietuvos užsienio politikos orientaciją, tiek ir netaktiškas užsienio politikos priemones, abiejų valstybių santykių konfliktinę. Tačiau ar tikslinga nelengvą sugyvenimą naudoti kaip argumentą svarstant apie ekonominius santykius?

Prieš nagrinėdami statistiką, nuklyskime į netolimą XX amžiaus pabaigos praeitį: turėtume prisiminti 1998 metų krizę ir rublio devalvavimą – įvykius, turėjusius tapti svaria prielaida atitrūkti nuo NVS ir ypač Rusijos rinkos. Iki 1998 metų Lietuvos eksporto mastai augo ir užsienio prekyba Rytuose intensyvėjo. NVS buvo vienas pagrindinių užsienio prekybos partnerių. Todėl galima teigti, jog 1998 metų rugpjūčio krizė sudavė stiprų smūgį ne tik Lietuvos užsienio prekybai, bet ir apskritai ekonomikai. Krizė lėmė Lietuvos įmonių bankrotus ir nedarbo augimą. 1999 metais nedarbo lygis Lietuvoje pasiekė 10% (didžiausias nedarbas nuo Nepriklausomybės atkūrimo), biudžeto deficitas svyravo tarp 8% ir 9% BVP.<sup>221</sup> Toks šokas negalėjo likti be pasekmių ir skatino Lietuvą perorientuoti savo užsienio prekybos srautus į Vakarus. Iš tiesų nuo 1996 iki 2002 metų Lietuvos eks-

<sup>218</sup> Vilniaus euro-info centro biuletenis nr. 17, „Ką jūs žinote apie šiuo metu ES pirminkaujančią Vokietiją?“ Vilniaus euro-info centras, 2007 sausis-kovas.

<sup>219</sup> Ten pat.

<sup>220</sup> Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, „Baltijos valstybių energetinis saugumas – laikas veikti yra dabar.“ 2009 01 09. <<http://www.urm.lt/index.php?790626962>> [Žiūrėta 2009 05 07]

<sup>221</sup> Vilpišauskas.

portas į NVS smuko nuo 45,4% iki 19,2%, ir 2002 metais siekė 1,130 milijardų eurų.<sup>222</sup>

Tačiau, nors ir pastebime, kad Lietuvos eksportas į NVS 1999 metais radikaliai sumažėjo, o užsienio prekybos perorientavimas į Vakarų rinkas didino mastą, Rusija ir apskritai postsovietinė erdvė liko svarbiu Lietuvos užsienio prekybos taikiniu. Aišku, galima prieštarauti, esą užsienio prekybos su Europos Sąjungą mastai didesni. Tačiau, jei naudodamiesi statistika, Europos Sąjungą traktuosime ne kaip visumą, o išskaidysime į valstybes nares, vaizdas gali pasirodyti ne toks „vakarietiškas“. Siūlau atkreipti dėmesį į apačioje pateikiamas lenteles – patogumo dėlei pasirinkti trejų metų nagrinėjamo laikotarpio duomenys: 2002, 2003 ir 2008 metų. Tai leis apsvarstyti prekybai su Rytai charakteringą trumpojo laikotarpio pokytį ir ilgojo, tai yra, nagrinėjamo laikotarpio, rėmus.

### 3. Svarbiausi eksporto partneriai 2002 metais<sup>223</sup>

| Vieta | Valstybė/sąjunga   | Eksporto apimties dalis (%) |
|-------|--------------------|-----------------------------|
|       | ES                 | 48,4                        |
|       | NVS                | 19,2                        |
| 1     | Jungtinė Karalystė | 13,4                        |
| 2     | Rusija             | 12,2                        |
| 3     | Vokietija          | 10,4                        |
| 4     | Latvija            | 9,6                         |
| 5     | Danija             | 5,1                         |
| 6     | Švedija            | 4,2                         |

12,2% Lietuvos eksporto masto buvo skirta Rusijai, o tai reiškė, jog Rusija buvo antroji pagal svarbą eksporto partnerė po Didžiosios Britanijos. Tačiau jau kitais metais Jungtinė Karalystė lyderės pozicijas praras ir vėliau nebeatgaus; o Rusija, priešingai, ne tik išsilaikys, bet ir didins užsienio prekybos su Lietuva mastus. Apačioje pateikiama lentelė byloja apie Lietuvos eksporto taikinių pokyčius 2003 metais.

<sup>222</sup> Ten pat.

<sup>223</sup> Statistikos departamentas.

### 4. Svarbiausi eksporto partneriai 2003 metais<sup>224</sup>

| Vieta | Valstybė/sąjunga   | Eksporto apimties dalis (%) |
|-------|--------------------|-----------------------------|
|       | ES                 | 42,0                        |
|       | NVS                | 17,0                        |
| 1     | Šveicarija         | 11,7                        |
| 2     | Rusija             | 10,1                        |
| 3     | Vokietija          | 9,9                         |
| 4     | Latvija            | 9,7                         |
| 5     | Jungtinė Karalystė | 6,4                         |
| 6     | Danija             | 5,1                         |

Apskritai pastebima tiek partnerių, tiek nuošimčių dinamika. Pavyzdžiui Britanija smuko į penktą vietą, pirmąją užleisdama Šveicarijai. Matome, jog ES narių išsidėstymas hierarchijose kito. Nepaisant šito, eksporto apimties atžvilgiu Rusija išlaikė antrąją poziciją.

Apžvelgdami 2002–2003 metų importo į Lietuvą duomenis, vėl susiduriame su žymiai pastovesniais skaičiais bei vietų išsidėstymu.

### 5. Svarbiausi importo partneriai 2002–2003 metais<sup>225</sup>

| Valstybė/sąjunga | Eksporto apimtis 2002 metais(%) | Eksporto apimtis 2003 metais(%) |
|------------------|---------------------------------|---------------------------------|
| ES               | 44,5                            | 44,5                            |
| NVS              | 26,0                            | 25,3                            |
| Rusija           | 21,3                            | 22,1                            |
| Vokietija        | 17,0                            | 16,1                            |
| Lenkija          | 4,8                             | 5,2                             |
| Italija          | 4,9                             | 4,3                             |
| Prancūzija       | 3,9                             | 4,2                             |

Iš lentelės aišku, jog Rusija 2002 metais pasižymėjo akivaizdžiomis importo į Lietuvą lyderės pozicijomis, o 2003 metais jos dalis importo apimtyje netgi išaugo. Beje, šis augimas buvo pastebimas jau 2000 metų pa-

<sup>224</sup> Statistikos departamentas.

<sup>225</sup> Statistikos departamentas.



baigoje: tada, pralėkus tik pusantų metų po Rusijos krizės šoko, importas iš Rusijos per devynis mėnesius išaugo net 52,3%.<sup>226</sup>

O dabar atkreipkime dėmesį į 2008-ųjų, paskutiniųjų analizuojamo laikotarpio, metų duomenis.

## 6. Lietuvos eksporto ir importo prioritetai 2008 metais<sup>227</sup>

| Sąjunga, valstybė      | 2008 m. sausis–gruodis |             |
|------------------------|------------------------|-------------|
|                        | Eksportas(%)           | Importas(%) |
| <b>Europos Sąjunga</b> | <b>60,2</b>            | <b>57,3</b> |
| Vokietija              | 7,2                    | 11,7        |
| Latvija                | 11,6                   | 5,2         |
| <b>NVS</b>             | <b>25,8</b>            | <b>34,1</b> |
| Rusija                 | 16,0                   | 30,1        |

Matome, kad dėsningumai pastebėti trumpuoju laikotarpiu ir ilguoju laikotarpiu iš esmės nepakito. Europos Sąjunga liko svarbiausia importo bei eksporto partnere – tačiau tik kaip visuma. Netgi Latvijos ir Vokietijos, pirmaujančių tarp Europos sąjungos šalių kaip Lietuvos atitinkamai eksporto ir importo partnerių, atotrūkis nuo Rusijos akivaizdus. Trečia svarbi išvada akivaizdi į statistinius duomenis žiūrint net neįdėmiu žvilgsniu: prekybos su NVS didžiąją masto dalį sudaro prekyba su Rusija. Grynai statistiniu požiūriu, atsiribodami nuo politinių realių, netgi galėtume aforistiškai teigti, kad prekyba su NVS ir yra prekyba su Rusija. Ir nors Rusijos dalis bendrame į NVS eksportuojamų prekių sraute gerokai menkesnė nei jos indėlis į bendrą NVS eksportą Lietuvon, vis dėlto kaimynės kaip svarbiausios NVS prekybos partnerės pozicija akivaizdi. Matome, jog Rusijos dalis tiek Lietuvos importe, tiek eksporte per penkerius metus išaugo, ir kad Rusija savo pozicijų bei svarbos Lietuvos užsienio prekyboje ne tik neprarado, bet ir konsolidavo. Būtent ši situacija byloja apie teorinės orientacijos ir praktinės gravitacijos neatitikimą, ir reikalauja išsamesnės interpretacijos.

<sup>226</sup> BNS, „Lietuvos prekyba su Rusija toliau auga.“ *Verslo žinios*, 2000 11 14. <<http://archyvas.vz.lt/news.php?strid=1002&id=342838>> [Žiūrėta 2009 05 05]

<sup>227</sup> Statistikos departamentas.

Kokios intensyvios prekybos su Rusija priežastys? Kodėl nepaisant deklaruojamo politinio priešiško, Rusijos dalis Lietuvos eksporte ir importe nagrinėjamu laikotarpiu didėjo?

Galima išskirti dvi šį reiškinį lėmusių veiksnių grupes. Pirmą grupę sąlyginai galime vadinti pastoviais veiksniais – tai aplinkybės, kurios sąlygojo prekybos su Rusija patogumą: geografinis artumas, panašios klimato sąlygos, istorinės sąsajos. Šie veiksniai ekonominius santykius veikia netiesiogiai, tačiau kartu pernelyg akivaizdžiai, kad būtų kvestionuojami.

Antrąją veiksnių grupę įvardykime kaip racionalaus pasirinkimo kintamuosius. Tai makroekonominės realijos ir tarptautinės ekonomikos rodikliai, kurie darė įtaką prekybos su Rusija intensyvumui. Vienas esmingiausių šių veiksnių, lėmęs gausų eksporto srautą į Rusiją, buvo tai, jog didelė dalis Lietuvos eksporto struktūros pasirodė nepakankamai kokybiška Vakarų Europos rinkoms. Ši problema buvo ne sykį pabrėžta įvairių apžvalgininkų. Pavyzdžiui savo straipsnyje, „Aukštųjų pramonės šakų plėtra Lietuvoje“, ją nagrinėjo docentė Asta Sabonienė. Pasak autorės, nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje vyraavo tradicinės pramonės šakos: maisto medienos, drabužių ir kitos.<sup>228</sup> Lietuvos pramonė apibūdinama kaip pasižyminti žemu technologiniu imlumu ir nepakankamu konkurencingumu.<sup>229</sup> Todėl nenuostabu, jog šios prekės vartotoją lengviau susirasdavo Rusijos rinkoje. Be to, 2002 metais beveik dvigubai išaugo automobilių ir jų dalių eksportas: apytiksliai pusė šios eksporto dalies buvo naudotų mašinų tranzitas iš Vakarų Europos į Rusiją.<sup>230</sup>

Dar viena aplinkybė, lėmusi prekybos su Rusija mastus, buvo Kaliningrado veiksnys. Kaliningradas ypač patrauklus Lietuvos verslininkų investicijoms, nepaisant to, kad Rusija neretai buvo linkusi piktnaudžiauti muitais ir nepripažino lietuviškų prekių sertifikatų, be to, piktybiškai vengdavo ratifikuoti gausybę sutarčių, kurias buvo ratifikavusi Lietuva ( pavyz-

<sup>228</sup> Asta Sabonienė, „Aukštųjų pramonės šakų plėtra Lietuvoje.“ Kauno technologijos universitetas. <[http://vddb-dt.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2005~ISSN\\_1392-3137.N\\_3\\_32.PG\\_59-64/DS.002.0.01.ARTIC](http://vddb-dt.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2005~ISSN_1392-3137.N_3_32.PG_59-64/DS.002.0.01.ARTIC)> [Žiūrėta 2009 04 27]

<sup>229</sup> Ten pat.

<sup>230</sup> Lill.

džiui sienos, investicijų apsaugos bei dvigubo apmokestinimo sutartis).<sup>231</sup> 2002 metų gegužę įvyko septynių Baltijos regiono šalių konferencija „Kalininingrado sritys – naujos perspektyvos“, kurioje be Lietuvos ir Rusijos atstovų, dalyvavo ir Švedijos, Lenkijos, Vokietijos, Latvijos ir Danijos prekybos ir pramonės rūmų vadovai.<sup>232</sup> 2003–2004 metų duomenimis Lietuva buvo viena svarbiausių Kaliningrado partnerių ir užėmė trečiąją vietą po Kipro ir Vokietijos.<sup>233</sup> Pagal *litfood-fair.com* informaciją, „iki 2004 m. liepos 1 d. Lietuva Kaliningrado srityje investavo iš viso 14 mln. JAV dolerių, kas sudarė 10% visų Kaliningrado srityje sukauptų užsienio investicijų.“<sup>234</sup> 2004 metais Lietuvos eksportas Kaliningrado sritin sudarė 109,1 milijonus JAV dolerių, o importas – 30,3 milijonus JAV dolerių.<sup>235</sup> Atsižvelgiant į tai, jog 2004 metų vidutinis dolerio kursas buvo 2,81 lito,<sup>236</sup> tai sudaro atitinkamai 306,57 ir 85,14 milijonus litų. Palyginimui 2004 metų Lietuvos bendra eksporto vertė statistikos departamento duomenimis siekė 25819,2 milijonus litų, o importas vertinamas 34383,6 milijonais litų.

Baigiant praktinę rašto darbo dalį ir artėjant prie išvadų, pažymėtina, jog galima prieštarauti ir pateiktiems statistiniams prekybos su Rusija argumentams teigiant, neva jie iš esmės yra simuliaciniai: su Rusija intensyviai prekiauja ne tik Lietuva, bet ir kitos Europos Sąjungos narės. Tačiau ir šiam kontrargumentui prieštarautina statistiniais duomenimis. Mat jeigu patyrinėtume Lietuvos prekybą su Rusija, lygindami jos mastus kad ir su kaimynių „pasiekimais“ šioje sferoje, taptų aišku, jog Lietuvos pozicija Vakarų rinkų atžvilgiu kukloka. Atkreipkime dėmesį į iškalbingus 2006 metų duomenis: „Latvijos centrinės statistikos valdybos duomenimis, pirmąjį šių metų ketvirtį ES teko 65 proc. viso Lietuvos eksporto ir

<sup>231</sup> Stasys Likas, „Baltijos regiono verslininkai aptars Kaliningrado perspektyvas.“ Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų asociacija, 2002 05 27. <<http://www.chambers.lt/naujienos/show.php?NewsID=13>> [Žiūrėta 2009 05 03]

<sup>232</sup> Ten pat.

<sup>233</sup> Litfoof-fair.com informacija apie Rusiją. <[http://prekyba.litfood-fair.com/index.php?lng=lt&content=pages&page\\_id=96](http://prekyba.litfood-fair.com/index.php?lng=lt&content=pages&page_id=96)> [Žiūrėta 2009 05 04]

<sup>234</sup> Ten pat.

<sup>235</sup> Ten pat.

<sup>236</sup> Lietuvos bankas. <[www.lb.lt](http://www.lb.lt)> [Žiūrėta 2009 05 03]

58 proc. importo. Latvijos užsienio prekyboje šios dalys buvo atitinkamai 75 proc. ir 73 proc., Estijos - 78 proc. ir 74 procentai.“<sup>237</sup>

Vis dėlto, matyt, taikliausias „Veido“ apžvalgininko Audriaus Bačiulio komentaras, mesteltas jau pastaraisiais, 2009 metais. Šis komentaras, kuriuo pradedamas straipsnis apie Lietuvos ir Rusijos santykių dviprasmybes ir kuris įrodo, kad net šiandien iš esmės nedaug kas tepasikeitė, galėtų būti rašto darbo praktinės dalies reziumė: „<...> santyčiai su Rusija pastaruosius penkerius metus <...> pasižymėjo itin priešiška, blogiausias šaltojo karo tradicijas atitinkančia retorika. Tuo pat metu abiejų šalių verslas mezgė vis glaudesnius santykius ir jau nuo 2005 metų Rusija tapo pagrindine Lietuvos eksporto bei antra pagal svarbą investicijų rinka.“<sup>238</sup>

## Išvados

Analizuojant Lietuvos užsienio prekybą su ES ir Rusija, eksporto bei importo statistiką 2002–2008 metų laikotarpiu, gretinant NVS ir ES prekybos partnerių pozicijas, prieinama išvada, kad konstruktyvizmas nėra tinkama paradigma Lietuvos tarptautinės ekonomikos politikai aiškinti. Tyrinėdami Lietuvos užsienio prekybą susidūrėme su savotišku paradoksu, ekonominio identiteto ir racionalių sprendimų dichotomija. Viena vertus, Lietuvos politinė tapatybė ir deklaruojama vakarietiška orientacija turėtų – remiantis konstruktyvizmo paradigma – suponuoti spartų atotrūkį nuo Rytų rinkų ir stengimąsi eksporto bei importo srautus sieti su Vakarais. Kita vertus, ekonominis patogumas, objektyvūs veiksniai ne tik verčia palaikyti ekonominius santykius su valstybe, kuri turėtų tapti varžove iš principo, bet ir plėsti prekybą. Socialinis konstruktas ir nacionalinė tapatybė netrukdo racionaliam pelno siekimui bei prekybos ryšių plėtočiai. Netgi staigus persiorientavimas iš Rytų į Vakarų rinkas 1999 metais buvo daugiau nulemtas racionalaus siekio atsiriboti nuo Rusijos ekonominės krizės, o ne agresyvios, socialiai sukonstruotos tapatybės.

<sup>237</sup> „Prekyba su ES – pasyvi.“ *Klaipėda*, 2006 06 14. <<http://klaipeda.diena.lt/dienrasis/lietuva/prekyba-su-es-pasyvi-181485>> [Žiūrėta 2009 05 03]

<sup>238</sup> Audrius Bačiulis, „Lietuvos santykių su Rusija dvilypumas.“ *Veidas*, 8, 2009. <<http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/499fa6ac30c91>> [Žiūrėta 2009 05 12]

Tačiau neturėtumėme griežtai neigti identiteto reikšmės tarptautinei politinei ekonomikai. Akivaizdu, jog būtent anksti sukonstruotas identitetas spartino tokius istorinius nepriklausomos Lietuvos raidos momentus, kaip stojimas į PPO, į ES, prisijungimas prie Šengeno erdvės ir tolesnis prekybos su Vakarais plėtojimas. Matyt, tikslingesnis yra šis vertinimas: ekonominė valstybės tapatybė nustato tik itin miglotą istorinių-ekonominių orientyrų erdvę, bet pačią erdvę užpildo ir transformuoja tarptautinės politinės ekonomijos liberalų pabrėžiamas racionalumas.

---

PROF. HABIL. DR. JONO ČIČINSKO KOMENTARAS:

*Tai įdomus savarankiškas patyrimėjimas tarptautinės politinės ekonomijos problematikoje. Dmitrijus Babučius trumpai pristato konstruktyvizmą kaip santykinai naujausią tarptautinių ekonominių santykių tyrimo kryptį ir imasi patikrinti, ar ši kryptis pajėgi aiškinti Lietuvos užsienio prekybos raidą. Autoriaus išvada – konstruojamas Lietuvos vaidmuo tarptautiniuose ekonominiuose (konkrečiai – prekybiniuose) santykiuose ryškiai skiriasi nuo faktiškai plėtojamų prekybos santykių struktūros, kas patvirtina konstruktyvizmo prieigos netinkamumą aiškinti, bent šiame raidos etape, Lietuvos tarptautinių ekonominių santykių plėtrą.*

## AR LIETUVOS POLITINĖ SISTEMA – OLIGARCHINĖ?

ALGIRDAS ACUS

### Įvadas

Lietuvoje žlugus komunistinei santvarkai, imta sparčiai vykdyti plataus pobūdžio politines, ekonomines bei socialines reformas. Šios reformos sudarė prielaidas kerotis įvairioms korupcijos formoms. Pavojingiausia iš jų – verslo oligarchų valstybės užvaldymas. Šią tendenciją netiesiogiai patvirtina ne tik eilė privatizacijos skandalų, bet ir politinio gyvenimo krizės: prezidentinis skandalas bei pradėtas tyrimas dėl Darbo partijos veiklos. To pasekoje, 2005 metais prezidentas V. Adamkus savo metiniame pranešime akcentavo oligarchinio valdymo grėsmę.<sup>239</sup> Kyla klausimas, ar verslo interesų grupių įtaka nėra peraugusi į organizuotą slaptų korupcijos tinklų mechanizmą, kuris apraizgė Lietuvos politinę sistemą.

Mano darbo tikslas panagrinėti tam tikrus Lietuvos politinės sistemos aspektus ir remiantis surinktais argumentais apsvarstyti ir įvertinti oligarchinio valdymo Lietuvoje galimybes. Darbe dominuos šie metodai: mokslinės literatūros analizė, spaudos publikacijų analizė, empirinių duomenų analizė bei publicistinių esė analizė. Pateiksiu platų ir abstraktų žvilgsnį, remdamasis interpretacijomis, kurias pasiūlys minėti metodai.

Darbas padalintas į keturias pagrindines dalis. Pirmoje dalyje išplėtotą oligarchijos sampratą. Antra dalis skirta įvertinti verslininkų įtaką parlamento darbui, remiantis pačių parlamentarų nuomone. Trečia dalis nagrinėja populiariausius Lietuvos institucijų užvaldymo rodiklius. Ketvirtoje dalyje gvildenamas politinės kultūros ir politinės sistemos santykis. Akcentuojama tai, kad Lietuvoje egzistuoja ryškūs pretorinės sistemos bruožai. Detaliau analizuojant šiuos bruožus ir remiantis filosofine interpretaci-

---

<sup>239</sup> LR prezidento V. Adamkaus metinis pranešimas, 2005. <<http://www.president.lt/file/metinis2005.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 31]

ja, stengiamasi pagrįsti oligarchinio užvaldymo Lietuvoje galimybę. Darbo pabaigoje pateiksiu išvadas, kurios nepretenduoja į objektyvią tiesą, bet atspindi apmąstymus apie dabartinę Lietuvos politinės sistemos būklę ir jos įvertinimą.

## 1. Oligarchijos samprata

Klasikinis oligarchijos apibrėžimas – valdymo forma, kai valdžia priklauso nedidelei turtingųjų grupei.<sup>240</sup> Remiantis šiuolaikiniu apibendrintu požiūriu, oligarchai apibūdinami kaip subjektai, manipuliuojantys politikos formavimo procesu. Jie siekia įtvirtinti savo įtaką, nustatydami palankesnes taisykles ir blokuodami bet kokias reformas, grasinančias pašalinti turimą pranašumą. Tokiu būdu oligarchų rankose susikaupia didžiulė socialinė-ekonominė galia, kuria remdamiesi oligarchai didina savo ekonominę gerovę.<sup>241</sup> Būtent ekonominės priežastys ir sudaro prielaidas formuotis oligarchijai. Dažniausiai taip atsitinka tuomet, kai valstybėje netolygiai pasiskirsto ekonominė galia.

Oligarchinis valdymas nebūtinai turi būti tiesioginis. Galima ir užkulisinė įtaka, kurios dėka oligarchai gauna privilegijų. Tokia įtaka politikos moksluose įvardijama „valstybės užvaldymo“ (angl. *state capture*) sąvoka. Oligarchiniam valstybės užvaldymui priskiriamas slaptų korupcijos tinklų sukūrimas. Šie tinklai sukonstruoja sisteminį korupcijos mechanizmą, kuris tarytum virsta slaptu politiniu režimu valstybės viduje.<sup>242</sup> Be jokios abejonės toks slaptas mechanizmas prieštarauja teisintai valstybės politinei sistemai ir trukdo įgyvendinti teisėtas valstybės institucijų funkcijas ar tikslus. Oligarchų sukurto slapto korupcijos mechanizmo sudedamosios dalys gali būti žiniasklaidos pirkimas, nelegalus partijų finansavimas, ita-

<sup>240</sup> Algimantas Jankauskas (sud.), *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 86.

<sup>241</sup> J. Hellman, D. Kaufmann, „Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies.“ *Finance Development*, 38 (3), 2001. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/hellman.htm>> [Žiūrėta 2009 04 15]

<sup>242</sup> R. Karklins, *The System made me do it: Corruption in Post-Communist Societies*. Armonk and London: M. E. Sharpe, 2005, 30–32.

ka valdžios pareigūnams bei teisėsaugai, galiausiai neskaidrus oponentų pašalinimas. Jeigu korumpuotai oligarchų sistemai priklauso visi šie svarbiausi veiksniai, tuomet tyrinėti ar įrodyti oligarchinį užvaldymą tampa labai sunku.

Pasaulio bankas pateikia dvi pagrindines valstybės užvaldymo klasifikacijas.<sup>243</sup> Pirmoji klasifikacija sudaryta atsižvelgiant į subjektus, veikiančius politikos formavimą savo naudai: verslo įmonės, individualūs asmenys, kitos siauros interesų grupės. Antroji klasifikacija akcentuoja užvaldytas valstybės institucijas: įstatymų leidžiamosios šakos užvaldymas, vykdomosios šakos užvaldymas, teisminės valdžios užvaldymas, reguliuojančiųjų valstybės institucijų (angl. *regulatory agencies*) užvaldymas ir galiausiai politinių partijų užvaldymas. Įstatymų leidžiamosios šakos užvaldymas leidžia blokuoti nepalankius įstatymus, įtaka teisminei valdžiai įgalina kontroliuoti teisingumo vykdymą, vykdomoji valdžia bei reguliuojančios valstybės institucijos tampa priemonėmis tvarkyti verslo reikalus (įtaka privatizavimui ir t.t.), o politinių partijų užvaldymas suteikia galimybę teisėtu būdu patekti į valdžią ir tiesiogiai daryti jai įtaką.

## 2. Stambaus verslo įtaka politiniams sprendimams

Gana patikimas šaltinis spręsti apie vadinamųjų oligarchų įtaką Lietuvos valdymui yra „Veido“ sudarytas įtakingiausių Lietuvos asmenybių sąrašas. Šis sąrašas sudaromas remiantis žurnalistų atlikta anonimine Seimo narių apklausa, todėl leidžia susidaryti kiek įmanoma objektyvesnį vaizdą apie tai, kas daro įtaką parlamentarų sprendimams, remiantis jų pačių atsakymais. Panagrinėjus Seimo narių sudarytą įtakingiausiųjų dvidešimtuką, pastebime, kad jame figūruoja net penki stambūs verslininkai (trys iš jų – turtingiausi Lietuvos milijardieriai).<sup>244</sup>

Akcentuojama tai, kad pastaruoju metu verslo įtaka ypač sustiprėjo. Pavyzdžiui, kuriant „Leo LT“ svarbiausia buvo ne ūkio ministro, bet „VP

<sup>243</sup> „Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate.“ Washington, D.C.: World Bank, 2000, 34–35.

<sup>244</sup> G. Bolzanė, „Įtakingiausias Lietuvoje – premjeras A. Kubilius.“ *Veidas*, 51, 2008, 16–20.



dešimtuko“ nuomonė. Tai pripažįsta ir „VP dešimtuko“ narys I. Staškevičius, teigdamas, jog dešimtukas „nevenė išsakyti savo idėjų, bei jų siūlyti, todėl turbūt kartais perimdavo iniciatyvą kalbėdavo tada, kai turėdavo kalbėti Vyriausybės atstovai.“<sup>245</sup>

Seimo nariai apklausoje teigia, kad įtakingiausiųjų dvidešimtuose esantys verslininkai daro dažnai nematomą, bet labai didelę įtaką įstatymų leidybai ir valdžios sprendimams, tiesiogiai susijusiems su jų verslu. Įtakingiausias iš verslininkų – antras pagal įtaką Lietuvoje B. Lubys. Jo valdoma Pramonininkų konfederacija užsiima lobistine veikla. B. Lubio konfederacija nuolat reaguoja į įstatymų pataisas, siūlo pakeitimus, blokuoja nepalankius įstatymus. Įtakos pavyzdys – pastaruoju metu du kartus skubiai keistas Darbo kodeksas, įsikišus B. Lubiui. Netgi pačios ministerijos konfederacijai siunčia suderinti teisės aktus. Pramonininkų konfederacijos įmonės savo ruožtu yra didžiausios partijų rėmėjos.<sup>246</sup>

Pramonininkų konfederacijos lobistinė veikla yra daugiau ar mažiau vieša. Tuo tarpu kitų stambių verslininkų veikimo būdus visuomenė sužino tik kilus skandalui. Geriausias pavyzdys – jau minėta „Leo LT“. Daugybė verslininkų nuolat susitinka su politikais ir daro įtaką įstatymų leidybai. Tačiau ši įtaka paslėpta nuo viešumos ir patenka už dabartinio Lobistinės veiklos įstatymo ribų.

Kita vertus, spręsti apie valstybės užvaldymą, remiantis vien stambaus verslo daroma įtaka, būtų pernelyg skubota. Bet kurioje demokratinėje valstybėje egzistuoja daugybė interesų grupių, siekiančių vienaip ar kitaip paveikti politikos formavimą. Stambus verslas – tik viena iš interesų grupių, be kurių demokratija nė nebūtų įsivaizduojama.<sup>247</sup> Verslininkų veiklos ypatumai – viešumo vengimas arba tiesioginis priėjimas prie politikų – minimi visuose politikos mokslų vadovėliuose ir suprantami kaip įprasti bei normalūs.

Problema atsiranda tada, kai interesų grupių konkurencija išbalansuojama ir iniciatyva atitenka stambiajam verslui. Apie oligarchiją galime

<sup>245</sup> „Interviu su Ignu Staškevičiumi.“ *Veidas*, 9, 2008, 16–17.

<sup>246</sup> Bolzanė, 16–20.

<sup>247</sup> Ch. E. Lindblom, E. J. Woodhouse, *Politikos formavimo procesas*. Vilnius: Algarvė, 1999, 157–159.

kalbėti, kai „nėra aiškios ribos tarp valstybės pareigūnų verslo ir politinių interesų.“<sup>248</sup> Vienas iš lengviausių būdų atrasti ryšį tarp politikų ir verslo pasaulio yra tirti parlamentarų darbinę veiklą iki jiems patenkant į Seimą. Kiekviename Seime susidarydavo maždaug ketvirtadalis parlamentarų, kurie iki tol užimdavo vadovaujančius postus verslo įmonėse.<sup>249</sup> Nors iš pirmo žvilgsnio tai nėra didelis skaičius, tačiau kita vertus pakankamai, jog veiktų įstatymų leidybą. Žinant atlyginimų skirtumą tarp valstybinio ir verslo sektoriaus ir remiantis racionalaus pasirinkimo teorija, mažai tikėtina, kad verslininkas visiškai apleis savo verslą, vien iš idėjos tarnauti piliečiams.

### 3. Svarbiausių Lietuvos institucijų užvaldymo rodikliai

Transparency International yra viena iš pagrindinių organizacijų, tiriančių korupciją įvairiose valstybėse. Ji kasmet pateikia korupcijos suvokimo indeksą. Šis indeksas yra sudėtinis indeksas, išvedamas remiantis nepriklausomų ir garbingų institucijų atliktomis ekspertų ir verslininkų apklausomis. Indeksas leidžia surikiuoti valstybes pagal suvokimą, kiek korupcija yra paplitusi tarp politikų. Dešimties balų sistemoje nulis reiškia absoliučią korupciją, o dešimt – minimalią korupciją.<sup>250</sup>

Transparency International korupcijos suvokimo indeksas taikomas Lietuvai 2008 metais buvo 4,6. Indeksas pradėtas skaičiuoti 1999 metais. Tuomet jis buvo 3,8. Metai iš metų indeksas niekaip negalėjo peržengti 5 ribos ir buvo tolygus: 2000 metais – 4,1, 2001–2007 metais svyravo nuo 4,6 iki 4,8. Tai reiškia, kad Lietuva balansuoja tarp nepažabotos ir pažabotos korupcijos.<sup>251</sup>

Svarbiausios Lietuvos politinės sistemos institucijos – Seimas, prezidentūra, Vyriausybė ir teismai – korupcijos atžvilgiu vertinami skirtingai.

<sup>248</sup> „Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate“, 3.

<sup>249</sup> J. Palidaskaitė, R. Ibenskas, „Valstybės užvaldymas Lietuvoje: priežastys ir formos.“ *Viešojo politika ir administravimas*, 21, 2007, 61–74, 65.

<sup>250</sup> TILS, „Transparency International korupcijos suvokimo indeksas 2008.“ <[http://www.transparency.lt/new/images/ti\\_ksi\\_2008\\_galutine.pdf](http://www.transparency.lt/new/images/ti_ksi_2008_galutine.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 07]

<sup>251</sup> Ten pat.



Labiausiai paplitusi valstybės užvaldymo forma – Seimo korupcija. Daryti tokią išvadą leidžia Lietuvos korupcijos žemėlapių pateiktų rezultatų analizė.

Seimą, kaip labai korumpuotą instituciją, 2008 metais paminėjo 49% gyventojų ir 55% verslininkų.<sup>252</sup> 2007 metais šie skaičiai buvo didesni: Seimą peikė 63% gyventojų ir 60% verslininkų, 2005 metais – 61% gyventojų ir 53% verslininkų.<sup>253</sup> Nuo Seimo nedaug atsiliko ir kitos dvi itin svarbios institucijos – teismai bei Vyriausybė. 2008 metais teismus kaip labai korumpuotus įvardijo 49% gyventojų ir 48% verslininkų, vyriausybės – 43% gyventojų ir 55% verslininkų.<sup>254</sup> Šiek tiek optimistiškiau nutelkianti išimtis – prezidentūra. Pastaruosius kelis metus ją, kaip labai korumpuotą instituciją, įvardijo mažiau nei penktadalis gyventojų ir mažiau nei dešimtadalis verslininkų.

Be jokios abejonės, šie duomenys nėra patikimas pagrindas ieškoti objektyvių išvadų, nes turi vieną didelę metodologinę spragą – rezultatai remiasi viešąja nuomone, kuri nėra pagrįsta faktine medžiaga, o tik subjektyviu žmonių požiūriu. Todėl daug patikimiau remtis atsakymais, kuriuos respondentai nurodė vadovaudamiesi savo pačių realia patirtimi. Atsižvelgę į asmeninę patirtį, įmonių vadovai Seimą, kaip labai korumpuotą instituciją, įvardijo rečiau – 36%. Į klausimą „ar pasinaudojote pažintimis šioje institucijoje“, 25% verslininkų atsakė teigiamai. 19% verslo įmonių vadovų naudojos pažintimis ir Vyriausybėje. Tuo tarpu teismai ir prezidentūra respondentų atsakymuose dažnai nefigūravo.<sup>255</sup>

Išanalizavus duomenis galima pastebėti tam tikras tendencijas: sąlyginai aukštą įstatymų leidžiamosios (Seimo) ir vykdomosios (Vyriausybės) valdžių užvaldymo lygį ir prezidentūros skaidrumą. Tiesa, šios išvados vargu ar atspindi realią situaciją, nes yra įtakotos subjektyvaus veiksnio. Tačiau šis subjektyvus veiksnys atveria galimybes nagrinėti oligarchijos grėsmę Lietuvai platesniu ir gilesniu, negu vien tik instituciniu, lygmeniu.

<sup>252</sup> TILS, „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2008.“ <[http://www.transparency.lt/new/images/lkz2008\\_prezentacijafinal.pdf](http://www.transparency.lt/new/images/lkz2008_prezentacijafinal.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 07]

<sup>253</sup> TNS Gallup, „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007.“ <[http://www.stt.lt/documents/soc\\_tyrimai/korupcijos\\_zemelapis\\_2007.pdf](http://www.stt.lt/documents/soc_tyrimai/korupcijos_zemelapis_2007.pdf)> [Žiūrėta 2009 04 27]

<sup>254</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2008.“

<sup>255</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007.“

Ši galimybė išryškėja atkreipus dėmesį į gyventojų atsakymus, susietus su kyšio davimu. Į klausimą „ar duotumėt kyšį“ 2008 metais net 64% gyventojų atsakė teigiamai. Tarp verslininkų tokių būta 51%.<sup>256</sup> Požiūris išlieka panašus metai iš metų. Nuo 2002 metų gyventojų, kurie duotų kyšį, procentas svyravo tarp 59% ir 67%, verslininkų – tarp 63% ir 42%. Sužinojus tokius duomenis, tampa nesunku paaiškinti, kodėl didžioji dalis visuomenės mano, kad Lietuvos politinė sistema korumpuota. Visai gali būti, kad problema slypi ne tik institucijose, bet ir pačioje visuomenėje. Kitaip tariant – politinėje kultūroje.

#### 4. Politinės kultūros ir politinės sistemos tarpusavio ryšys

Senovės Graikijoje oligarchijos problema buvo analizuojama dėmesį kreipiant ne tik į valdantįjį elitą, bet ir į visą bendruomenę. Filosofas Platonas teigė, kad oligarchinė santvarka atsiranda tuomet, kai valdo turtinga mažuma. Patekimą į valdžią riboja turto cenzas. Valdančiųjų pagrindinis motyvas – turto troškimas. Tačiau nemažiau svarbus oligarchijos bruožas ir sąlyga – bendruomenės ekonominis ir moralinis nuopuolis. Anot Platono, oligarchinėje santvarkoje susiklosto didelė valdančiųjų ir valdomųjų turtinė atskirtis. Valdomieji nuskursta ir siekia bet kokiomis priemonėmis padidinti savo kuklius išteklius. Paties filosofo žodžiais tariant, „jie iš visko daro pinigų.“<sup>257</sup>

Modernieji politologai taip pat pripažįsta glaudų politinės kultūros ir politinės sistemos ryšį. Plačiąja prasme politinė kultūra apibrėžiama kaip vertybinė sistema, kurią sudaro visuma įsitikinimų, vertybių ir nuostatų, lemiančių asmenų politinę elgseną ir požiūrį į politinę sistemą.<sup>258</sup> Politinė kultūra yra integrali politinės sistemos dalis. Ji ne tik yra veikiamą politinės sistemos, bet ir pati dar įtaką jai. Politinės kultūros veiksnys yra nagrinėjamas įvairiausių santvarkų analizėje. Ne išimtis ir oligarchiniai režimai.

<sup>256</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2008.“

<sup>257</sup> Platonas, *Valstybė*. Mintis: 1981, Vilnius, 284–289.

<sup>258</sup> *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*, 103.

#### 4.1. Lietuvos atvejis

Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir prasidėjus politinės bei ekonominės sistemos transformacijai, visuomenėje pastebimi du bruožai, būdingi Platono aprašytai oligarchinei visuomenei: didelė ekonominė nelygybė ir materialistinių vertybių svarbos išaugimas.

Visų pirma, iš šalies, kurioje daugiau ar mažiau vyravo socialinė lygybė, Lietuva virto šalimi, kurioje išryškėjo akis badanti socialinė atskirtis. Nepaisant pastebimo BVP augimo, daugybės Lietuvos gyventojų nepasiekia jų uždirbti pinigai.<sup>259</sup> Nelygų pajamų pasiskirstymą puikiai atskleidžia Gini indeksas. 1996 metais Lietuvos gyventojų pajamų nelygybė buvo 33,6%, 2006 metais – 35%.<sup>260</sup> Palyginimui, stabilios ir kokybiškos demokratijos pavyzdžio, Švedijos, Gini indeksas 2000 metais siekė tik 25%. Tai reiškia, kad Lietuvoje egzistuoja dideli socialiniai skirtumai. Geriausiai šiuos skirtumus iliustruoja faktas, jog Lietuvos visuomenės turtingasis dešimtadalis disponuoja beveik tokiais pačiomis pajamomis kaip pusė visų mažiau turtingų šalies gyventojų.<sup>261</sup>

Antra, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pakito vertybinė visuomenės orientacija. Atsirado amerikietiskai visuomenei būdingi tikslai – turto, galios, aukšto socialinio statuso, profesinės sėkmės siekimas. Visi šie tikslai nukreipė Lietuvos visuomenės orientyrus į pasiturinčio žmogaus atributus ir nežabotą vartojimą.<sup>262</sup> Problema ta, kad vykstant visuomenės transformacijoms, naujai iškilę tikslai susidūrė su socialine valstybinių institucijų sandara. Tai reiškia, kad institucionalizuotos (legalios) tikslų siekimo priemonės nesugebėjo taip greitai keistis ir prisitaikyti prie tikslų, todėl

<sup>259</sup> V. Radžvilas, *Sunki laisvė*. Tyto alba: Vilnius, 2005, 21.

<sup>260</sup> D. Skučienė, „Pajamų nelygybė Lietuvoje.“ *Filosofija. Sociologija.*, 19(4), 2008, 22–33.

<sup>261</sup> L. Donskis, A. Krupavičius, „Pabaiga: demokratija ir jos kokybė.“ // A. Krupavičius, A. Lukošaitis (sud.), *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004, 517–535, 525.

<sup>262</sup> M. Degutis, „Lietuvos politinė kultūra visuomenės kaitos sąlygomis.“ // A. Jančauskas (sud.), *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, 2002, 49–70, 55.

tapo savotiška kliūtimi. Transformacijų laikotarpiu daugelis visuomenės narių mėgina pasiekti naujus tikslus, tačiau legalios priemonės padeda tik nedaugeliui. Individai, kuriems tai nepavyksta, jaučia socialinį ir psichologinį diskomfortą. Ši konfliktinė situacija skatina inovacinę elgesį – įteisintų priemonių ir taisyklių atmetimą.<sup>263</sup>

#### 4.2. Pretorinė politinė sistema

Inovacinis elgesys yra labai pavojingas politinei sistemai. Jis griauja nusistovėjusią visuomenės tvarką ir sukuria terpę korupcijai. Politinis gyvenimas tampa atskirų grupių interesų kovos lauku. Pasekmė – pretorinė politinė sistema. Ji turi tris pagrindinius bruožus.<sup>264</sup> Pirma, institucijos bei politinės organizacijos dėl savo neefektyvumo nėra pripažįstamos kaip priemonės politinei veiklai bei interesų derinimui. Antra, kadangi institucinės priemonės nuvertinamos, kiekviena interesų grupė pasitelkia sau palankias priemones. „Turtingi papirkinėja, darbininkai streikuoja, kariškiai grasina ginklu.“<sup>265</sup> Tokiu būdu politinė veikla atsiduria mažų grupių rankose, kurios turi efektyvesnes veiklos priemones. To pasekoje išryškėja trečias bruožas: politinis visuomenės aktyvumas, neturėdamas institucinių priemonių reikštis, smunka. Visuomenė tampa difuziška ir nepajėgi kontroliuoti valdžios veiksmų. Politinė ir ekonominė galia lieka susikonsolidavusi negausaus elito rankose.

#### 4.3. Pretorinės politinės sistemos apraiškos Lietuvoje

Pretorinės sistemos apraiškos ryškios Lietuvos politiniame gyvenime. Tai paaiškėja paanalizavus visuomenės ir valdančiojo elito santykį. Lietuvos pilietinė visuomenė apibūdinama kaip silpna: pasižyminti menku organizuotumu ir dalyvavimu. Gyventojai nusivylę politika, valstybe, socialiniu

<sup>263</sup> Ten pat, 56.

<sup>264</sup> S. Huntington, *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968, 196–198.

<sup>265</sup> Ten pat, 196.

gyvenimu. Visuomenę užvaldė pilietinio bejėgiškumo „sindromas“.<sup>266</sup> Ši sindromą atskleidžia du pagrindiniai aspektai. Pirma, menkas piliečių dalyvavimas rinkimuose, kuris metai iš metų smunka. Šiuo metu tik 4 iš 10 gyventojų tvirtai nusistatę dalyvauti Seimo rinkimuose.<sup>267</sup> Antra, žemas dalyvavimo pilietinėje veikloje lygis: net 40% Lietuvos piliečių nedalyvauja jokioje pilietinėje veikloje, o tie, kurie dalyvauja, savo veiklą išreiškia tik pasyvaus dalyvavimo formomis (labdaros, talkos). Pusė gyventojų nesiimtų jokios veiklos, net jeigu iškiltų rimta politinė problema, gresianti visai visuomenei.<sup>268</sup> Prastą pilietinės visuomenės padėtį apibendrina pilietinės galios indeksas. 2007 metais jis tesiekė 33,9 (gali įgyti reikšmės nuo 0 iki 100, kur didesnis skaičius rodo didesnę galią).<sup>269</sup>

Viena iš pagrindinių silpnos pilietinės visuomenės priežasčių – menkas pasitikėjimas valdžios institucijomis. Lietuvos piliečiai nusivylę institucijų efektyvumu ir gebėjimu derinti priešingus interesus bei vykdyti politinę veiklą. Nusivylimą geriausiai iliustruoja piliečių įsitikinimas, kad valdžios institucijos, tvarkydamos reikalus, orientuojasi ne į visų žmonių gerovę, bet į mažų grupių interesus. Taip mano daugiau nei pusė Lietuvos gyventojų.<sup>270</sup> Greta šios nuostatos, piliečiai įvardija politinių pažadų nevykdymą, blogų įstatymų leidybą, nepastovią jų kaitą, posėdžių nelankymą, nesutarimų ir skandalų gausą, nesugebėjimą išspręsti esminių problemų.<sup>271</sup> Visi šie įsitikinimai daro įtaką metai iš metų smunkančiam pasitikėjimui valdžios institucijoms. Geriausias pavyzdys – LR Seimas. 1990 metais atkuriamuoju Seimu pasitikėjo 65,8%, o 1999 metais – tik 10,7%.<sup>272</sup> Pagal

<sup>266</sup> R. Žiliukaitė et al., *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, Versus Aureus, 2006, 262.

<sup>267</sup> M. Degutis et al., *Pilietinės galios indeksas*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2008, 31.

<sup>268</sup> Ten pat, 31.

<sup>269</sup> Ten pat, 29.

<sup>270</sup> I. Matonytė, „Pokomunistinės Lietuvos elito vertybinių orientacijų kaita.“ // A. Jankauskas (sud.), *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, 2002, 86–100, 90.

<sup>271</sup> V. Gaidys, „Viešojo nuomonė ir politika.“ // A. Krupavičius, A. Lukošaitis (sud.), *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004, 105–141, 135.

<sup>272</sup> M. Degutis, 62.

2009 metų vasario 5–8 dienomis „Vilmorus“ atliktą apklausą, pasitikėjimas Seimu siekia vos 4,7%.<sup>273</sup> Labiausiai gąsdina faktas, kad pasitikėjimas Seimu menkai pakyla net išrinkus naujus tautos atstovus, kas liudija stipriai smukusį Seimo legitimumą. Visuotinis nusivylimas pagrindinėmis valdžios institucijomis daro įtaką visuomenės politiniam pasyvumui, kuris yra beviltiškos rezignacijos išraiška.

Nepasitikėjimas institucijomis ir silpna pilietinė visuomenė sudarė prielaidas didelei visuomenės ir valdančiojo elito atskirčiai. Tokiu būdu atsiranda sąlygos oligarchijai, nes panaikinamas vienas iš svarbiausių demokratijos reikalavimų – atskaitomybė. „Lietuvos piliečiai praktiškai neturi galimybių rimčiau kontroliuoti renkamos ir turinčios jiems atstovauti valdžios veiksmų.“<sup>274</sup> Geriausiai šią problemą iliustruoja 2004–2008 metų Seimas. Kaip žinia, po rinkimų į Seimą, valdančiąją koaliciją sudarė laimėjusi Darbo partija ir socialdemokratai. Pastarieji prieš rinkimus žadėjo stabdyti į valdžią besiveržiančius populistus. Šis politinis įsipareigojimas padėjo laimėti daug balsų. Tuo tarpu žmonės, kurie balsavo už Darbo partiją savo ruožtu tikėjosi pašalinti iš valdžios socialdemokratus. Tačiau abi partijos sudarė koaliciją ir apgavo abiejų pusių rinkėjus, pamindamos ir vienų, ir kitų viltis.<sup>275</sup> Toliau susiklostė situacija, kai valdžia perėjo socialdemokratams į rankas, nors ši partija rinkimus į Seimą pralaimėjo. Šiuos apsvarstymus geriausiai apibendrina Lietuvos vieta tarp aštuonių Vidurio ir Rytų Europos valstybių pagal atskaitomybės rodiklį: Ji viso labo septinta – priešpaskutinė.<sup>276</sup> Žemos atsiskaitymo galimybės leidžia valdančiajam elitui jaustis nepasiekiam ir nekontroliuojam. Apibendrinus elito požiūrį į visuomenę galima teigti, kad politikai žiūri į ją „kaip į nekompetentingą bei mažai informuotą masę, kuriai vengia atsiskaityti.“<sup>277</sup>

<sup>273</sup> „Lietuvos gyventojai ir toliau labiausiai pasitiki ugniagesiais ir Bažnyčia.“ <<http://www.balsas.lt/naujiena/239471/lietuvos-gyventojai-ir-toliau-labiausiai-pasitiki-ugniagesiais-ir-baznycia/rubrika:naujienos-lietuva-politika>> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>274</sup> Radžvilas, 189.

<sup>275</sup> Ten pat, 216.

<sup>276</sup> J. Paliduskaitė, R. Ibenskas, 68.

<sup>277</sup> L. Donskis, *Taip, bet... : nepolitologiniai svarstymai apie politiką*. Vilnius: Versus aureus, 2007, 70.

Nesunku suprasti, kad silpna pilietinė visuomenė paranki valdančiajam elitui ir jis siekia išlaikyti esamą padėtį. Filosofas L. Donskis pastebi, kad vienas iš Lietuvos politinio elito simbolių, A. Brazauskas, linkęs nuvertinti Pilietinės visuomenės institutą, jo darbą įvertindamas kaip „trukdantį dirbti politikams.“<sup>278</sup> Apibendrinus galima išvelti tam tikras politinio elito tendencijas palaikyti griežtą skirti tarp savęs ir visuomenės. Lietuvoje vis labiau įsigali tylos derybos tarpusavyje ir viešumos vengimas. Tokiu būdu politinė sistema virsta uždara. Garbingais būdais į ją patekti darosi neįmanoma, o tai naudinga tik slaptoms ir korumpuotoms grupėms.<sup>279</sup>

#### 4. Oligarchijai nepalankios sąlygos

Lietuvos politiniame gyvenime galima rasti ir teigiamų, oligarchijos santvarkai priešingų, apraiškų. Visų pirma, tai – „neišvalstybinta ir nenupilieta inteligentija.“<sup>280</sup> Antra – žodžio laisvė. Lietuvoje sukurtos sąlygos skleistis savo įsitikinimus, apsaugota teisė į laisvą sąžinę ir mintį. Šios sąlygos įgalina keisti esamą situaciją. Trečia – didėjančio viešumo daigai. Lietuvoje atsiranda vis daugiau žmonių, kurie siekia informuoti visuomenę net apie pačių slapčiausių institucijų veiklą ir stengiasi atskleisti tikrąjį „valstybės užvaldymo“ mąstą.<sup>281</sup> Šios trys apraiškos, sujungtos į vieną, yra didelė kliūtis oligarchinei sistemai.

#### Išvados

Dėl metodologinių sunkumų objektyviai įvertinti oligarchijos galimybę Lietuvos politinėje sistemoje, šios išvados nepretenduoja į absoliučią tiesą, tačiau pateikia bendro pobūdžio apmąstymus apie dabartinę sistemos būklę ir jos įvertinimą.

<sup>278</sup> Ten pat, 25.

<sup>279</sup> Ten pat, 113.

<sup>280</sup> Ten pat, 19.

<sup>281</sup> A. Matulevičius, *Valstybės valdymo užkuilisiai: politiko komentarai*. Vilnius: Algarvė, 2008, 118.

Visų pirma, remdamasis anonimine Seimo narių apklausa paremtu įtakingiausių Lietuvos žmonių sąrašu ir jo analize, konstatuoju, kad stambaus verslo įtaka Lietuvos politiniame gyvenime vaidina itin svarbų vaidmenį. Kita vertus, sunku pasakyti ar ši įtaka išbalansavo interesų grupių konkurenciją ir valdžią sutelkė tik stambaus verslo rankose, ar tėra vienas iš neišvengiamų demokratijos atributų.

Antra, išanalizavęs įvairių tyrimų empirinius duomenis, pastebėjau sąlyginai aukštą įstatymo leidžiamosios ir vykdomosios (Vyriausybės, bet ne Prezidento!) užvaldymo lygį. Tiesa, būtina paminėti, kad analizuotų tyrimų silpnoji vieta – rėmimasis subjektyviu viešosios nuomonės veiksmu.

Šis subjektyvus veiksnys iškėlė mintį panagrinėti oligarchijos grėsmę platesniu ir gilesniu lygmeniu – atsižvelgiant į politinės kultūros ir politinės sistemos tarpusavio ryšį. Lietuvos politinės kultūros analizė leidžia teigti, kad visuomenėje dominuoja du bruožai, kurie palankūs oligarchijai: didelė ekonominė nelygybė ir materialistinių vertybių išaugimas. Šie du bruožai leido įsigalėti Lietuvoje vadinamajai pretorinei sistemai. Jos trys pagrindiniai elementai nesunkiai randami Lietuvos politiniame gyvenime. Pirma, valdžios institucijos stokoja efektyvumo ir legitimumo. Antra, žemas politinis visuomenės aktyvumo lygis. Trečia, didelė visuomenės ir valdančiojo elito atskirtis. Kita vertus, esama ir teigiamų apraiškų: egzistuoja išsilavinusi inteligentija, veikianti žodžio laisvę, didėjantis viešumo kiekis.

Apibendrinus galima teigti, kad Lietuvos politinė sistema atsidūrė savo raidos kryžkelėje. Nors oligarchinis valstybės užvaldymas negali būti pagrįstai įrodytas, tačiau visuomenėje ryškios oligarchinės sistemos apraiškos ir nuotaikos. Iš kitos pusės, pastebimos pastangos kelti demokratijos kokybę. Kuriuo keliu pasuks Lietuvos politinės sistemos raida, kol kas dar nėra visiškai aišku.

---

DR. ALVIDO LUKOŠAIČIO KOMENTARAS:

*Algirdo Acaus darbas yra aktualus ir problemiškas (sistemos oligarchizacija), argumentuotas ir novatyvus metodologine prasme (pretorinės sistemos idėja), kritiškas ir savikritiškas, o konceptualumo prasme gražus ir įkvepiantis. Algirdas šaunuolis! Taip ir toliau.*



## LIETUVA IR ESTIJA: KORUPCIJOS LYGIO SKIRTINGUMO PRIEŽASTYS

LAURYNAS GANČIAUSKAS

GRETA MACKONYTĖ

ANASTASIJA PANASEVIČ

MANTAS PUPINIS

### Ivadas

Korupcija, apibrėžiama kaip politiko ar valstybės tarnautojo elgesys, kai iš viešojo sektoriaus siekiama asmeninės ar kitos naudos piktnaudžiaujant einamomis pareigomis ar atliekamomis funkcijomis,<sup>282</sup> yra suprantama kaip vis didesnė problema ne tik kiekvienos šalies, bet ir viso pasaulio ekonomikai. Susan Rose-Ackerman pastebi, kad naujausiuose moksliniuose darbuose aukšti korupcijos lygiai siejami su žemais investicijų ir augimo lygiais. Korupcija sumažina pramonės politikos efektyvumą ir skatina verslą veikti neoficialiame sektoriuje pažeidžiant mokesčių ir reguliavimo įstatymus. Aukšti korupcijos lygiai kelia nepasitikėjimą valstybe, todėl atbaido užsienio tiesiogines investicijas.<sup>283</sup> Užsienio investicijų nebuvimas stipriai kenkia ekonomikos augimui.

Pagrindinis šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kodėl korupcijos lygis Lietuvoje yra gana aukštas ir nemažėja bei kokius kintamuosius keičiant būtų galima tikėtis sumažinti korupcijos lygį. Ieškant atsakymo į šį klausimą pasitelkiamas lyginamasis metodas – Lietuva lyginama su Estija, kurioje, nepaisant daugelio panašumų, korupcijos lygis yra ženkliai mažesnis. Pastebėta, kad nors Lietuva ir Estija yra daugeliu požiūrių panašios valstybės (istorinė patirtis, dydis, žmonių skaičius, geografinė padėtis), tačiau Lietuvoje korupcija yra didesnė nei Estijoje.

Korupcijos dydžio nustatymui šiame tyrime yra naudojamas Transparency International organizacijos kasmet skaičiuojamas korupcijos suvokimo indeksas (toliau – KSI). Transparency International internetinėje svetainėje nurodyta, kad „korupcijos suvokimo indeksas yra kompleksinis indikatorius, leidžiantis suskirstyti valstybes pagal jų korupcijos lygio vertinimą.“<sup>284</sup> Šis kriterijus pasirinktas todėl, kad jis kaip korupcijos rodiklis yra bene dažniausiai naudojamas tiek mokslininkų darbuose, tiek vyriausybės rengiamose strategijose, tiek žurnalistų straipsniuose. Taip pat daroma prielaida, kad kiti rodikliai neparodytų reikšmingai skirtingų rezultatų.

2008 metais Lietuvos KSI įvertinimas yra 4,6, tuo tarpu Estijos – 6,6. Tyrimo daroma prielaida, kad tai pakankamas skirtumas teigti, jog korupcijos lygis šalyse ženkliai skiriasi. Ypač atsižvelgiant į bendrą pokomunistinių šalių lygį, t.y. dauguma šalių neperžengia KSI įvertinimo 5,5 slenksčio ir paskutiniaisiais metais svyruoja nuo 4,5 iki 5,5.<sup>285</sup>

Dauguma tyrimo hipotezių buvo sudaryta remiantis R. Karklins pokomunistinių valstybių korupcijos studijoje „The System Made Me Do It. Corruption in postcommunist societies“ išdėstyto kovos su korupcija modeliu. Kitos hipotezės buvo iškeltos remiantis kitų mokslininkų arba pačių šio tyrimo autorių pastebėjimais.

Darbe nagrinėjamos hipotezės yra šios:

1. Lietuvoje nėra sukurtos institucinės stabdžių ir atsvarų sistemos (teisinės bei institucinės bazės), kuri maksimaliai apsaugotų nuo korupcijos galimybes, o Estijoje tokia sistema yra sukurta.
2. Lietuvoje neužtikrinamas realus institucinės stabdžių ir atsvarų sistemos veiksmingumas. Tuo tarpu Estijoje institucinės sistemos veikimas užtikrinamas efektyviau.
3. Mažesnę korupcijos lygį Estijoje negu Lietuvoje lemia kokybiškiau parengta Estijos nacionalinė antikorupcinė strategija.

<sup>282</sup> Algimantas Jankauskas (sud.), *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 68.

<sup>283</sup> Susan Rose-Ackerman, *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vilnius: Vaga, 2001, 17.

<sup>284</sup> <[http://www.transparency.lt/new/index.php?option=com\\_content&task=blogsection&id=2&Itemid=9&limit=19&limitstart=19](http://www.transparency.lt/new/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=2&Itemid=9&limit=19&limitstart=19)> [Žiūrėta 2009 05 17]

<sup>285</sup> TILS, „Korupcijos suvokimo indeksas 2008.“ <[http://www.transparency.lt/new/images/ti\\_ksi\\_2008\\_galutine.pdf](http://www.transparency.lt/new/images/ti_ksi_2008_galutine.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 17]



4. Estijos mažesnį korupcijos lygį lemia didesnis kompiuterizacijos lygis nei Lietuvoje.
5. Estija yra palankesnėje geopolitinėje padėtyje, kadangi ji yra Suomijos kaimynystėje. Tai padėjo vystytis ne tik Estijos ekonomikai, tačiau ir darbo kultūrai bei etikai. Tuo tarpu Lietuva neturėjo kaimynų be komunistinės patirties.
6. Protestantiška kultūra nėra linkusi į korupciją, todėl korupcija Estijoje, kur dominuoja protestantizmas, yra mažesnė už korupciją katalikiškoje Lietuvoje.
7. Nepasitikėjimas politikais Lietuvoje yra didesnis nei Estijoje. Tai skatina priešišumą politiniam režimui ir didina korupciją.
8. Žmonės Lietuvoje labiau nei Estijoje yra linkę toleruoti „smulkia“ korupciją, kuri sąlygoja „stambios“ korupcijos atsiradimą.
9. Stipri pilietinė visuomenė silpnina korupciją. Lietuvos pilietinės visuomenės nuostatos korupcijos atžvilgiu yra mažiau aktyvios nei Estijos.
10. Estija po nepriklausomybės atgavimo masiškai nesuteikė pilietybės kitataučiams, o Lietuvoje pilietybė buvo suteikta visiems norintiems. Kitataučių, turinčių pilietybę, kiekis Lietuvoje neskaito korupcijos mažėjimo dėl a) galimybės kitataučiams dirbti valstybės tarnyboje ir b) galimybės balsuoti rinkimuose, kuriuose kitataučiai (kaip rodo tyrimai) buvo linkę balsuoti už prokomunistines partijas, nenorėjusias ir neskatinusias didelių pasikeitimų. Tuo tarpu Estijoje tokia problema neiškilo.

Tyrime daugiausia remiamasi Rasmus Karklins knygoje „The System Made Me Do It. Corruption in postcommunist societies“ bei Susan Rose-Ackerman studijoje „Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma“ pateiktomis teorinėmis išvalgomis. Taip pat remiamasi Pasaulio Banko, Pasaulio vertybių tyrimo, Transparency International, „Freedom House“, Eurostat, Eurobarometro, Estijos bei Lietuvos statistikos departamentų ir kitų šaltinių statistiniais duomenimis.

## Metodologija

Bandant paaiškinti priklausomo kintamojo, t.y. korupcijos lygio, kitimą, bus tiriami šie nepriklausomi kintamieji:

1. Institucinės sistemos sandara;
2. Institucinės sistemos realus veiksmingumas;
3. Antikorupcinių strategijų kokybė;
4. Kompiuterizacijos lygis;
5. Geopolitinė padėtis;
6. Religija;
7. Pasitikėjimas valdžios institucijomis;
8. Tolerancija korupcijai;
9. Pilietinės visuomenės aktyvumas;
10. Kitataučių piliečių kiekis.

Tyrime bus remiamasi vienintelio skirtumo metodo logika. Kaip jau pastebėta anksčiau, Estija ir Lietuva yra daugeliu atžvilgių panašios valstybės – abi patyrė sovietinę okupaciją, abi yra panašioje geopolitinėje padėtyje, šalys taip pat panašios gyventojų skaičiumi bei valstybės plotu. Tyrimo eigoje bandoma atrasti tą nepriklausomą kintamąjį, kuris turėjo didžiausią įtaką priklausomam kintamajam, t.y. korupcijos lygiui. Šalių skirtingumas to nepriklausomo kintamojo kontekste turėtų lemti ir korupcijos lygių skirtumą.

Šiame tyrime naudojama kokybinė lyginamojo tyrimo strategija. Anot Norkaus, kokybinę strategiją ryškiausiai reprezentuoja nedaugelio šalių (kultūrų, visuomenių) tyrimai, kai dominuoja kokybiniai duomenų rinkimo bei analizės vienetai. Kokybiškai orientuoti lyginamieji tyrimai išsiskiria būdingų kokybiniais tyrimams apskritai sąvokų bei teorijų dialoginiu santykiu su duomenimis.<sup>286</sup> Šiame tyrime ir yra atliekama būtent išsami – Norkaus žodžiais kalbant, į sudėtingumą, o ne į bendrumą orientuota<sup>287</sup> – dviejų atvejų (Estijos ir Lietuvos) analizė.

<sup>286</sup> Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 141.

<sup>287</sup> Ten pat, 143.

## 1. Institucinė stabdžių ir atsvarų sistema

### 1.1. Institucijų vaidmuo

Institucijų vaidmenį kovoje su korupcija ir jos prevencijoje pabrėžia bene visi šios srities tyrinėtojai. Daugelio iš jų požiūriu, neefektyvios institucijos ne tik nepadaeda riboti korupcijos, tačiau net ją skatina. Neoinstitucionalistų požiūriu, institucijos formuoja žmonių elgesį, t.y. pasikeitimai jų struktūroje ir procedūrose gali sukurti naujas paskatas (angl. *incentives*) ir elgesio būdus.<sup>288</sup> Taigi, korupcijos tyrėjai sutaria dėl itin svarbaus institucijų (suprantamų ir kaip organizacijos, ir kaip nusistovėjusios praktikos) vaidmens šiuolaikinėje visuomenėje.

Yra išleista daugybė knygų, kuriose bandoma atrasti atsakymą, kokios institucijos turėtų egzistuoti ar būti įkurtos tam, kad neskatintų korupcijos arba ją šalintų. Tačiau norint iš tiesų suvokti, kaip ir kokios institucijos turėtų funkcionuoti visuomenėje, būtina susiteminti apie jas turimą informaciją iš mokslininkų darbų. Tai bando padaryti Rasma Karklins. Ji išskiria tris kertinius principus, kuriais reikia remtis kovoje su korupcija, kalbant institucijų kontekste:

1. Sprendimų priėmimo demonopolizavimas;
2. Veiksmų laisvės apribojimas;
3. Stipri ir gerai funkcionuojanti atskaitomybė.<sup>289</sup>

Toliau šiame skyriuje kiekvienas principas bus apžvelgtas teoriniame lygmenyje bei pateikta su Estija ir Lietuva susijusi statistika šių principų kontekste. Bus bandoma pamatyti, ar egzistuoja reikšmingi šių šalių institucinės sandaros skirtumai ir ar šie skirtumai gali būti korupcijos lygio skirtumo priežastimi.

### 1.2. Sprendimų priėmimo demonopolizavimas

Kaip pastebi Karklins, visuose valdžios lygiuose ir kiekvienoje institucijoje struktūrinis atgrasinimo nuo korupcijos principas yra tas pats: niekas

<sup>288</sup> Rasma Karklins, *The system made me do it: corruption in post-communist societies*. New York: M. E. Sharpe, 2005, 106.

<sup>289</sup> Ten pat, 106.

negali turėti galios monopolio priimant svarbius sprendimus. Galios turi būti padalintos, o naudojimas jomis – prižiūrimas.<sup>290</sup> Toliau bus apžvelgiamos galimybės tai įgyvendinti ir jų išnaudojimas Lietuvoje ir Estijoje. Šiame ir vėlesniame skyriuje daugiausia bus remiamasi Rasmos Karklins įžvalgomis.

Pirmiausia, anot Karklins, nepriklausomi nuo valdžios veikėjai turi turėti galimybę daryti įtaką valdžios sprendimams, t.y. nevyriausybinės organizacijos bei interesų grupės turi galėti daryti įtaką sprendimų priėmimo procese.<sup>291</sup> Padaryti tyrimai rodo, kad interesų grupės Estijoje yra pakankamai efektyviai įtraukiamos į įstatymų leidybą. Interesų grupės gali inicijuoti įstatymų leidybos pasiūlymus, taip pat gali pateikti savo idėjas, kritikuoti valdžią bei leisti peticijas.<sup>292</sup> Lietuvoje interesų grupės bei nevyriausybinės organizacijos taip pat turi galimybę dalyvauti sprendimų priėmimo, pavyzdžiui, dalyvauti Seimo komitetų posėdžiuose, teikti parlamentui siūlymus.<sup>293</sup>

Priimant sprendimus turėtų egzistuoti efektyvi priežiūra bei sudaryta vėlesnės apeliacijos galimybė. Pavyzdžiui, svarbų teismo sprendimų turėtų priimti kelių teisėjų grupė, o jei sprendimas netenkintų bent vienos šalies, turi būti užtikrinta galimybė kreiptis į aukštesnės instancijos teismą. Taip pat būtinas darbų padalijimas tarp institucijų tam, kad kiek įmanoma būtų sumažinta korupcijos tikimybė. Pavyzdžiui, policininkai turi galėti tik išrašyti baudas, o jas surinkti yra kitų institucijų kompetencija. Be to, teismai ir priežiūros institucijos turi užtikrinti, kad korupcijos aktai yra labai rizikingi. Turi būti rengiami kuo dažnesni tikrinimai be perspėjimo. Tai padeda žmonių sąmonėje įtvirtinti mintį, kad korupcijos kaštai gali būti labai dideli. Visi paminėti dalykai yra panašiu mastu įtvirtinti visose į ES įstojusiose pokomunistinėse valstybėse, taip pat ir Lietuvoje bei Estijoje.<sup>294</sup>

<sup>290</sup> Ten pat, 107.

<sup>291</sup> Ten pat, 107.

<sup>292</sup> <<http://www.epractice.eu/en/cases/osale>> [Žiūrėta 2009 05 08]

<sup>293</sup> Europos ekonominių interesų grupių įstatymas. <[http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc\\_l?p\\_id=224483&p\\_query=&p\\_tr2=>](http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc_l?p_id=224483&p_query=&p_tr2=>)> [Žiūrėta 2009 05 08]

<sup>294</sup> Karklins, 108.

Tam, kad sprendimų priėmimas būtų kiek įmanoma demonopolizuotas ir ne visus sprendimus turėtų tiesiogiai priimti vyriausybė, būtinas profesinių sąjungų egzistavimas ir efektyvus veikimas. Anot Karklins, profesinės sąjungos turėtų vykdyti savireguliaciją, kovoti su korupcija savo viduje bei padėti išaiškinti korumpuotus jų narius. Rytų Europoje profesinės sąjungos dažnai pabrėžia vidinį solidarumą ir nenori paskusti savo bendruomenės narių (nors realiai jie kenkia visai bendruomenei).<sup>295</sup>

Verslo ir profesinės sąjungos bei asmenys iš šalies turėtų būti įtraukti į valdžios institucijų sprendimų priėmimą ir netgi valstybinių įstaigų valdymą. Tokia visuomenės priežiūra, anot Karklins, labai padeda mažinti korumpuotų sprendimų skaičių. Priežiūra geriausiai veikia, kai sukuriamos institucijos, į kurias įeina tiek valdžios, tiek išoriniai žmonės. Tada įgyvendinamas ir vertikalus, ir horizontalus galios naudojimas.<sup>296</sup> Tai vis labiau įgyvendinama tiek Lietuvoje, tiek Estijoje. Lietuvoje pavyzdžiu galėtų būti ką tik priimta švietimo reforma, po kurios universitetus valdys ne senatai, o tarybos, į kurias įeis ne tik akademikai, tačiau ir verslininkai, visuomenės veikėjai bei politikai.<sup>297</sup> Tai padės išlaikyti (arba padaryti) universitetus atskaitingus visuomenei.

Sprendimų demonopolizavimo klausimais Lietuva ir Estija veikia labai panašiai ir netgi beveik paraleliai. Galbūt tai galima paaiškinti sąlygų, kurios buvo iškeltos stojant į ES, vykdymu. Toliau darbe bus apžvelgiamos problemos, kylančios su pareigūnų veiksmų laisvės apribojimu.

### 1.3. Veiksmų laisvės apribojimas

Kalbant apie pareigūnų veiksmų laisvę, visada iškyla apribojimų ir laisvės dilema. Tam, kad pareigūnai nepiktnaudžiautų savo veiksmais, būtina juos apriboti taisyklėmis, tačiau vis didėjantis taisyklių kiekis sukuria nelanks-

<sup>295</sup> Ten pat, 109.

<sup>296</sup> Ten pat, 110.

<sup>297</sup> Vyriausybės siūlomos Mokslo ir studijų įstatymo projekto pataisos. <[http://www.smm.lt/msr/docs/tbaze/Mokslo%20ir%20studiju%20istatymo%20projektas%20%20Vyriausybės%20isvados%20ir%20pasiulymai%202009%2001%2012%20\(3\).pdf](http://www.smm.lt/msr/docs/tbaze/Mokslo%20ir%20studiju%20istatymo%20projektas%20%20Vyriausybės%20isvados%20ir%20pasiulymai%202009%2001%2012%20(3).pdf)> [Žiūrėta 2009 05 08]

tumą, o tai skatina valdžios nerezultatyvumą. Dar viena problema yra tai, kad dažnai korumpuoti pareigūnai panaudoja sudėtingas taisykles, daug dokumentacijos tam, kad paslėptų korupciją.<sup>298</sup> Kaip pastebi Rasma Karklins, taisyklių ir asmeninės nuožiūros derinimas ir yra pagrindinis klausimas kalbant apie veikimo laisvę.<sup>299</sup>

Anot Karklins, tam, kad būtų apribojama politikų veikimo laisvė, svarbu turėti efektyvią ir autonomišką nuo politikos viešojo administravimo sistemą. Ideali biurokratija turi būti ribojama taisyklių, nešališka, nepersonalizuota, procedūros turi būti skaidrios, o darbuotojai priimami ir aukštinami nuopelnų pagrindu.<sup>300</sup> Viešieji administratoriai turi būti apsaugoti nuo tiesioginės politinės intervencijos.<sup>301</sup> Tuo tarpu Susan Rose-Ackerman pastebi, kad tikslas yra ne visiškai atskirti viešąjį administravimą nuo politikos – bet koku atveju tą padaryti būtų neįmanoma, – o rasti būdų keisti jų santykį. Taip pat ji teigia, kad politikų staigiame susidomėjime apolitišku valdymo aparatu gali būti ir savanaudiškumo motyvų.<sup>302</sup> Būdamas valdžioje, partijos gali norėti užsitikrinti, kad net joms nelaimėjus rinkimų, patikimi žmonės galėtų dirbti valstybės tarnyboje be didesnės politikų priežiūros. Verta pastebėti, kad Lietuvoje šiuo metu valstybės tarnyba yra labiau politizuojama – neseniai priimtas įstatymas, kuris nurodo, kad valstybės sekretorius, kurie buvo karjeros tarnautojai, pakeis viceministrai, t.y. politinio pasitikėjimo pareigūnai.

Pasaulio Bankas vykdė du tyrimus, kuriuose buvo matuojamas valstybių vyriausybių efektyvumas. Viename iš tyrimų buvo bandoma nustatyti, ar ministrų kabinetai efektyviai bendradarbiauja su biurokratais. Pagal šį tyrimą, Estijos vyriausybės efektyvumo indeksas (šimtabalėje skalėje)

<sup>298</sup> Karklins, 120.

<sup>299</sup> Ten pat, 110.

<sup>300</sup> Vytautas Dumbliauskas, „Biurokratija šiuolaikinėje visuomenėje.“ Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Viešasis administravimas Lietuvoje: profesionalumo ir efektyvumo paieškos: metinės konferencijos tekstai*. Kaunas : Naujasis lankas, 1999, 18.

<sup>301</sup> Karklins, 111.

<sup>302</sup> Susan Rose-Ackerman, *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vilnius: Vaga, 2001, 102–103.

2007 metais buvo 61,2, o Lietuvoje – 45.<sup>303</sup> Pagal kitame tyrime sudarytą valdžios efektyvumo indeksą (šimtabalėje skalėje) Estija taip pat pirmauja prieš Lietuvą. Jos indekso įvertinimas buvo 87, o Lietuvos – 77.<sup>304</sup> Iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad Estijos biurokratinė sistema veikia geriau, o tai, kaip pastebėta anksčiau, gali turėti tam tikrą poveikį korupcijos lygiui.

Karklins pastebi, kad ribojančios pareigūnų veiksmų laisvę taisyklės turi būti geros kokybės, t.y. nedviprasmiškos. Be to, jos turi atitikti visuomenės požiūrį, nes visuomenė nenorės laikytis taisyklių, kurios jai nepriimtinos.<sup>305</sup> Po Sovietų okupacijos sudėtinga žmones priversti elgtis nekorumpuotai, nes korupciją skatino pati Sovietų Sąjungos institucinė sandara bei ideologija. Tačiau istorinio palikimo poveikį šiame tyrime galime laikyti nereikšmingu, nes Sovietų okupaciją patyrė tiek Lietuva, tiek Estija.

Šiame poskyryje buvo pastebėta, kad pagal Pasaulio Banko vykdytus tyrimus Estija turi efektyviau veikiančią biurokratinę sistemą. O šis veiksnys, kaip nurodo mokslininkai, gali skatinti mažesnę korupcijos lygį. Toliau darbe bus rašoma apie trečiąjį skyriaus pradžioje minėtą institucinės valstybės sandaros principą, padedantį kovoti su korupcija – valstybės pareigūnų atskaitomybę.

#### 1.4. Atskaitomybė

Tai yra platesnis principas, nei anksčiau minėtieji. Galima sakyti, kad šis principas tam tikru lygiu apima du ankstesnius. Pavyzdžiui, sprendimų priėmimo demonopolizavimo principas, apie kurį kalbėta anksčiau, taip pat yra svarbus atskaitomybei padidinti. Stengiantis demonopolizuoti sprendimų priėmimą, jį prižiūri auditas, teismai ir kitos institucijos. O tai tuo pačiu kuria ir atskaitomybę.

Pamatinė sąlyga atskaitomybei yra patikimos viešos informacijos apie viešuosius pareigūnus egzistavimas. Vyriausybės dažnai nemėgsta teikti

tokios informacijos ir kuria kliūtis visuomenei prie jos prieiti. Anot Rose-Ackerman, tokiais atvejais įstatymai, suteikiantys piliečiams teisę prieiti prie tos informacijos, gali būti svarbi visuomenės efektyvios priežiūros prielaida. Be pagrindinės informacijos apie oficialius elgesio standartus, piliečių aktyvistams reikia ir platesnės, išsamesnės informacijos. Vyriausybė turi pasakyti jiems, ką daro, skelbiamomis suvestinėmis sąmatomis, duomenimis apie mokesčių surinkimą, įstatymus ir teisės normas bei įstatymų leidybos organų darbus.<sup>306</sup>

Pagrindinės institucijos, prižiūrinčios teisinę atskaitomybę, turėtų būti teismai ir policija.<sup>307</sup> Tačiau prokurorai dažnai ignoruoja korupciją ir sutelkia dėmesį į politiniu atžvilgiu mažiau jautrias problemas. Vienas iš galimų atsakymų yra nepriklausomų antikorpinių komisijų kūrimas ar generalinių inspektorių, atskaitingų tik valstybės vadovui ar parlamentui, pareigybės įvedimas.<sup>308</sup> Karklins pažymi, kad daugelis mokslininkų rekomenduoja įkurti tokias institucijas ir laiko jas itin efektyvia priemone kovai su korupcija.<sup>309</sup> Lietuva šiuo atveju yra geresnėje padėtyje nei Estija. Lietuvoje, kaip pastebi Karklins, buvo įkurta ir gana efektyviai funkcionuoja tokia antikorpinė institucija – Specialiųjų Tyrimų Tarnyba.<sup>310</sup> Tuo tarpu Estijoje tokios institucijos nėra.

Vienas iš kelių mobilizuoti teises institucijas, kad jos gerai atliktų savo darbą, yra teisės suteikimas atskiriems individams ar jų grupėms iškelti bylą, kuri vestų prie tam tikrų nusikalstamų susitarimų peržiūrėjimo. Taip pat reikia skatinti sąžiningus žmones kovoti su korupcija. Vienas iš būdų tą padaryti – mokėti premijas žmonėms, padedantiems išaiškinti korupcijos aktą. Kitas būdas – apdovanoti visą instituciją, kuri atskleidžia nusikalstamą aktą savo viduje.<sup>311</sup> Tačiau, kaip pastebi Rose-Ackerman, skleidžiant informaciją visada egzistuoja baimės problema. Jei valdžios pareigūnai ar

<sup>306</sup> Rose-Ackerman, 219–221.

<sup>307</sup> Karklins, 113.

<sup>308</sup> Rose-Ackerman, 214.

<sup>309</sup> Karklins, 113.

<sup>310</sup> <<http://www.stt.lt/>> [Žiūrėta 2009 05 09]

<sup>311</sup> Karklins, 113–114.

<sup>303</sup> <<http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/ETHICS.xls>> [Žiūrėta 2009 05 09]

<sup>304</sup> <<http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgidataset.xls>> [Žiūrėta 2009 05 09]

<sup>305</sup> Karklins, 111.

jų neoficialūs sąjungininkai baugina atvirai pasisakančius ir priekabiauja, tai oficialios atskaitomybės struktūros netenka prasmės.<sup>312</sup>

Karklins pastebi, kad dažnai išorinė intervencija yra labai gera strategija kovoje su korupcija. Pavyzdžiui, JAV tuo metu, kai Čikagoje kelis metus iš eilės korupcijos lygis buvo labai aukštas, į tyrimą įsitraukė Federalinis Tyrimų Biuras, kuris padėjo išaiškinti daugybę korumpuotų pareigūnų. Jei valstybė neturi federalinių tarnybų, galima pasikviesti tarptautines institucijas.<sup>313</sup> Verta pastebėti, kad Lietuva ir Estija kviečiasi tarptautines institucijas tik situacijos monitoringui, tačiau nesuteikia joms galimybių tirti korupcijos atvejus.

Pasaulio Banko 2006 metais užsakytame tyrime „Pasauliniai valdžios efektyvumo indeksai“ buvo sudaryti apibendrinti valdžios atskaitomybės, valdžios priežiūros ir kontrolės kokybės bei korupcijos kontrolės indeksai (visi matuojami šimtabalėje skalėje). Pagal visus šiuos indeksus Estija yra geresnėje padėtyje nei Lietuva. Estijos valdžios atskaitomybės indeksas yra 80, kai Lietuvos – 76. Pagal šį indeksą Estija tik nežymiai pirmauja, todėl sunku vertinti, ar atskaitomybė turėjo lemiamą poveikį korupcijos lygio skirtumui. Valdžios priežiūros ir kontrolės indekso įvertinimas Estijoje buvo 91, o Lietuvoje – 82. Tai taip pat yra ganėtinai nežymus skirtumas tvirtoms išvadoms daryti. Išraiškingiausias yra korupcijos kontrolės indeksas. Estijoje jis įvertintas 80, o Lietuvoje – 62.<sup>314</sup> Tai atrodo gana paradoksaliai, žinant, kad Lietuva turi specialiai kovai su korupcija įkurtą instituciją (STT), o Estija – ne. Gali būti, kad didelę įtaką geresnei korupcijos kontrolei daro Estijos bausmių sistema. Bausmės už korupciją Estijoje yra didesnės nei Lietuvoje. Pavyzdžiui, Estijoje netgi baudžiami pareigūnai, jei sužinoma, kad jie žinojo apie korupcijos aktą, tačiau nepranešė.<sup>315</sup> Anot Rose-Ackerman, bausmių didinimas kartu su atlyginimu žmonėms, išdavusiems korupcijos aktus, kaip tik ir gali turėti didžiausią efektą kovoje su korupcija. Ji siūlo sankcionavimo strategijas nukreipti į atgrasinimo

efekto, pasireiškiančio sankcijomis ir nubaudimu, didinimą ir atlyginimą tiems, kurie pateikė dokumentuotus įrodymus apie korupcinius veiksmus. Ji taip pat teigia, kad atgrasymas nuo nusikalstamos veikos priklauso nuo jos atskleidimo ir nubaudimo tikimybės ir nuo bausmės – ir tos, kurią numato teisinė sistema, ir subtilesnės – tokios, kaip gero vardo praradimas ir gėda.<sup>316</sup>

Šiame poskyryje pastebėta, kad, pagal Pasaulio Banko atliktus tyrimus, Estija yra šiek tiek geresnėje padėtyje valdžios atskaitomybės bei valdžios priežiūros ir kontrolės srityse. Taip pat gana ženkliai pirmauja korupcijos kontrolės srityje, nors ir nėra įsteigusi specializuotos institucijos kovai su korupcija, kokią turi Lietuva (STT).

### 1.5. Apibendrinimas

Šiame skyriuje buvo nagrinėti trys pagrindiniai principai kovai su korupcija institucijų kontekste, t.y. sprendimų priėmimo demonopolizavimas, veiksmų laisvės apribojimas bei atskaitomybės stiprinimas.

Pasitelkus teorinius „rėmus“, išdėstytus daugiausia Rasmus Karklins ir Susan Rose-Ackerman darbuose, buvo bandoma įžvelgti institucinius Lietuvos ir Estijos skirtumus bei įvertinti juos statistiniais duomenimis.

Pastebėta, kad sprendimų demonopolizavimo klausimais Lietuva ir Estija veikia labai panašiai ir netgi beveik paraleliai. Galima daryti prielaidą, kad tokį efektą sukūrė stojimo į Europos Sąjungą reikalavimų vykdymas. Veiksmų laisvės apribojimo klausimu Estija gana ženkliai pirmauja tuo atžvilgiu, kad turi efektyvesnę biurokratijos sistemą. O tai, anot mokslininkų, mažina korupcijos tikimybę. Įtvirtinant atskaitomybę, Estija yra pažengusi toliau už Lietuvą keliais atžvilgiais. Ji, kaip anksčiau pastebėta, turi nežymiai geresnę valdžios atskaitomybės sistemą, efektyvesnę valdžios priežiūrą bei gana ženkliai efektyvesnę korupcijos kontrolę. Tačiau Lietuva turi specializuotą instituciją kovai su korupcija, kurios būtinybę pabrėžia mokslininkai. Tuo tarpu Estija tokios institucijos neturi, tačiau jos nebuvimą Estijai atstoja griežtesnė bausmių sistema.

<sup>316</sup> Rose-Ackerman, 80.

<sup>312</sup> Rose-Ackerman, 223.

<sup>313</sup> Karklins, 113.

<sup>314</sup> <<http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgidataset.xls>> [Žiūrėta 2009 05 09]

<sup>315</sup> Karklins, 116.



Iš iki šiol padarytų pastebėjimų galima daryti išvadą, kad Estija yra geresnė visose institucinės kovos su korupcija srityse, o tai gali sąlygoti multikauzalumo efektą. Net ir nesant vieno veiksnio, kuris tiesiogiai sąlygotų mažesnę korupcijos lygį, daugelis veiksnių, kuriuose Estija pirmauja, sukuria korupcijos mažėjimą. Galima teigti, jog Estijos institucinė sistema yra geriau paruošta kovai su korupcija.

Tačiau Rasma Karklins pastebi, kad procedūrinės demokratijos negana – reikia ir demokratinės dvasios sukurti įkvėpimo. Visuomenė turi suvokti, kad veikti pagal įstatymus apsimoka ir individams, ir visuomenei.<sup>317</sup> Šiame skyriuje aprašius institucinės sistemos bruožus, kurie turėtų būti sukurti efektyviai kovai su korupcija, kitame skyriuje bus kalbama apie tai, kaip priversti institucinę sistemą realiai funkcionuoti, bei bus apžvelgiami Estijos ir Lietuvos veiksmai šioje srityje.

## 2. Institucinės atskaitomybės įgyvendinimas

Anot Rose-Ackerman, daugelis šalių turi pavyzdinius antikorpucinius įstatymus, kurie mažai reikšmingi realiajame pasaulyje.<sup>318</sup> Nepakanka tik to, kad įstatymai ir institucinė atskaitomybė egzistuočiau popieriuje, reikia, kad jie tikrai veiktų. Kalbant apie pokomunistines valstybes, problema yra ta, kad institucijos, atrodančios lygiai taip pat, kaip tos išsivysčiusiose visuomenėse, funkcionuoja netinkamai, nes vyksta daugybė neformalių procesų.<sup>319</sup> Toliau šiame skyriuje bus apžvelgiami pagrindiniai veiksniai, kurie, anot mokslininkų, padeda įtvirtinti realią atskaitomybę, ir bus bandoma įvertinti jų pasireiškimą Lietuvoje bei Estijoje.

### 2.1. Teisinė atskaitomybė

Anot Karklins, tam, kad teisinė atskaitomybė veiktų turi būti išpildyti šie veiksniai:

- Įstatymai turi būti priimti ir turi būti reikalaujama juos vykdyti;
- Turi būti ilgalaikės pastangos vykdyti įstatymus tiriant įtarimus ir iškeliant baudžiamuosius tyrimus visur, kur reikia;
- Nusikaltėliai turi būti sulaikyti ir nubausti daugiau nei tik įspėjimu.<sup>320</sup>

Sąžiningas ir gerbiamas teismas turi vaidinti ypatingą vaidmenį pasipriešinant korumpuotai valdžiai ir palaikant įstatymų valdžią. Tam pasiekti reikia kelti teisėjų profesinį lygį, didinti jų atlyginimus ir gerinti darbo sąlygas, tik visa tai reikia derinti ir su patangomis mažinti paskatas duoti kyšius.<sup>321</sup>

Dažnai didesnės veiksmų laisvės suteikimas teismams mažina korupcijos kiekį, nes yra nuteisiama daugiau korumpuotų pareigūnų. Anot Karklins, teisinės atskaitomybės efektyvumą parodo tai, kiek bylų yra pateikta teismui ir kaip jos sprendžiamos. Estija šioje statistikoje yra lyderė pokomunistinių šalių gretose, tačiau Lietuva atsilieka labai nedaug. Lietuvos santykinai aukštas korumpuotų pareigūnų nuteisimo rodiklis, anot Karklins, rodo, kad Lietuvos speciali antikorpucinė institucija (STT) buvo sėkminga.<sup>322</sup>

Rose-Ackerman, atsakydama į pasiūlymą teismams suteikti daugiau laisvės, pabrėžia, kad šalys, kuriose teismų sistema korumpuota ir nesuvaržyta, tikriausiai nenorės suteikti jai papildomos valdžios. Be to, jei nepriklausoma teismų sistema įgyvendina įstatymus, kurie yra šališki – palankūs reglamentuotojų interesams, – tai reformą bus sunku įvykdyti nepakeitus esminių teisės standartų.<sup>323</sup>

Analizuojant vykdytų teismų efektyvumo tyrimų duomenis, siekiant užtikrinti maksimalų išvadų patikimumą, naudojamas duomenų trianguliacijos metodas.<sup>324</sup> Remiamasi iš trijų tyrimų gautais duomenimis. Da-

<sup>320</sup> Ten pat, 132.

<sup>321</sup> Rose-Ackerman, 205, 209.

<sup>322</sup> Karklins, 132–134.

<sup>323</sup> Rose-Ackerman, 200.

<sup>324</sup> „ES struktūrinės paramos vertinimo metodų gairės.“ <[http://www.esparama.lt/es\\_parama\\_pletra/failai/fm/failai/Vertinimas\\_ESSP\\_Neringos/Vertinimo\\_metodu\\_gaires.pdf](http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/fm/failai/Vertinimas_ESSP_Neringos/Vertinimo_metodu_gaires.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>317</sup> Karklins, 120.

<sup>318</sup> Rose-Ackerman, 204.

<sup>319</sup> Karklins, 125.

nielis Kaufmannas, vykdydamas Pasaulio Banko užsakytą tyrimą, sudarė teisminės sistemos efektyvumo indeksą (šimtabalėje skalėje). Tyrimo metu buvo apklausiamos įvairios šalių įmonės. Jų buvo klausama apie teismų nepriklausomumą, kyšių davimą teisininkams, teisės sistemos kokybę, turto apsaugą, parlamento efektyvumą bei policijos efektyvumą. Estijos teismų efektyvumo indeksas buvo 75,2, tuo tarpu Lietuvos – tik 32,6.<sup>325</sup> Dėl akivaizdaus didelio skirtumo galima teigti, kad tai turi didelės reikšmės korupcijos lygių skirtumui Lietuvoje ir Estijoje. Juo labiau, kad kitame Pasaulio Banko tyrime sudarytas teisės viršenybės (angl. *rule of law*) indeksas taip pat rodo didelį Estijos atitrūkimą. „Pasaulinių valdžios efektyvumo indeksų“ tyrimas nurodė, jog Estijos teisės viršenybės indekso įvertinimas (taip pat šimtabalėje skalėje) yra 81, o Lietuvos – 62.<sup>326</sup> Be to, Pasaulio vertybių tyrimo duomenimis, teismų sistema pasitiki 42,5% estų ir 27,1% Lietuvos gyventojų.<sup>327</sup> Rodiklių sutapimas trijuose skirtinguose tyrimuose leidžia daryti stiprią išvadą, kad Estijos ir Lietuvos teismų sistemų efektyvumas ženkliai skiriasi.

Matant tyrimų išryškintus aiškius skirtumus tarp Estijos ir Lietuvos teisių sistemų bei remiantis Karklins ir Rose-Ackerman teorinėmis išvalgomis galima daryti išvadą, jog šis veiksnys gali turėti didelę įtaką korupcijos lygių skirtumui tiriamose šalyse. Neefektyvi ir/arba korumpuota teisinė sistema, kaip anksčiau pastebėta, leidžia žmonėms nebijoti apeiti įstatymų bei piktnaudžiauti tarnybine padėtimi.

## 2.2. Viešoji atskaitomybė

Tam, kad institucinė atskaitomybė gerai funkcionuotų, būtinas kuo didesnis viešumas. Piliečiai turi žinoti, kas vyksta jų valdžios įstaigose.

Anot Karklins, kovoje su korupcija itin svarbus laisvos žiniasklaidos vaidmuo. Tyrimai rodo, kad yra stipri koreliacija tarp spaudos laisvės ir

mažėjančios korupcijos. Žiniasklaida turėtų kiekvieną dieną žmonėms pateikti valdžios priimamus sprendimus, taip pat ji turėtų atskleisti korupcijos aktus ir korumpuotus žmones bei šviesti žmones, kaip korupciją stabdyti.<sup>328</sup>

Pagal Freedom House atliktus skaičiavimus, Estijos spaudos laisvės indeksas 2007 metais buvo 16, o Lietuvos – 18. Čia 1 reiškia, kad spauda visiškai laisva, o 100 – kad visiškai nelaisva.<sup>329</sup> Taigi, iš šios statistikos negalima išvelgti skirtumų, kurie leistų daryti išvadas. Anot Freedom House, abiejose šalyse žiniasklaida yra visiškai laisva. Tačiau, anot Rose-Ackerman, kartais nominalios spaudos laisvės nepakanka dėl to, kad daugelyje šalių kaltinimus politikams bei viešiesiems tarnautojams ribojantys apšmeižimo įstatymai suteikia pareigūnams specialią apsaugą. Tai tikra priešingybė tam, ko, anot jos, iš tikrųjų reikia. Politikos ir kitus valstybinius veikėjus apšmeižti turėtų būti sunkiau, o ne lengviau negu privačius asmenis. Politikai neturi būti apsaugoti nuo kaltinimų korupcija, ir įtarimai apšmeižimu turi būti nagrinėjami kaip civilinės, o ne baudžiamosios bylos.<sup>330</sup>

Nevyriausybinių organizacijų taip pat gali atlikti didelį vaidmenį kovojant su korupcija. Anot Rose-Ackerman, nepelno organizacijos turi vykdyti ir skelbti viešosios nuomonės tyrimus, atskleidžiančius žmonių požiūrį į valdžios paslaugas.<sup>331</sup> Taip pat jos turi vykdyti valdžios institucijų darbo monitoringą, o vyriausybės turėtų privalėti joms pateikti reikalingą informaciją.<sup>332</sup>

Tiek Lietuvoje, tiek Estijoje su nevyriausybėmis organizacijomis gana daug dirba Transparency International regioniniai skyriai. Pavyzdžiui, Estijoje vykdomas projektas, kurio metu nevyriausybinių organizacijų yra įtraukiamos į antikorupcinę veiklą, taip pat vykdomi įvairūs mokymai, kaip elgtis sužinojus apie korupciją, o nevyriausybiniams organizacijoms

<sup>328</sup> Karklins, 109.

<sup>329</sup> <<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=393&year=2007>> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>330</sup> Rose-Ackerman, 224.

<sup>331</sup> Ten pat, 227.

<sup>332</sup> Karklins, 113.

<sup>325</sup> <<http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/ETHICS.xls>> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>326</sup> <<http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgidataset.xls>> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>327</sup> <<http://www.worldvaluessurvey.org/>> [Žiūrėta 2009 05 10]

yra pranešinėjami pasikeitimai įstatymuose bei nauji kovos su korupcija būdai. Anot Transparency International, į šį projektą jau įtrauktos 25 nevyriausybinių organizacijų.<sup>333</sup> Panašūs projektai kiekvienais metais yra vykdomi ir Lietuvoje.<sup>334</sup>

Pagal esamą statistiką apie žiniasklaidą ir nevyriausybines organizacijas Lietuva ir Estija atrodo labai panašiai, todėl neįmanoma daryti išvados, jog būtent tai lėmė mažesnę Estijos korumpuotumo lygį.

### 2.3. Apibendrinimas

Anot Rasmus Karklins, daugelis pasaulyje darytų korupcijos tyrimų atskleidžia, jog žiniasklaida ir visuomenės spaudimas yra geriausi įrankiai kovoje su korupcija. Tuo tarpu administracinė kontrolė, įstatymo priežiūra bei teisinė sistema daro mažiau įtakos.<sup>335</sup>

Šiame skyriuje buvo apžvelgti du pagrindiniai veiksniai, padedantys pasiekti, jog institucinė sistema realiai veiktų, t.y. teisinė sistema bei viešoji nuomonė. Pastebėta, kad viešosios nuomonės srityje tiek Lietuva, tiek Estija turi beveik vienodus pasiekimus, kalbant apie kovą su korupcija. Tuo tarpu teisinės atskaitomybės įgyvendinimo srityje išryškėjo aiškūs skirtumai. Duomenų trianguliacijos metodas, kurio metu buvo naudojami Pasaulio Banko bei Pasaulio vertybių tyrimo statistiniai duomenys, parodė, jog Estijos teisinė sistema yra žymiai efektyvesnė už Lietuvos. Galima daryti išvadą, jog tai turi poveikį korupcijos lygių skirtumui šiose šalyse.

### 3. Lietuvos ir Estijos antikorpinių strategijų kokybės analizė

Norint patvirtinti arba atmesti hipotezę apie tai, kad mažesnę korupcijos lygį Estijoje negu Lietuvoje lemia kokybiškiau parengta Estijos nacionalinė antikorpinė programa, būtina palyginti šių dviejų šalių antikorpines

strategijas. Lyginime bus naudojama 2002–2007 metų Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa ir 2004–2007 metų Estijos nacionalinė antikorpinė strategija „An Honest State“.

Pirmiausiai, gerai parengtoje antikorpinėje strategijoje privalo būti aiškiai apibrėžtas programos objektas – tai yra pati korupcijos sąvoka. Priešingu atveju tikėtina, kad bus sunku įgyvendinti strategijoje numatytus tikslus ir uždavinius, kadangi programos subjektai tiksliai nesuvoks reiškinio, prieš kurį raginama kovoti. Lietuvoje atliktų tyrimų duomenys rodo, jog dažniausiai korupcija ir jos prevencija yra tapatinama su teisėsaugos funkcijomis, todėl kitos institucijos nesiima jokių priemonių, kurios galėtų užkirsti kelią korupcijos atsiradimui ir plitimui. Be to, visuomenėje korupcija suvokiama labai siaurai: tik kaip kyšio paėmimas arba davimas.<sup>336</sup> Lietuvos antikorpinėje strategijoje būtinybė parengti aiškų ir tikslų korupcijos apibrėžimą įvardijama, tačiau pagrįstai galima teigti, kad paties apibrėžimo pasigendama. Pateikiama tokia abstrakti samprata: „<...> korupcija yra bet koks valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens elgesys, neatitinkantis jiems suteiktų įgaliojimų ar nustatytų elgesio standartų, ar tokio elgesio skatinimas siekiant naudoti sau ar kitiems asmenims ir taip pakenkiant asmenų ir valstybės interesams.“<sup>337</sup> Pažymėtina, kad šiame apibrėžime į korupciją privačiąjame sektoriuje neatsižvelgiama. Tuo tarpu Estijos antikorpinėje strategijoje atkreipiamas dėmesys į faktą, jog korupcija būdinga ne tik viešajam sektoriui, tačiau taip pat ir viešojo bei privataus sektorių sąveikai arba išimtinai tik privačiam sektoriui.<sup>338</sup> Galima teigti, kad Estijos antikorpinėje strategijoje pateikiama korupcijos samprata yra aiškesnė, leidžianti plačiau suvokti šį reiškinį, todėl ji sudaro palankesnes sąlygas programos subjektams įgyvendinti užsibrėžtus tikslus ir uždavinius.

<sup>336</sup> Valstybinio audito ataskaita: nacionalinė kovos su korupcija programa. Vilnius, 2008, 9. <[www.vkontrolė.lt/auditas\\_ataskaita.php?2256](http://www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaita.php?2256)> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>337</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa. 2002, 5–6. <[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc\\_l?p\\_id=310064](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=310064)> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>338</sup> *An Honest State. The Government of the Republic's anti-corruption strategy 2004–2007.* <[www.korruptiooon.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=13373/AN+HONESTSTATE.pdf](http://www.korruptiooon.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=13373/AN+HONESTSTATE.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 04]

<sup>333</sup> <<http://www.transparency.ee/?s=652>> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>334</sup> <[http://www.transparency.lt/new/index.php?option=com\\_content&task=view&id=3&Itemid=4](http://www.transparency.lt/new/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=4)> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>335</sup> Karklins, 145.

Remiantis moksline literatūra, antikorupcinėje strategijoje privalo būti pateikta faktinės situacijos analizė, įvardintos problemišiausios institucijos, kuriose koncentruojasi didžiausia korupcija, bei pasiūlyti metodai, kaip spręsti problemą.<sup>339</sup> Nors Lietuvos strategijoje konstatuojama, jog labiausiai korumpuotos yra teisėsaugos, teisingumo įgyvendinimo, priežiūros ar kontrolės funkcijas atliekančios institucijos,<sup>340</sup> tačiau išsami faktinės korupcijos situacijos analizė nepateikiama, korupcijos prieodos ir paplitimas tinkamai neišvertinami. Pavyzdžiui, remiantis 2005 metų visuomenės apklausos rezultatais, viena korumpuočiausių institucijų yra laikoma Eismo priežiūros tarnyba (o tiksliau – Kelių policija), tačiau strategijoje apskritai nenumatyta jokių prevencinių priemonių, kurios padėtų pašalinti korupciją šioje srityje.<sup>341</sup> Estijos antikorupcinėje strategijoje nurodoma, jog problemišiausios sritys – tai policija ir muitinės. Taip pat teigiama, kad korupcija paplitusi tarp aukšto rango valstybės pareigūnų, ypač teisėjų bei ministerijų generalinių sekretorių. Mažinti korupciją šioje srityje siūloma įvedant dar griežtesnę kontrolę ir reorganizuojant tam tikras procedūras (atsisakant transakcijų grynaisiais pinigais). Strategijoje taip pat pažymima, kad bene labiausiai korumpuotos yra vietos valdžios, ypač rajonų savivaldybės. Kaip priemonė spręsti tokiai susiklosčiusiai situacijai yra siūloma didinti kontrolę vietos lygmeniu – įkuriant regionines antikorupcines pajėgas, kurioms vadovautų paskirtasis atsakingas vykdytojas. Taip pat siūloma sustiprinti auditą rajoninėse savivaldybėse, kuris vykdytų sistemiską ir nešališką kontrolę. Strategijoje tiksliai įvardijama, kad reikia sukurti naują tinklą, kuriame dalyvautų 50 tyrėjų, vykdysiančių galimų korupcijos atvejų tyrimus.<sup>342</sup> Akivaizdu, kad Estijos antikorupcinė strategija šiuo atžvilgiu yra pranašesnė, kadangi ji neapsiriboja vien tik problemišiausią sričių įvardijimu, tačiau pasiūlo konkrečias priemones, kaip mažinti korupciją tose srityse.

<sup>339</sup> *A Handbook of Fighting Corruption*. Center for Democracy and Governance: Washington, 1999, 15.

<sup>340</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 4.

<sup>341</sup> Valstybinio audito ataskaita: nacionalinė kovos su korupcija programa, 8.

<sup>342</sup> *An Honest State. The Government of the Republic's anti-corruption strategy*.

Kiekviena kokybiška antikorupcinė strategija pasižymi tuo, jog jos pagrindinis tikslas formuluojamas labai konkrečiai ir fokusuotai. Lietuvos strategijoje teigiama, kad svarbiausias programos tikslas – sumažinti „korupciją Lietuvoje, siekti, kad ji kuo mažiau trukdytų plėtoti ekonomiką, demokratiją, siekti socialinės gerovės ir stiprinti nacionalinį saugumą.“<sup>343</sup> Tuo tarpu Estijos strategijoje išskiriamas toks pagrindinis tikslas: apriboti galimybes rasti korupcijai ir sustiprinti netoleranciją korupcijos reiškiniui bei bausti kiekvieną, įvykdžiusį korupcinį aktą.<sup>344</sup> Palyginus šiuos du tikslus, galima teigti, kad abu jie pasižymi abstraktumu ir neapibrėžtumu laiko atžvilgiu. Tačiau vis dėlto Estijos antikorupcinės strategijos tikslą galima laikyti konkretesniu, kadangi jis yra „žemiškesnis“ ir realesnis: tuo tarpu, kai Lietuva sieks plėtoti demokratiją ir didinti socialinę gerovę, Estija kurs efektyvią ir rezultatyvią nuobaudų sistemą. Šią mintį galima plėtoti, remiantis R. Karklins dėstomu požiūriu. Mokslininkės teigimu, kiekvienos antikorupcinės strategijos pagrindiniu tikslu turėtų būti siekis pakeisti žmonių požiūrį į korupciją ir jų elgesį.<sup>345</sup> Taigi Estijos projektuojamas tikslas yra artimesnis: juo siekiama ugdyti netoleranciją ir nuobaudomis skatinti mažesnę korumpuotumą.

Pastebėta, jog antikorupcinėje strategijoje svarbu akcentuoti baudžiamumą, kadangi baudžiamumas sukelia atbaidymo efektą. Svarbu akcentuoti, kad kiekvienas be išimties, nepriklausomai nuo savo statuso ir nepriklausomai nuo to, ar korupcinis aktas yra „didelis“ ar „mažas“, bus nubaus tas už korupcinę veiklą. Prevencija bus vykusi tik tada, kai bus nurodytos įtikimos grėsmės: patekimas į kalėjimą, viso turto konfiskavimas bei negrįžtamas reputacijos praradimas.<sup>346</sup> Lietuvos antikorupcinėje strategijoje baudžiamumas nėra ypatingai akcentuojamas: tik pažymima, jog reikia didinti turto konfiskavimo tikimybę, jeigu jis nėra pagrįstas pajamomis.<sup>347</sup> Tačiau verta atkreipti dėmesį ir į tai, jog nepaisant fakto apie Estijos stra-

<sup>343</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 5.

<sup>344</sup> *An Honest State. The Government of the Republic's anti-corruption strategy*.

<sup>345</sup> Karklins, 147.

<sup>346</sup> Karklins, 150–151.

<sup>347</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 25.

tegiroje numatytą tikslą bausti kiekvieną nusižengusįjį, priemonių sąrašas nėra nė vienos skilties, kurioje būtų numatyti atskiri metodai, kaip įgyvendinti šį tikslą. Tai yra rimtas Estijos antikorupcinės strategijos minusas.

Siekiant didesnio antikorupcinės strategijos rezultatyvumo, reikia aiškiai įvardinti reformos rėmėjus ir oponentus. Tai turėtų apimti valdančiąsias partijas, opoziciją, biurokratinį aparatą, savivaldybes, teismų sistemą, verslo pasaulio atstovus, nevyriausybinės organizacijos, užsienio valstybes ir panašiai. Strategijoje turėtų būti išdėstomi jų argumentai.<sup>348</sup> Deja, nei Lietuvos, nei Estijos strategijose tokios pozicijos nėra atskleidžiamos ir juo labiau argumentai nėra išdėstomi. Remiamasi bendru požiūriu, jog visa visuomenė yra nepakanti „negerovėms“, todėl jų pritarimas reformai priimamas tarsi duotybė. Kita vertus, galbūt atskiros institucijos pačios nenori išreikšti savo nepritariančios pozicijos, kadangi baiminasi visuomenės ar institucijų neigiamo požiūrio. Bet kokių atvejų, antikorupcinėje strategijoje turėtų atsirasti tokia skiltis.

Remiantis Karklins, antikorupcinėje strategijoje reikia aiškiai apsibrėžti, kas yra pagrindiniai „veikėjai“ ir kokia yra jų paskatų struktūra. Kiekviename akte, susijusiame su korupcija, galima išskirti tris pagrindines veikėjų grupes: 1) asmenys, inicijuojantys korupcijos aktus; 2) asmenys, pasyviai arba aktyviai dalyvaujantys šiuose aktuose; 3) „trejieji veikėjai“ – asmenys, kurie moka korupcijos kaštus, tačiau ne visada suvokia, kad tai daro. Kitaip tariant, strategijoje reikia atsakyti į tris pagrindinius klausimus: 1) kas inicijuoja korupcinį aktą? (angl. *the corrupter*) 2) kas nusprendžia prisidėti, o kas – ne? (angl. *the corruptee*) 3) kas bando panaudoti prevenciją? Taigi kiekviena gera antikorupcinė strategija privalo identifikuoti šias tris veikėjų grupes, suvokti jų motyvų logiką ir numatyti prevencines priemones. Kadangi korupcijos aktui reikalingi mažiausiai du veikėjai (angl. *corrupter* ir *corruptee*), antikorupcinėje strategijoje privalo numatyti priemones, kurios padėtų antrajam veikėjui pasipriešinti korupcijos aktui.<sup>349</sup> Pastebėtina, kad nei Lietuvos, nei Estijos strategijoje tiesiogiai nėra įvardijamos griežtos perskyros tarp šių trijų skirtingų grupių veikė-

jų. Tačiau vietoje to yra įvardijamos labiausiai korumpuotos sferos (kaip jau minėta, teisėsaugos, teisingumo įgyvendinimo, priežiūros ar kontrolės funkcijas atliekančios institucijos), tad tokiu būdu netiesiogiai įvardijamos pirma ir antra veikėjų grupės. Tačiau trūksta informacijos apie tai, kurie veikėjai kuriai grupei priklauso, tai yra neaišku, kas yra korupcinio akto iniciatoriai, o kas – bendrininkai. Galima daryti prielaidą, kad išsamesni tyrimai šioje srityje bei detalesnės informacijos pateikimas strategijoje galėtų prisidėti prie korupcijos mažinimo.

Kaip pažymi Karklins, pagrindinė strategijos užduotis – konvertuoti veikėjus iš antrųjų į trečiuosius veikėjus, aktyviai besipriešinančius korupcijai. Čia svarbu pažymėti pozityviąją motyvaciją: akivaizdžią naudą, pagerėjusią padėtį, prestižą, moralinį pasitenkinimą bei pagarbą tarp draugų ar kolegų. Paprasčiausias būdas tai padaryti – pagerbti ir apdovanoti sąžiningus tarnautojus ir iškilus aktyvistus.<sup>350</sup> Lietuvos antikorupcinėje strategijoje apie apdovanojimus nekalbama, tačiau numatytas tikslas padidinti asmenų motyvaciją pranešti teisėsaugos institucijoms apie kyšio davimo ar reikalavimo atvejus. Tai tikimasi įgyvendinti darant pakeitimus Baudžiamajame ir Baudžiamojo proceso kodeksuose: asmenis, padėjusius atskleisti nusikalstamas veikas, atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės.<sup>351</sup> Tačiau tokie pokyčiai menkai tegali paskatinti „trečiuosius“ asmenis, todėl jiems numatyta atskira priemonė. Buvo užsibrėžta inicijuoti įstatymo projektą, kuris užtikrintų asmenų, pranešusių apie teisės pažeidimus, pakankamą ir efektyvią apsaugą nuo susidorojimo administracinėmis priemonėmis ar kitokio neteisėto valstybės tarnautojų ir valstybės ar savivaldybių institucijų, įstaigų, įmonių ar organizacijų darbuotojų poveikio.<sup>352</sup> Apibendrinant galima pridurti, kad svarbiausia yra fokusuotis ne ties pirmąja, o ties antrąja ir trečiąja veikėjų grupėmis – įrodyta, jog tokiu atveju korupcijos pažabojimo procesas būna sėkmingesnis.<sup>353</sup> Pastebima, kad šiuo aspektu Estijos antikorupcinė strategija nedaug kuo skiriasi nuo Lietuvos: joje taip

<sup>350</sup> Ten pat, 152.

<sup>351</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 25.

<sup>352</sup> Ten pat, 25.

<sup>353</sup> Karklins, 155.

<sup>348</sup> *A Handbook of Fighting Corruption*, 15.

<sup>349</sup> Karklins, 147.



pat numatyta galimybė atleisti asmenis nuo baudžiamosios atsakomybės ir tokiu būdu sugriauti sistemą, besiremiančią abipusės apsaugos principu tarp korupcinio akto bendrininkų. Taip pat yra numatyta stiprinti asmenų, pranešusių apie įvykdytą korupcinį aktą, apsaugą.<sup>354</sup> Tačiau detalesnės priemonės strategijoje nėra numatomos. Vertinant grynai apčiuopiamą naudą, Lietuvos strategija atrodo pranašesnė. Tačiau Estijos strategija išlošia kitu aspektu – joje numatoma įkurti Nacionalinę etikos tarybą, kurios „misija“ būtų priversti ne tik pareigūnus, tačiau ir visą plačiąją visuomenę jaustis atsakingais už korupcijos mažinimą ir tokiu būdu ugdyti pilietines vertybes.<sup>355</sup>

Kaip teigia Q. Reed, kaskart, analizuojant antikorpines politikas Baltijos šalyse, iškyla tie patys dėsningumai: Lietuva išsiskiria kaip antikorpinės politikos pavyzdys ypatingai dėl to, kad yra sukūrusi nepriklausomą antikorpinę instituciją – Specialiųjų tyrimų tarnybą (STT). Tuo tarpu Estija kritikuojama dėl to, kad antikorpinės politikos nelaiko prioritetine sritimi, o korupcija vietinės valdžios lygmeniu išsikerojusi. Tačiau Estija teigia, kad tokių insitucijų kaip Lietuvoje STT nesukūrimas yra sąmoningas žingsnis – Estijos antikorpinę politiką padeda įgyvendinti „standartinės“ institucijos, pavyzdžiui, Saugumo policija.<sup>356</sup> Iškyla paradoksali situacija: tuo tarpu, kai teorijoje teigiama, jog antikorpinės institucijos sukūrimas prisideda prie atskaitomybės didinimo ir korupcijos mažinimo,<sup>357</sup> akivaizdu, kad Estija sugeba sėkmingai kovoti su korupcija, neturėdama tokios specializuotos institucijos ir pasikliaudama standartinėmis institucijomis.

Kuriant antikorpinę strategiją, joje reikia identifikuoti tuos veikėjus, kurie galėtų dalyvauti antikorpinėje koalicijoje ir pateikti jų paskatų analizę. Ši koalicija turėtų apimti antikorpinės veiklos aktyvistus, verslo pasaulio atstovus, politikus bei žiniasklaidą.<sup>358</sup> Lietuvos antikorpinėje

strategijoje šis uždavinys pasiektas: įgyvendinimo subjektais įvardijamos politinės partijos, valstybės ir savivaldybės, teisėsaugos institucijos, nevyriausybinių organizacijų, mokslo ir mokymo įstaigos, audito, ekspertinės organizacijos, kitos įstaigos, įmonės ir organizacijos.<sup>359</sup> Tuo tarpu Estijos strategijoje įgyvendinantys subjektai nėra įvardijami ir dėl to gali kilti problemų, susijusių su atskaitomybe, atsakomybe bei kompetencijų priskyrimu.

Antikorpinėje strategijoje privalu atskleisti korupcijos pasekmes ir kaštus, ypatingai apeliuojant į trečiuosius asmenis ir bandant juos įtraukti į antikorpinę veiklą. Kadangi paprastai korupcija yra slepiama, aukos dažnai atitinkamai neįvertina jos kaštų. Strategijoje būtina išskirti tiek *trumpojo laikotarpio* kaštus (pavyzdžiui, sveikatos apsaugos sektoriuje stengtis akcentuoti faktą, kad pacientas privalės laukti operacijos dar ilgiau, jeigu jis leis kokiam nors kitam pacientui sumokėti kyšį ir tokiu būdu užimti jo eilę), tiek ir *ilgojo laikotarpio* kaštus (pavyzdžiui, kad palaipsniui atsirastų visuomenė, nesilaikanti jokių įstatymų).<sup>360</sup> Lietuvos kovos su korupcija programoje labiausiai akcentuojami tik *ilgojo laikotarpio* kaštai (ekonominiai, socialiniai, politiniai, valstybinio valdymo ir tarptautinių santykių).<sup>361</sup> Galima daryti prielaidą, kad trumpalaikių pasekmių nepaminėjimas sukuria tokį efektą, jog visuomenė apie korupciją negalvoja kaip apie kasdienį reiškinį: įsivaizduojama, jog tai yra kažkas labai tolimesnis ir nekasdieniškas. Tikėtina, kad elementariausių korupcijos pasekmių detalizavimas padarytų poveikį žmonėms ir jie suvoktų, kad korupcija vyksta „čia ir dabar“. Estijos antikorpinėje strategijoje *nei ilgalaikiai, nei trumpalaikiai* kaštai apskritai nedetalizuojami. Apie juos galima susiprasti nebent skaitant „tarp eilučių“ ir perinterpretuojant paskirus sakinius, tačiau atskiros dalies, skirtos kaštams, nėra.

Antikorpinėje strategijoje turi būti aiškiai nurodyti kontaktai, kur žmonės gali kreiptis, norėdami pranešti apie neteisėtą korupcinę veiklą.<sup>362</sup> Tiek Lietuvos, tiek Estijos antikorpinėse strategijose teigiama, kad gy-

<sup>354</sup> *An Honest State. The Government of the Republic's anti-corruption strategy.*

<sup>355</sup> *An Honest State. The Government of the Republic's anti-corruption strategy.*

<sup>356</sup> Quentin Reed, *Corruption and Anti-corruption policy in the Baltic Countries*. Tallinn, 2003, 2–3. <[www.eumap.org/journal/forum/forum1/1067422060/quentin.doc](http://www.eumap.org/journal/forum/forum1/1067422060/quentin.doc)> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>357</sup> *Handbook of Fighting Corruption*, 10.

<sup>358</sup> Karklins, 156.

<sup>359</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 13.

<sup>360</sup> Karklins, 149.

<sup>361</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 4.

<sup>362</sup> *A Handbook of Fighting Corruption*, 11.

ventojai turėtų būti skatinami anonimiškai („karštąja linija“) pranešti apie žinomus arba įtariamus korupcinius aktus,<sup>363</sup> tačiau jokia išsamesnė informacija nepateikiama. Problema yra reikšminga, kadangi, kaip rodo Lietuvos antikorpucinio žemėlapiu 2007 duomenys, vos 18% gyventojų žinojo, kur reikia kreiptis, norint pranešti apie korupcijos atvejį. Pažymėtina, kad lyginant su 2005 m. duomenimis, rezultatas smuktelėjo 4%. Galima teigti, kad iš dalies tai prisideda prie tokio fakto, jog vos 3% gyventojų apskritai buvo kada nors pranešę apie korupcinę veiklą.<sup>364</sup>

Galiausiai, siekiant pažaboti korupciją sisteminiu lygmeniu, svarbu ne tik aiškiai apsibrėžti tikslus, tačiau taip pat kiekvieną siūlomą antikorpucinę priemonę tinkamai išanalizuoti. Kiekviena priemonė turi pateisinti savo buvimą antikorpucinėje strategijoje – tai yra ji turi skatinti sisteminius pokyčius, kurie taip pat aiškiai privalo būti detalizuoti.<sup>365</sup> Šiuo požiūriu, tiek Lietuvos, tiek Estijos antikorpucinėse strategijose stokojama detalesnio pagrindimo apie kiekvienos siūlomos priemonės reikalingumą. Pavyzdžiui, dažnai rašoma abstrakčiomis frazėmis: „integruoti antikorpucinį ugdymą į aukštųjų mokyklų studijų programas“ (priemonė), „formuoti antikorpucinę kultūrą“ (tikslas).<sup>366</sup> Estijos strategija pranašesnė tuo, kad joje priemonės dažniausiai detalizuojamos (pavyzdžiui, nurodomi konkretūs skaičiai, ko ir kiek įkurti), tačiau tikslai formuluojami abstrakčiai, dažniausiai tas pats tekstas paprasčiausiai nukopijuojamas į kitas skiltis.

Karklins teigimu, gerai parengtoje strategijoje turi būti tiksliai įvardijamas laikotarpis, tinkamiausias kiekvienos priemonės įgyvendinimui.<sup>367</sup> Lietuvos strategija šiuo aspektu išsamesnė: prie daugelio priemonių yra nurodomi ne tik metai, tačiau ir ketvirčiai, tuo tarpu Estijos programoje nurodomi vien tik metai.

Kad ir kokia tobula būtų antikorpucinė strategija, kad ir kokios novatoriškos priemonės joje būtų numatytos, vis dėlto sunku tikėtis pozityvių

rezultatų, jeigu didžioji visuomenės dalis apskritai net nežino apie šią strategiją. Lietuvos antikorpucinio žemėlapiu 2007 duomenimis, vos trečdalis gyventojų yra girdėję apie nacionalinę kovos su korupcija programą, o 63% apskritai apie tokią nėra nieko girdėję. Įmonių padėtis šiek tiek geresnė: 44% jų teigė, kad žino apie tokią programą. Rezultatai apie tikėjimą, jog antikorpucinė strategija gali padėti sumažinti korupciją šalyje, dar liūdniesni. Vos 27% gyventojų ir 23% įmonių tiki, kad ši programa gali padėti sumažinti korupciją šalyje.<sup>368</sup> Galima teigti, kad jeigu visuomenė net nežino apie tokią programą ir netiki jos efektyvumu bei rezultatyvumu, sunkiai tikėtina, jog ji prisideda prie jos tikslų įgyvendinimo. Apskritai bet kurią suplanuotą programą sunku įgyvendinti, jeigu jos neremia visuomenė.

Analizuojant antikorpucinį žemėlapi, akivaizdu, jog visuomenė įsitikinusi, kad korupcijos mažinimas – tai daugiausiai valstybinių institucijų reikalas (valstybės kontrolės, STT, Vyriausybės), o patys gyventojai nelinek prisidėti. Tokios priemonės kaip antikorpucinis švietimas, pranešimų apie korupcijos atvejus skatinimas yra laikomos neefektyviomis. Šioje vietoje jaučiamas atotrūkis tarp visuomenės lūkesčių bei pačios Lietuvos antikorpucinės strategijos, kadangi joje prieš tai minėtosios priemonės kaip tik yra ypatingai akcentuojamos. Apskritai renkant tarp trijų priemonių – prevencinių, antikorpucinių švietimo bei baudžiamųjų – visuomenė labiausiai pasisako už baudžiamąsias, o menkiausiai vertina antikorpucines šviečiamąsias.<sup>369</sup>

Vertinant Lietuvos antikorpucinio žemėlapiu rezultatus, akivaizdžiau pasimato antikorpucinės strategijos spragos. Galima teigti, kad strategijoje reikia tikslesnio korupcijos sąvokos apibrėžimo, kadangi duomenys rodo, jog visuomenė korupciją suvokia labai siauriai – tik kaip kyšio davimą arba paėmimą (įdomu yra tai, kad kyšio *davimas* yra laikomas didesniu nusikaltimu negu *ėmimas*). Siauras reikšinio suvokimas kelia kitą problemą – antikorpucinė strategija nelaikoma prioritetine: pirmenybė teikiama infliacijai, dideliui biurokratizmui, įstatymų spragoms, netinkamam vals-

<sup>363</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 12.

<sup>364</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007.“ 85, 88. <[http://www.stt.lt/documents/soc\\_tyrimai/korupcijos\\_zemelapis\\_2007.pdf](http://www.stt.lt/documents/soc_tyrimai/korupcijos_zemelapis_2007.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 09].

<sup>365</sup> Karklins, 155.

<sup>366</sup> Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 26.

<sup>367</sup> Karklins, 157.

<sup>368</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007.“ 78–79.

<sup>369</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007.“ 80–81.

tybės tarnautojų pareigų vykdymui, tačiau net nesusimąstoma, kad dalis šių reiškinių taip pat yra korupcijos priežastys arba pasekmės.<sup>370</sup>

Palyginus 2002–2007 metų Lietuvos Respublikos nacionalinę kovos su korupcija programą ir 2004–2007 metų Estijos nacionalinę antikorupcinę strategiją „An Honest State“ aukščiau aptartaisiais aspektais, hipotezę apie geresnę ir kokybiškiau parengtą strategiją greičiau vertėtų atmesti. Be abejo, Estijos strategija turi stipriųjų pusių, tačiau neišvengiamai matosi ir jos trūkumai. Tą patį galima pasakyti ir apie Lietuvos antikorupcinę programą. Paanalizavus strategijas ir įsitikinus, jog abi jos turi trūkumų ir privalumų, galima daryti prielaidą, kad tai nėra pagrindinis veiksnys, turintis įtakos mažesniai korupcijos lygiui. Galima daryti prielaidą, kad esminis dalykas slypi ne pačiam strategijų tekste, tačiau jų įgyvendinime, kuris, tikėtina, dažnai „stringa“.

#### 4. Kompiuterizacijos lygis

Estija yra valstybė, pakankamai pažengusi informacinių technologijų srityje. Ji lenkia Lietuvą pagal visus informacinių technologijų išsivystymo požymius: interneto prieinamumo lygis Estijoje yra 58%, Lietuvoje 51%,<sup>371</sup> kompiuterių naudojimas darbo vietose Estijoje siekia 43%, o Lietuvoje 25%,<sup>372</sup> informacinių technologijų ir komunikacijos įrangos lygis įstaigose Estijoje siekia 14%, Lietuvoje – 10%,<sup>373</sup> o prisijungimo prie interneto įrangos lygis – Estijoje 37%, Lietuvoje – 27%,<sup>374</sup> Estijos gyventojų, besinaudojančių internetu, kiekis yra 71%, Lietuvos – 55%<sup>375</sup>. Pagal atliktų darbo

<sup>370</sup> „Lietuvos antikorupcinis žemėlapis 2007“, 187.

<sup>371</sup> Eurostat, „Households – Level of Internet access“, 2008. <[http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc\\_ci\\_in\\_h&lang=en](http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_in_h&lang=en)> [Žiūrėta 2009 05 11]

<sup>372</sup> Eurostat, „Employees – Availability of Computers“, 2008. <[http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc\\_ci\\_cm\\_p&lang=en](http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_cm_p&lang=en)> [Žiūrėta 2009 05 11]

<sup>373</sup> Eurostat, „Enterprises – Computers: Devices and communication systems“, 2008. <[http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc\\_ci\\_cd\\_e&lang=en](http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_cd_e&lang=en)> [Žiūrėta 2009 05 11]

<sup>374</sup> Eurostat, „Employees – Devices to access the Internet“, 2008. <[http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc\\_ci\\_id\\_p&lang=en](http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_id_p&lang=en)> [Žiūrėta 2009 05 11]

<sup>375</sup> Eurostat, „Individuals – Internet use“, 2008. <[http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc\\_ci\\_ifu\\_iu&lang=en](http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_ifu_iu&lang=en)> [Žiūrėta 2009 05 11]

sąlygų Europos valstybėse tyrimo rezultatus, Estijoje bent 2 valandas per dieną kompiuteriu dirba 66% gyventojų, iš jų visą darbo dieną – 10,6%, tuo tarpu Lietuvoje atitinkamai 35% ir 4,9% dirbančių žmonių.<sup>376</sup> Estija yra tarp pirmaujančių pasaulio valstybių pagal interneto naudojimo lygį. Valstybės valdžia labai skatina kompiuterizacijos procesą. Šiuo metu Estijos piliečiai jau turi skaitmenines asmens tapatybės korteles,<sup>377</sup> o 2005 metais būtent čia vyko referendumas, o 2007 metais ir parlamento rinkimai, kurių metu rinkėjai turėjo galimybę balsuoti internetu on-line režime.<sup>378</sup> Informacinių technologijų taikymas verslo, komercijos srityse, vyriausybės, politikos sferose yra efektyvi kovos prieš korupciją priemonė. Taigi dar viena priežastis, kodėl Estijos korupcijos lygis yra mažesnis nei Lietuvos, gali būti aukštas kompiuterizacijos lygis.

Daugelio biurokratinių paslaugų prieinamumas internete pirmiausia sumažina asmeninio kontakto tarp piliečio ir valdininko galimybę, daugelis funkcijų yra atliekama automatiškai, o todėl dingsta korupcija. Be to, sumažėja paslaugų kaštai, padidėja operatyvumas, taigi vartotojui nėra prasmės mokėti kyšio.<sup>379</sup> Tokių paslaugų tiekimą skatina elektroninio parašo naudojimo galimybė valstybėje.<sup>380</sup> E-valdžios privalumai nebus pakankamai pastebimi bei valdymo procesai nebus efektyvūs, jei valstybėje nebus atitinkamo įstatyminio pagrindo. E-parašas negali būti taikomas, jei nėra jo taikymą reglamentuojančio įstatymo. Taigi šio įstatymo stoka trukdytų

<sup>376</sup> Eurofound, „Information technology: Use and training in Europe.“ 2004. <[http://www.eurofound.europa.eu/ewco/reports/TN0412TR01/TN0412TR01\\_2.htm](http://www.eurofound.europa.eu/ewco/reports/TN0412TR01/TN0412TR01_2.htm)> [Žiūrėta 2009 05 03]

<sup>377</sup> AS Sertifitseerimiskeskus, „The Estonian ID Card and Digital Signature Concept. Principles and Solutions.“ <[http://www.id.ee/public/The\\_Estonian\\_ID\\_Card\\_and\\_Digital\\_Signature\\_Concept.pdf](http://www.id.ee/public/The_Estonian_ID_Card_and_Digital_Signature_Concept.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 03]

<sup>378</sup> Linux, „Estonians Break Ground, Vote Online.“ 2005. <<http://www.linux.com/archive/articles/48991>> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>379</sup> Kristine Beinarovica, „Emerging E-Governments role in combatting corruption in Latvia.“ <[http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/raec/ethicomp5/docs/html\\_papers/6Beinarovica,%20Kristine.htm](http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/raec/ethicomp5/docs/html_papers/6Beinarovica,%20Kristine.htm)> [Žiūrėta 2009 05 03] Cituota iš „KNAB priekšnieks un e-lietu ministrs apspriež mūsdienų tehnoloģiju iespējas korupcijas mazināšanā.“ <<http://www.eparvalde.lv>> [Žiūrėta 2005 07 12].

<sup>380</sup> Beinarovica.

daugeliui e-valdžios teikiamų pranašumų. Kaip Estijoje,<sup>381</sup> taip ir Lietuvoje<sup>382</sup> e-parašo įstatymai buvo priimti 2000 metais, tačiau Lietuvoje jis nėra aktyviai naudojamas iki šiol, kitaip yra Estijoje, kur nuo 2002 metų piliečiams buvo išduodamos skaitmeninės asmens tapatybės kortelės.<sup>383</sup>

Informacinės technologijos palengvina tarpinstitucinį bendradarbiavimą, atsiranda „valdymo kartu“ galimybė, kuri padeda panaikinti besidubliuojančias skirtingų institucijų funkcijas, organizacijos gali dalintis ištekliais, duomenimis, koordinuoti savo veiksmus, atsiranda organizuotas dalinimasis praktika bei mokymasis tarp institucijų. Piliečiams dingsta poreikis gerai išmanyti skirtingų institucijų veiklos sritis, nes e-valdžia vadovaujasi „vieno langelio“ sistema.<sup>384</sup> Be to, klientas gali bet kuriuo metu sužinoti, kuriame darbų atlikimo etape yra jo užsakytos paslaugos. Taigi atsiranda savotiška paslaugų tiekimo kontrolė. Visa tai palengvina tokias operacijas kaip pajamų deklaracijos pildymas – visos institucijos susiunčia duomenis į vieną vietą, ir jie visi kartu yra lengvai prieinami piliečiui. Taigi visų gyventojų deklaracijos užpildomos greitai, tiksliai ir skaidriai. Informacinės technologijos leidžia kontroliuoti valstybės tarnautojų veiksmus. Visa tai padeda sukurti lygias žmonių galimybes gauti viešąsias paslaugas.<sup>385</sup>

Informacinių technologijų diegimas valstybinėse įstaigose leidžia sumažinti hierarchinius ryšius, kadangi jos suteikia galimybes įvairių padalinių ir skirtingų lygių darbuotojams operatyviai keistis informacija, koordinuoti savo darbą. IT padeda automatizuoti vidinius organizacijos procesus, o tuo pačiu padidinti jos darbo našumą, suteikti kokybiškesnes paslaugas klientams. Dokumentų pasirašymas elektroniniu parašu sutaupo procedūroms skirtą laiką, internetinės apklausos suteikia galimybę įtraukti vartotojus, klientus į valdymą, sužinoti jų nuomonę apie teikiamų paslaugų kokybę.<sup>386</sup>

<sup>381</sup> AS Sertifitseerimiskeskus, 3.

<sup>382</sup> Lietuvos Respublikos Elektroninio parašo įstatymas, Vilnius: ŽIN., 2000, NR. 61-1827.

<sup>383</sup> AS Sertifitseerimiskeskus, 5.

<sup>384</sup> Egidijus Barcevičius, „Viešasis valdymas ir informacinės technologijos. Naujo institucinio modelio link?“ *Politologija*, 1(49), 2008, 85–120.

<sup>385</sup> Beinarovica.

<sup>386</sup> Barcevičius.

Geras informacinių technologijų naudojimo kovai prieš korupciją pavyzdys yra Ekvadoras – valstybė, kuri visada būdavo labiausiai korumpuotų pasaulio valstybių tarpe. Tačiau atėjusi nauja valdžia įvykdė didžiulę reformą. Buvo įvesta visų valstybinių įstaigų elektroninė kontrolė. Visi valstybinių įstaigų veiksmai yra fiksuojami kompiuteryje, o kiekvienas pilietis gali laisvai prieiti prie šių domenų ir sužinoti, kaip yra leidžiami šių įstaigų pinigai. Taip pat tokia sistema leidžia žiniasklaidai laisvai gauti informaciją apie korumpuotus valdininkus ir viešai ją skelbti. Ekvadoro piliečiai taip pat gali laisvai sužinoti, kaip yra skirstomos valstybės biudžeto lėšos.<sup>387</sup>

E-valdžios procesų pripažinimas kaip ir valstybiniame lygyje, taip ir gyventojų tarpe, yra svarbi sąlyga informacinių technologijų naudojimo valstybės viešojo administravimo sistemoje efektyvumui. Tačiau, kaip rodo statistiniai duomenys, Lietuvoje, kitaip nei Estijoje, visuomenė dar nėra pasiruošusi priimti informacinių technologijų teikiamų galimybių. Į klausimą, ar jaučiatės saugūs, atlikdami svarbias operacijas internete (pvz., sandorių sudarymas, pinigų pervedimas) 14% estų atsakė, kad jaučiasi visiškai saugūs, 55% – pakankamai saugūs, tuo tarpu Lietuvoje visiškai saugūs yra 16%, tačiau pakankamai saugūs tik 33%. Visiškai nesaugiais jaučiasi 2% estų ir net 11% lietuvių. Internetu jokių finansinių veiksmų niekada neatlieka 26% Estijos gyventojų (tai 2 vieta tarp ES valstybių) ir net 42% Lietuvos gyventojų (tai ES valstybių vidurkis). Net 26% estų per pastaruosius metus internete įsigijo bent vieną prekę, tuo tarpu Lietuvoje šis skaičius sudaro vos 9%.<sup>388</sup> Lietuvoje apie 35% viešųjų paslaugų yra pilnai prieinamos internete, tuo tarpu Estijoje net 70% paslaugų galima užsisakyti on-line režime, kai ES vidurkis yra 59%.<sup>389</sup>

<sup>387</sup> Algimantas Čekuolis, „Ekvadoro receptas prieš korupciją – internetas ir švietimas.“ <<http://www.technologijos.lt/n/mokslas/geografija/straipsnis?name=straipsnis-7449&l=2>> [Žiūrėta 2009 05 15]

<sup>388</sup> European Commission, „Consumer Rights: Commission wants consumers to surf the web without borders.“ <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/702&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>> [Žiūrėta 2009 05 15]

<sup>389</sup> Eurostat, „E-government availability (supply side).“ 2007. <[http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc\\_si\\_sseg&lang=en](http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_si_sseg&lang=en)> [Žiūrėta 2009 05 11]



Lietuvos gyventojai nepasitiki naujomis technologijomis, todėl vis dar naudoja senus tradicinius viešojo administravimo paslaugų gavimo būdus, o tai savo ruožtu sukelia korupciją. Estijai pavyko pasinaudoti informacinių technologijų teikiama galimybe ir sumažinti biurokratinio aparato trūkumus, priverčiant piliečius naudotis e-valdymo sistema. Tokia sistema ne tik kontroliuoja įstaigų veiklą (ypatingai finansinę pusę), tačiau panaikina vartotojų paskatas mokėti kyšius, kadangi visiems gyventojams suteikiamos lygios paslaugos tiekimo galimybės.

### 5. Suomijos įtaka Estijos ekonomikai, darbo kultūrai ir etikai

Dar 2000 m. Suomijos banko atliktų tyrimų duomenys rodo, kad Estija iš visų Baltijos šalių sugebėjo greičiausiai persiorientuoti į Vakarus ir užmegzti visų pirma ekonominius santykius. Pažymėtina, jog iki 1991 m. prekyba su užsienio valstybėmis, neįeinančiomis į SSRS sudėtį, nesiekė 3%. 1993 m. Estija ženkliai sugebėjo susilpninti prekybinius ryšius su Rusija (jie sudarė 20% visos užsienio prekybos), o Lietuvos pagrindinė prekybos partnerė išliko Rusija (virš 60% visos užsienio prekybos). Taip pat galima palyginti tiesioginių užsienio investicijų įplaukas į Lietuvą ir Estiją nuo 1992 iki 2000 m. ir įsitikinti, kad Estija nuo pat pradžių buvo akivaizdi Baltijos regiono lyderė: 1992 m., kai Lietuvoje tiesioginės užsienio investicijos siekė 10 mln. dolerių, Estijoje jos buvo apie 8 kartus didesnės ir siekė 82 mln. dolerių. Tiesa, nuo 1998 m. Lietuva ėmė pirmauti ir 1999 m. tiesioginės užsienio investicijos Lietuvoje buvo 180 mln. dolerių didesnės. Būtina pažymėti, kad apie 70% visų tiesioginių užsienio investicijų Estijoje sudarė investicijos iš Suomijos ir Švedijos, o apie 2000 m. pagrindinė Estijos prekybos partnerė tapo Suomija.<sup>390</sup>

Svarbu tai, kad Estiją nuo Lietuvos skiria istorinė bei kultūrinė patirtis, kurią galima laikyti vienu stipriausių argumentų, kodėl Estijoje korupcija yra mažiau paplitęs reiškinys negu Lietuvoje. Kaip yra pastebėjęs G. von

Rauch, Estija nuo senų laikų yra kur kas labiau susijusi su Vakarų pasauliu, tam tikrais periodais jos ir Latvijos teritorijos dalys buvo valdomos Vokietijos ir Švedijos. Tad neabejojama, jog tai paliko žymius pėdsakus Estijos nacionalinei kultūrai. Be to, Estijoje vyrauja protestantizmas (liuteronybė). Tiesa, vykę karai ir patekimas į SSRS sudėtį kiek susilpnino ryšius su Vakarais, tačiau kultūra neabejotinai išliko paveikta vakarietiškosios dvasios.<sup>391</sup>

Pastebima, kad Estijos ryšiai su Rusija visada buvo tik nežymūs. Jai didžiausią įtaką darė Šiaurės šalys, ypačiai Suomija. Netgi Sovietų valdymo eroje estai, gyvenę šiaurinėje Estijos dalyje, turėjo galimybę žiūrėti Suomijos transliuojamus televizijos kanalus ir geriau suvokti, kas vyksta Vakarų pasaulyje. Manoma, kad tai paskatino greitesnes reformas Estijoje. Taip pat pastebėtina, kad užsienio investicijos, iš pradžių turėjusios tik ekonominę reikšmę, palaipsniui padarė įtaką Estijos darbo kultūrai bei etikai. Ypač lingvistinis artumas skatino prekybos ryšius, o tai sudarė palankias sąlygas Suomijos verslininkams dirbti Estijoje ir tokiu būdu plėtoti savo kultūrą šioje šalyje. Pažymėtina, kad Estijos geografinė padėtis neabejotinai palankesnė plėtoti verslo ir kitokius ryšius su Skandinavija. Talino artumas su Helsinkiu prisidėjo prie glaudesnio komunikavimo bei darė Estijos integraciją žymiai lengvesnę. Suomijos turistai Estijoje taip pat įnešė neįkainojamą indėlį, kadangi jį reikia interpretuoti ne tik kaip materialinį, tačiau ir kaip kultūrinį. Mokslininkai, tyrinėję Estijos kultūrą, pastebi, kad ji yra kitokia: teigiama, jog estai yra labiau linkę į individualizmą ir pozityviau vertina užsieniečius Estijoje, todėl Estija tapo atviresne šalimi.<sup>392</sup>

Viename iš savo tyrimų Helsinkio ekonomikos mokykla puikiai iliustruoja, kaip Suomija padarė įtaką Estijos darbo kultūrai. Šiame tyrime akcentuojama, jog Estijos rinkos lengviausiai išleido investuotojus iš Suomijos, kurie tapo rinkos lyderiais, įkūrė daug įmonių, kuriose dirbo estai. Kaip pažymima, pavyzdžiui, Latvijoje palankių sąlygų Suomijos investicijoms nebuvo: čia trūko glaudaus bendradarbiavimo, kurį elementariai ga-

<sup>390</sup> Bank of Finland, Institute for Economies in Transition, *Understanding the Baltic and Estonian Puzzles: the Political Economy of Rapid External Liberalization in Estonia and Latvia*. Helsinki, 2000, 5, 11, 13.

<sup>391</sup> Georg von Rauch, *The Baltic states: the years of independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917–1940*. London: C. Hurst, 1974, 125.

<sup>392</sup> Bank of Finland, Institute for Economies in Transition, 17–18.



lima aiškinti latvių ir suomių lingvistiniais skirtumais. Lietuvos rinkos taip pat apibūdinamos kaip nepalankios Suomijos investicijoms, tačiau tinkamesnės už Latvijos. Suomijos įmonės darė teigiamą įtaką Estijoje, kadangi jos atliko verslo aplinkos formuotojų vaidmenį. Jų dėka estiškoji aplinka pasivijo vakarietiškoją aplinką. Tyrime taip pat pažymima, kad Suomija prisidėjo prie vadinamųjų neformalių institucijų supanašėjimo šiose dviejose šalyse. Estija sugebėjo sėkmingai „importuoti“ vakarietiškojo verslo praktikas. Pavyzdžiui, Estijoje vyravusį įsitikinimą apie asmeninių santykių svarbą (vadinamuosius „ryšius“) renkantis darbuotoją/partnerį/vadovą pakeitė suomiškoji darbo kultūra, kuri atmeta tokių „ryšių“ svarbą.<sup>393</sup> Galima teigti, kad tai buvo smarkus veiksnys, padėjęs sumažinti korupciją ne tik privačiame, tačiau ir viešajame sektoriuose.

Varšuvos seminare, vykusiam 2007 m., buvo pabrėžta, jog Estijai pavyko atsikratyti gėdingų korupcijos praktikų dėka glaudaus bendradarbiavimo su Suomija. Suomijos verslininkai, pradėdami kurtis Estijoje dar 1990 m., įnešė „švaraus“ verslo praktikas bei principus. Jie reikalavo švarios ir tvarkingos sąskaitybės ir netoleravo „mokėjimo vokeliuose“ sistemos. Tokia tvarka padėjo sukurti visiškai kitokį klimatą, negu egzistavo Sovietų Sąjungoje bei palengvino demokratių, laisvos rinkos principų įsitvirtinimą.<sup>394</sup>

Z. Norkus tap pat pažymi, kad Estijai įsitvirtinti padėjo geografinis Suomijos artumas. Tokie dalykai kaip importo-eksporto muitų panaikinimas traukė svečius iš Suomijos, o sekso paslaugų teikimas vainikavo Taliną Skandinavijos sekso turizmo sostine. Lietuva tokių bendravimo galimybių neturėjo, kadangi gerokai atsiliko nuo Estijos pagal bankininkystės, tranzito paslaugų bei tarpininkavimo išplėtojimą.<sup>395</sup> Taigi akivaizdu, kad šių

<sup>393</sup> Helsinki School of Economics, Center for Markets in Transition CEMAT, *Internationalization of Finnish firms in the Baltic States in 1987–2004 and Finnish investment experiences from Estonia. Summary*. <[http://www.hse.fi/NR/rdonlyres/6FCAC9EC-1963-491C-8F46-9FEC0A01E92C/0/Summary\\_FinnishfirmsinBaltics.pdf](http://www.hse.fi/NR/rdonlyres/6FCAC9EC-1963-491C-8F46-9FEC0A01E92C/0/Summary_FinnishfirmsinBaltics.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 09]

<sup>394</sup> „Cutting Down On Corruption in the Baltic Sea Region.“ <<http://www.transparency.eu/?s=116>> [Žiūrėta 2009 05 09]

<sup>395</sup> Zenonas Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją: postsocialistinės kaitos pasiekimų Baltijos šalyse skirtumai ir priežastys.“ *Politologija*, 1(41), 2006, 82–83.

dviejų šalių bendradarbiavimas toli gražu nebuvo vien tik ekonominis – jis siejosi net ir su intymiais santykiais.

Z. Norkaus požiūris įdomus tuo, kad jis Estijos sėkmę labiau sieja su kultūralistiniu aiškinimu: mokslininko teigimu, žymiai svarbesni Suomijos artumo Estijai padariniai buvo kultūriniai, o ne ekonominiai. Kaip svarbiausią veiksni Z. Norkus išskiria panašias estų ir suomių kalbas, kurios labai lengvino bendradarbiavimo galimybes. Tai mažino izoliaciją nuo Vakarų.<sup>396</sup>

Suomijos Ministro Pirmininko 2008-ųjų metų pranešime dėl bendradarbiavimo galimybių tarp Suomijos ir Estijos teigiama, kad šias dvi šalis visų pirma jungia istoriniai ryšiai, panašios finougrių kilmės kalbos ir kultūra bei geografinis artumas. Atsiranda vadinamasis socialinis kapitalas, kuris skatina abipusius pokyčius. Svarbu yra tai, kad estų-suomių bendradarbiavimas išsiplėtęs į įvairias sferas: tarp piliečių, verslininkų, valdžios ir organizacijų. Teigiama, kad Suomija aktyviai dalyvavo kuriant, ugdant ir konsoliduojant šiuos santykius.<sup>397</sup>

Pagrindinius Suomijos „indėlius“ į Estijos socialinių tinklų plėtrą trumpai galima apibūdinti taip: naujų idėjų, technologijų, įgūdžių, vadovavimo stilių ir marketingo metodų įnešimas, regioninės integracijos skatinimas bei progresyvios konkuravimo kultūros plėtojimas. Reikšminga yra tai, kad Suomija investuoja apie 3,5% BVP į Estijos tyrimus. Kitas svarbus aspektas yra susijęs su švietimo sistema – tai aktyvus universitetų bendradarbiavimas ir vykstantys studentų mainai: vien per 2006–2007 m. Suomijoje studijavo beveik 700 estų, o Estijoje – apie 450 suomių studentų.<sup>398</sup> Tai puiki galimybė pasisemti žinių ir jas pritaikyti sugrįžus atgal į savo šalį.

Suomijai sėkmingai pavyko pritaikyti informacinės visuomenės modelį Estijoje, kuris palengvino tarptautinį bendradarbiavimą ne tik su Suomija, tačiau ir su kitomis pažengusiomis Vakarų valstybėmis. Tokia inovacija

<sup>396</sup> Ten pat, 109.

<sup>397</sup> „Opportunities for Cooperation between Estonia and Finland 2008.“ *Prime Minister's Publications*, 10, 2008, 18. <[http://web-static.vm.ee/static/failid/131/Opportunities\\_for\\_Cooperation\\_between\\_Estonia-Finland2008.pdf](http://web-static.vm.ee/static/failid/131/Opportunities_for_Cooperation_between_Estonia-Finland2008.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>398</sup> Ten pat, 28.

galėjo ženkliai prisidėti prie korupcijos sumažėjimo Estijoje, kadangi dauguma reikalų pradėta tvarkyti elektroniniu būdu. Tarptautinė patirtis palaiptams pritaikyta ir nacionaliniu lygmeniu, kada įvairūs popieriai pradėti tvarkyti, pasitelkiant elektroninį administravimą, o ne tiesioginį kontaktą su klientais, kūrusi palankias aplinkybes įvykdyti neteisėtą antikorporcinę aktą. Apskritai nuo 2002 m. investavimas į informacines technologijas viešajame sektoriuje ženkliai išaugo.<sup>399</sup>

Pranešime taip pat atkreipiamas dėmesys į senas Estijos ir Suomijos radijo bei televizijos transliavimo tradicijas. Pažymima, kad bendradarbiavimas šioje srityje prasidėjo dar 1935 m. Suomijos transliuojami kanalai buvo tarsi langas į Vakarų pasaulį, suteikęs galimybę išgirsti ne tik pasaulines naujienas, tačiau taip pat praplėsti savo kultūrinės, mokslinės žinias ir susiformuoti kitokių požiūrį į įvykius Europoje ir visame pasaulyje.<sup>400</sup>

Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad Suomijos kaimynystė padarė akivaizdžią įtaką ne tik Estijos ekonominiui vystymuisi, tačiau ir prisidėjo prie kitokios – nesovietinės – darbo kultūros bei etikos formavimo.

## 6. Religijų skirtumai

Korupcijos lygis valstybėje priklauso ne tik nuo institucinių faktorių, tačiau jį taip pat veikia ir kultūra, šalies tradicijos, papročiai, istorinis palikimas, religija. Viena hipotezių, sprendžiančių, kodėl Estijoje korupcijos suvokimo indeksas yra didesnis nei Lietuvoje, teigia, jog protestantiška kultūra nėra linkusi į korupciją. Daugelis autorių, nagrinėjusių šią temą, atlikusių tyrimus, atrado stiprią neigiamą koreliaciją tarp protestantizmo ir korupcijos lygio valstybėje. Taigi šiame skyriuje bus apžvelgta, kaip korupcijos lygį veikia dar vienas nepriklausomas kintamasis – religija.

Pirmiausia reikėtų pabrėžti, jog Lietuvos ir Estijos religijos yra skirtingos. Ir Estijos, ir Lietuvos konstitucijos laiduoja teisę į laisvą tikėjimo išpažinimą, t.y. valstybinės religijos nėra. Estijoje – istoriškai dominuojantis tikėjimas – evangelikai-liuteronai<sup>401</sup>, Lietuvoje – Romos katalikai.

<sup>399</sup> Ten pat, 50.

<sup>400</sup> Ten pat, 64.

<sup>401</sup> Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją“, 71–118.

2000 metais atlikto Estijos gyventojų surašymo rezultatai parodė, jog net 37% Estijos gyventojų nepriklauso jokiai religinei konfesijai, 7% yra ateistai, 8% nenurodė jokios informacijos apie savo tikėjimą, 16% pareiškė, jog nežino, kuriai konfesijai priklauso, ir tik 32% gyventojų yra tikintys. Estai yra viena iš labiausiai netikinčių tautų pasaulyje. Šio reiškinio priežasčių reikėtų ieškoti Estijos istorijoje. Po XVII amžiuje įvykusios reformacijos, estams tikėjimas asocijavosi su vokiečių feodalų teise, todėl netikėjimo priežastis galėtų būti savotiško pasipriešinimo vokiečiams rezultatas.<sup>402</sup> Šiuo metu 14% Estijos gyventojų yra evangelikai-liuteronai, antra religija pagal išpažįstančiųjų skaičių yra stačiatikybė – 13%.<sup>403</sup> Tačiau 95% evangelikų-liuteronų yra estai, tuo tarpu tik apie 12% stačiatikių yra estai.<sup>404</sup> Taigi, vis dėlto tarp estų dominuojanti religija yra protestantizmas. Čia svarbu vaidmenį turi tas faktas, kad Estijoje pilietybė yra suteikiama tik estams. Taigi žmonės užimantys pareigas valstybinėje tarnyboje yra estai, t.y. protestantai. Iš kitos pusės, World Values Survey atlikti tyrimai parodė, jog tik 22% Estijos gyventojų religija yra svarbi gyvenime (Lietuvoje – 60%).<sup>405</sup> 42% estų teigia esą religingi žmonės, tuo tarpu religingų lietuvių skaičius dvigubai didesnis – 84%. Į klausimą, ar svarbus Jūsų gyvenime yra Dievas, 16% estų atsakė teigiamai, lietuvių tarpe teigiamai atsakė 52% respondentų. Ar tikėjimas duoda Jums stiprybės – teigiamai atsakė 36% estų ir 72% Lietuvos gyventojų. Vieną kartą per mėnesį arba dažniau Bažnyčioje lankosi 11% estų ir 31% lietuvių. Dievu tiki 51% Estijos gyventojų ir 87% Lietuvos gyventojų. Gyvenimu po mirties tiki 36% estų ir 79% lietuvių. Taigi, nors Estija istoriškai yra laikoma protestantiška valstybe, estų kultūroje jaučiama stipri protestantiškos vokiečių kultūros įtaka, jos gyventojai visai nėra religingi. Vis dėlto šiame tyrime yra daroma prielaida, jog Estija yra protestantiška valstybė, o Lietuva – katalikiška.

<sup>402</sup> Ten pat, 71–118.

<sup>403</sup> Statistical Office of Estonia, „Population and Housing Census. Education. Religion.“ Tallinn: Statistikaamet 2002, 292.

<sup>404</sup> Ten pat, 41.

<sup>405</sup> World Values Survey. <<http://www.worldvaluessurvey.org/>> [Žiūrėta 2009 05 05]

Lietuvoje dominuojanti religija – katalikybė. Pagal 2001 metų gyventojų surašymo duomenis, net 79% valstybės gyventojų yra Romos katalikai.<sup>406</sup>

Egzistuoja daug teorijų, nagrinėjančių protestantiškos kultūros ypatybes, skirtumus nuo kitų religijų, šiuo atveju katalikybės, kurie lemia mažesnę korupciją. Toliau trumpai yra apžvelgiamos labiausiai paplitusios teorijos.

### 6.1. Senojo Testamento svarba

Viena iš teorijų bando ieškoti priežasčių pagrindinėse krikščionybės knygose – Senajame bei Naujajame Testamentuose. Katalikų bendruomenėje svarbiausią vaidmenį užima būtent Naujasis Testamentas. Nors Senasis irgi yra pripažįstamas, tačiau jam nėra skiriama tiek dėmesio. Pagrindiniai mokymai remiasi Naujojo Testamento dogmomis. Tuo tarpu protestantai vienodai akcentuoja tiek Senojo, tiek Naujojo Testamentų svarbą. Šis skirtumas yra svarbus, turint omeny, jog būtent Senajame Testamente yra rašoma apie dovanų dovanojimo ir priėmimo, t.y. kyšininkavimo žalą. Senasis Testamentas draudžia imti kyšius: „Prakeiktas tas, kuris ima kyšį, kad nužudytų nekaltą dvasią.“; „Nekraipyk įstatymo, nežiūrėk į veidus ir neimk dovanų, nes dovanos apakina išminčių akis ir klaidina teisiųjų reikalus.“; „Nedaryk netiesos teisme; nebuk neteisingas vargšam ir nepataikauk didingam; pagal tiesą teisk savo artimą.“<sup>407</sup> Verta paminėti, jog Izraelis, valstybė, kurios piliečiai išpažįsta judaizmą, t.y. pripažįsta tik Senąjį Testamentą, užima 33 vietą pasaulyje pagal KSI,<sup>408</sup> taigi yra mažai korumpuota valstybė.

Kaip jau buvo minėta aukščiau, estai yra visai nereliginiai, todėl vargu, ar galima būtų mažo korupcijos lygio priežasčių ieškoti Senojo Testamento

mokymuose. Sociologinių apklausų rezultatai rodo, jog Estai mažai pasitiki bažnyčia, nemano, jog ji gali padėti išspręsti tam tikras gyvenimo problemas. Bažnyčia padeda išspręsti moralines problemas 45% estų ir 83% lietuvių; šeimos problemas – 31% estų ir 81% lietuvių; socialines problemas – tik 14% estų ir 61% lietuvių.

### 6.2. Hierarchijos nebuvimas

Taip pat yra pastebėta, jog protestantizmas yra mažiau linkęs į korupciją dėl mažos religinės bendruomenės hierarchinės struktūros.<sup>409</sup> Katalikybė, stačiatikybė, islamas – religijos, kurioms yra būdinga hierarchija. Tuo tarpu protestantizmas yra mažiau hierarchiška religija. Dažniausiai bažnyčios vadovas yra valstybės vadovas, be to, jam nėra suteikiama visiška valdžia, ir jis yra išrenkamas tik tam tikram laikui (katalikiškas Popiežius ir stačiatikiškas Patriarchas išrenkami visam gyvenimui). Kiekvienas pakrikštytas protestantas gali pats bendrauti su Dievu, skelbti Dievo žodį bei atlikti pamaldas be tarpininkų (dvasininkų). Protestantizme nėra vienuolių.<sup>410</sup> Verta paminėti, jog pats protestantizmas, kaip krikščionybės atšaka, gimė kaip opozicinis judėjimas prieš didžiules galias valstybėje turėjusią Katalikų bažnyčią, jo tikslas buvo kovoti su bažnytine biurokratija. Taigi protestantizmas iš savo prigimties yra nukreiptas kontroliuoti ir pažaboti valdininkus, taigi, kovoti su korupcija.

Tačiau yra svarbu paminėti, jog Estijoje vokiečiai feodalai kontroliavo liuteronų pastorių paskyrimą. Pastoriais visada būdavo vokiečiai – feodalų patikėtiniai, kalbantys tik vokiškai. Visa tai kėlė estų priešišumą vokiečiams, pastoriams, pačiai religijai.<sup>411</sup> Taigi, nors protestantizmas yra mažiau hierarchiška religija nei katalikybė, tačiau Estijos atveju hierarchikumo išvengti nepavyko, pastoriai buvo privilegijuotas sluoksnis.

<sup>406</sup> Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, „2001 m. surašymas: Romos katalikų daugiausia.“ <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=292>> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>407</sup> Holger Lahayne, „Santykių revoliucija – viltis Lietuvai. Biblinė vizija socialiniam gyvenimui.“ *Atgimimas*, 2008. <<http://www.atgimimas.lt/also.php?id=1199899510>> [Žiūrėta 2009 05 02]

<sup>408</sup> Transparency International, „CPI 2008 table.“ <[http://www.transparency.org/news\\_room/in\\_focus/2008/cpi2008/cpi\\_2008\\_table](http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table)> [Žiūrėta 2009 05 03]

<sup>409</sup> La Porta R. et al., „Trust in Large Organizations.“ *The American Economic Review. Papers and Proceedings*, CXXXVII(2), Pittsburgh: AEJ, 1997, 337.

<sup>410</sup> Michael Horton, „Reformation Essentials.“ 2008. <[http://www.monergism.com/updates/reformation\\_essentials\\_by\\_mich.php](http://www.monergism.com/updates/reformation_essentials_by_mich.php)> [Žiūrėta 2009 04 28]

<sup>411</sup> Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją.“

### 6.3. Šeimyninių ryšių žala

Trečia teorija teigia, jog pagrindinė priežastis, kodėl protestantiškos valstybės yra mažiau korumpuotos, yra ta, jog protestantizmas pabrėžia kiekvieno asmens individualizmą, o kitos tradicinės religijos (katalikybė, stačiatikybė, islamas) akcentuoja šeimyninių ryšių svarbą. Anot E. Banfildo, korupcija – partikuliarizmo apraiška, tai reiškia, jog tikrose sistemose pareigūnai padeda tik tiems, kam turi išsipareigojimų. Pirmiausia tai šeimos nariai, giminės, draugai.<sup>412</sup> M. Weberis teigė, jog lojalumas ir rinka yra nesuderinami. Rinkos normos yra universalios – taikomos visiems. Taigi, kapitalizmas, kuris būdingas protestantiškai kultūrai, akcentuoja universalizmą – vienodų normų taikymą visiems.<sup>413</sup> Dar Platonas buvo iškėlęs idėją, jog vaikai turi augti nežinodami savo tėvų, ir tik tokių būdų galima sukurti lygiateisę visuomenę. Weberis rašė, jog katalikiškose visuomenėse, kurioms labiau būdingas komunitarizmas, iš žmonių yra reikalaujama padėti nepasiturintiems. Tuo tarpu kapitalistinėse protestantų visuomenėse yra akcentuojamas individualizmas – Dievas padeda tik tam, kuris gali sau pats padėti. Anot Weberio, didžiausias protestantų bendruomenės laimėjimas yra tas, kad jiems pavyko išjudinti patriarchalinės šeimos pagrindus. Patriarchalinėms šeimoms yra būdingas solidarumas šeimos nariams ir priešiškus svetimiams žmonėms, t.y. žmonės nėra lygiateisiai, vieniems laiduojama daugiau negu kitiems vien dėl jų socialinės padėties, giminių ryšių. Visa tai veda į protekcionizmą ir korupciją.<sup>414</sup> Edvardas Banfildas tirdamas Pietų Italiją išskyrė tokį reiškinį, kaip „amoralus prisirišimas prie šeimos“, kuris teigia, jog daryti verta tik tą, kas teikia naudos tik tau ir tavo šeimai. Geriausiais tokio elgesio pavyzdys yra mafija.<sup>415</sup>

<sup>412</sup> S. M. Lipset, G. S. Lenz, „Corruption, Culture, and Market.“ Kn. L. Harrison, S. P. Huntington „Culture Matters: How Values Shape Human Progress.“ New York: Basic Books, 2001. Cituota iš E. Banfield, „The Moral Basis of a Backward Society.“ Chicago: Free Press, 1958.

<sup>413</sup> Lipset, cituota iš M. Weber, „The Religion of China.“ New York: Macmillan, 1951.

<sup>414</sup> Lipset, cituota iš Weber.

<sup>415</sup> Lipset, cituota iš Banfield.

1990 metais Pasaulio Bankas atliko tyrimą, kuriuo metu buvo siekiama nustatyti šeimos svarbą skirtingose valstybėse. Tyrime buvo 3 rodikliai – pagarbos tėvams lygis, skyrybų smerkimo gyventojų tarpe lygis ir vidutinis vaikų skaičius, tenkantis vienai moteriai. Tyrimas parodė, jog šalys, kuriose šeima yra labai svarbi, yra labiausiai korumpuotų pasaulio valstybių tarpe, dažniausiai tai Azijos valstybės, kuriose šeimyniniai ryšiai turi labai svarbų vaidmenį. Taigi, protestantizmas, kuris akcentuoja individualistinius, nešeimyninius ryšius, nėra linkęs į korupciją.<sup>416</sup>

Anot World Value Survey atliktų tyrimų rezultatų, net 96,5% Estijos gyventojų teigė, jog šeima jiems yra labai arba pakankamai svarbi, Lietuvoje šeima yra svarbi 95,8% gyventojų.<sup>417</sup> 72% Estijos gyventojų pasisako už meilę ir pagarbą tėvams bet kuriuo atveju, Lietuvoje šis skaičius siekia 83%.<sup>418</sup> 58% Estijos gyventojų mano, jog tėvai visada turi kaip įmanydami stengtis savo vaikų labui, Lietuvoje šis skaičius sudaro 39%.<sup>419</sup> Skyrybas pateisina 23% Estijos gyventojų ir 16% Lietuvos gyventojų. Taigi, galima teigti, jog ir Lietuvoje, ir Estijoje šeimyniniai ryšiai yra vienodai svarbūs. Teorija, teigianti, jog patriarchalinės šeimos santykiai didina korupcijos lygį valstybėje, nepasitvirtina, aiškinant Lietuvos ir Estijos korupcijos lygių skirtumo priežastis.

### 6.4. Požiūris į nusikaltimą

Dar viena priežastis, kodėl protestantiškos valstybės yra mažiau korumpuotos negu katalikiškos ir kitų konfesijų šalys, slypi šių bendruomenių požiūryje į nusikaltimą ir nuodėmę. Protestantai yra labiau paklusnūs įstatymams. Protestantizmo doktrina teigia, jog nuodėmės įveikimas yra kiekvieno žmogaus asmeninės atsakomybės reikalas. Tuo tarpu katalikybė (kaip ir stačiatikybė) akcentuoja žmogaus silpnumą, pažeidžiamumą, nuodėmingą prigimtį, polinkį nusidėti, o tuo pačiu nuodėmės išpirkimo,

<sup>416</sup> Lipset.

<sup>417</sup> World Values Survey. <<http://www.worldvaluessurvey.org/>> [Žiūrėta 2009 05 05]

<sup>418</sup> Ten pat.

<sup>419</sup> Ten pat.

atleidimo galimybę. Taigi katalikybė, stačiatikybė yra labiau atlaidžios nusidėjėliams, nusikaltėliams – besigailinčiam nuodėmės bus atleistos. Tokių bendruomenių nariai žino, kad visi yra nuodėmingi, o šventybė – nepasiekiamas idealas. Tuo tarpu protestantai mano, jog pasaulyje vyksta amžina gėrio ir blogio kova, kurioje nebūna kompromisų.<sup>420</sup> Taigi katalikai paprasčiau žiūri į nusikaltimą (šiuo atveju papirkinėjimas arba kyšių ėmimas), tuo tarpu protestantai atsakingiau supranta nusikaltimo, nuodėmės padarinius ir yra labiau paklusnūs įstatymams.

Statistika rodo, jog Estijos nusikalstamumo lygis yra didesnis nei Lietuvoje: per 2008 metus Estijoje 100 000 gyventojų buvo užregistruota 3780 nusikaltimų, Lietuvoje – 2306,1.<sup>421</sup> Tačiau nėra aišku, ar šie skaičiai parodo realią situaciją, gali būti, kad Lietuvoje dalis nusikaltimų nėra registruojami, o galbūt atvirkščiai. Visiškai kitaip estų ir lietuvių požiūrius į nusikaltimus rodo vertybiniai tyrimai: sukčiavimą mokant mokesčius pateisina 8% estų ir 17% lietuvių; melavimą pateisina 4% estų ir 8% lietuvių.<sup>422</sup> Teigti, kad estai yra labiau paklusnūs įstatymams negu lietuviai, nėra pakankamo pagrindo, tačiau potencialiai tai galėtų būti viena mažos korupcijos priežasčių.

### 6.5. Kapitalizmo dvasia – ekonominis išsivystymas

Dar viena mažo korupcijos lygio protestantiškose valstybėse priežastis glūdi būdingame protestantų kultūrai ekonominiame valstybių išsivystyme. Maksas Weberis pastebėjo, jog protestantiškos valstybės yra labiau ekonomiškai išsivysčiusios. Savo darbe apie protestantų etiką ir kapitalizmo dvasią jis rašė, jog kapitalizmas gimė būtent protestantiškose bendruomenėse, kadangi būtent čia vyraujančios kultūros ypatumai sudarė sąlygas

<sup>420</sup> Lipset.

<sup>421</sup> The Informatikon Center of the Ministry of the Interior of the Republic of Latvia, „Statistical informatikon on the crime level in the territory of Lithuania, Latvia and Estonia. January-December 2008.“ <[http://www.ic.iem.gov.lv/files/lv\\_ee\\_lt/stat\\_2008\\_1\\_12\\_en.pdf](http://www.ic.iem.gov.lv/files/lv_ee_lt/stat_2008_1_12_en.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 11]

<sup>422</sup> World Values Survey, <<http://www.worldvaluessurvey.org/>> [Žiūrėta 2009 05 05]

kapitalizmo atsiradimui.<sup>423</sup> Tačiau, kaip teigia Lipsetas, vis dėlto ekonominis išsivystymas ir didelės pajamos tik vienu ketvirtadaliu paaiškina mažą korupcijos lygį protestantiškose šalyse, likusius tris ketvirtadalius sudaro būtent kultūriniai ypatumai.<sup>424</sup> Tuo labiau, jog Weberis savo darbe protestantais laikė kalvinistus, tačiau neskyrė dėmesio liuteronams, kurie yra mažiau asketiški.<sup>425</sup>

### 6.6. Išsilavinimo lygis

Mažą korupcijos lygį taip pat galima sieti su valstybėje gyvenančių žmonių išsilavinimu. Pastebima, jog protestantiškose šalyse išsilavinimo lygis yra aukštesnis. Tarp išsilavinimo ir korupcijos lygių yra glaudus ryšys, kadangi išsilavinę žmonės geriau supranta kyšininkavimo padarinius ir jaučia didesnę atsakomybę už savo veiksmus.<sup>426</sup> Tačiau, Lietuvos ir Estijos atveju išsilavinimo kriterijus neveikia, kadangi tik 13% Estijos gyventojų turi aukštąjį išsilavinimą,<sup>427</sup> tuo tarpu Lietuvoje aukštąjį išsilavinimą turi net 16% gyventojų.<sup>428</sup>

### 6.7. Apibendrinimas

Kaip rodo statistiniai duomenys, Estiją sunkiai galima pavadinti protestantiška valstybe, kadangi tik 14% visos valstybės gyventojų išpažįsta šį tikėjimą. Greičiausiai būtent todėl visos teorijos, aiškinančios protestantizmo ir korupcijos nesuderinamumą, nepasitvirtina Estijos atveju. Dominuojančiomis vertybėmis Estija praktiškai nedaug skiriasi nuo katalikiškos Lietuvos. Taigi, nors istoriškai Estijos kultūra ir buvo paveikta vokiško

<sup>423</sup> M. Weber, „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.“ Vilnius: Pradai, 1997.

<sup>424</sup> Lipset.

<sup>425</sup> Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją.“

<sup>426</sup> Lipset.

<sup>427</sup> Statistical Office of Estonia, 35.

<sup>428</sup> Statistikos Departamentas prie LR Vyriausybės, „Rodiklių duomenų bazė.“ <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>> [Žiūrėta 2009 05 05]



protestantizmo, tačiau šiuo metu protestantiška kultūra nėra jaučiama Estijos visuomenėje. Lietuvos ir Estijos korupcijos lygių skirtumo negalima sieti su religijų ypatumais.

## 7. Pasitikėjimo politikais skirtumai Lietuvoje ir Estijoje ir jų įtaka korupcijos lygiui

### 7.1. Pasitikėjimo samprata

Pačia abstrakčiausia prasme pasitikėjimo reiškinį galima apibūdinti kaip požiūrį į kitų individų veiksmus. Kaip pasitikėjimo išraiškos formas įmanoma atpažinti poelgius, kuriais yra išreiškiama parama tikslinių lūkesčių motyvais. Tačiau viena svarbiausių ir dažnai neprognozuojamų pasitikėjimo kaip fenomeno ypatybių yra adresatas, nes pasitikėjimo galutinis objektas yra *ateities* įvykiai, kurie teikiamam pasitikėjimui turi būti naudingi. Komplikacijos atsiranda todėl, kad duotuoju laikotarpiu būsimieji adresato veiksmai nėra žinomi, taigi pasitikėjimą teikiantis dalyvis susiduria su tvirtos paramos rizika, nes reikia įvertinti tokios paramos alternatyvą – galimai atsirasiančią žalą. Jei galimi nuostoliai viršija potencialią naudą, atsiranda nepasitikėjimas kaip racionaliam veikėjui būdinga pasitikėjimo atmaina.<sup>429</sup>

### 7.2. Pasitikėjimas politikais ir jo ryšys su korupcija

Pasitikėjimas politikais specifiskai skiriasi nuo bendrosios pasitikėjimo sampratos. Ši atmaina nusako žmonių nuomonę apie institucijas ir jų veikimo logikos legitimumą, t.y. bendrąsias normas, todėl dažnai yra naudojama *apibendrinto pasitikėjimo* sąvoka. Tačiau atidžiau nagrinėjant pasitikėjimo valdininkais fenomeną galima atpažinti skirtingų individualaus pasitikėjimo

mo formų derinį, kai pasitikėjimas teikiamas remiantis įvairiais asmeniniais motyvais. Pasitikėjimas yra laikomas vienu iš svarbiausių socialinio kapitalo šaltinių: pasitikint atsiranda piliečių ir valdžios bendradarbiavimas, todėl yra sudaromos sąlygos atviram demokratiniam valdymui – piliečių įsitraukimui į sprendimų priėmimo procesą. Piliečiams patiems dalyvaujant valdyme atitolstama nuo tikslo užtikrinti vien savo asmeninius interesus ir veikiama bendrų principų labui, žinant teigiamą tokios veiklos rezultatą tiek sau, tiek kitiems. Pasitikėjimo trūkumas ar nebuvimas sukelia atvirkštinius procesus: pilietinį susiskaldymą, kuris yra susijęs su siekiais užtikrinti tik savo arba savo grupės (esant daliniam pasitikėjimui) interesus. Viena tokios pasekmės implicitinių formų yra korupcija, kadangi tikslingai siekiant užtikrinti specifinės grupės interesus, dažnai susiduriama su apribojimais, kurių bandoma išvengti naudojantis tarnybinės padėties suteikiamomis galimybėmis.<sup>430</sup>

### 7.3. Pasitikėjimas politikais Lietuvoje

Apibūdinus teorinius nepasitikėjimo ryšius su korupcijos atsiradimu, į analizę verta įtraukti ir empirinius argumentus. Korupcijos lygio tyrimų dinamika rodo, kad atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje statistinis politinio pasitikėjimo lygis (pasitikinčių ir nepasitikinčių pagrindinėmis šalies leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijomis skirtumas) teigiamas buvo vos iki 1992 m. pradžios, vėliau tapęs ir stabiliai išlikęs neigiamu. Kaip vieną svarbiausių itin didelio nepasitikėjimo Seimu priežasčių statistškai daugiausia respondentų nurodydavo parlamento narių savanaudiškumą. Visuomenės rodomo nepasitikėjimo ryšį su valdžios atstovų darbo patirtimi galima paaiškinti situacija, kai institucijose pradėjus dirbti naujiems pareigūnams pasitikėjimas nežymiai padidėdavo. Taigi galima teigti, kad dalį pasitikėjimo politinėmis institucijomis sudaro pasitikėjimas institucijų sudėtimi, turinčiai įtakos režimo efektyvumui, kuris tiesiogiai veikia visuomenės nuomonę apie valdžią. Tačiau ilgametė statistika rodo, kad pra-

<sup>429</sup> Rūta Žiliukaitė, „Pasitikėjimas: nuo teorinių įžvalgų empirinės analizės link.“ *Kultūrologija*, 13, 2006, 205–207. <[www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=C77CBD07-091B-4ABD-9E39-7237570A21A9](http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=C77CBD07-091B-4ABD-9E39-7237570A21A9)>[Žiūrėta 2009 05 11]

<sup>430</sup> Ten pat, 215–218.

ėjus šiek tiek laiko po naujos valdžios atėjimo buvo užfiksuojama grįžusi į *status quo* situacija, tai yra vėl išaugęs nepasitikėjimas.<sup>431</sup>

Grįžtamasis procesas suponuoja galimybę pakeisti nepasitikėjimo sąvoką *politinio abejingumo* apibūdinimu, kai parama politikams ilguoju laikotarpiu nesugeba išlikti. Įvairūs nauji vidiniai ir išoriniai faktoriai, silpninantys režimo stabilumą (partijų fragmentacija, populistinių politinių jėgų suaktyvėjimas, skandalai, ekonominės krizės), abejingumo rezultatus išryškina, nes pasitikėjimas šiuo metu Lietuvoje smunka iki kraštutinių žemumų – tik 1,1% gyventojų reiškiant pasitikėjimą politikais.<sup>432</sup> Nepasitikint dingsta pilietinis aktyvumas, nelieta susidomėjimo politika, atsiranda neigiamos konstatuojamosios nuostatos, kurios formuoja nepalankią viešąją nuomonę apie politinę sistemą apskritai. Esant bendrai neigiamai nuomonei apie režimą, susidaro įvaizdis apie politikus kaip neefektyviai dirbančių pareigūnų grupę, smulkesnės asmeninės atsakomybės ieškojimas atskleidžiant korupcijos skandalus tampa įrankiu pateisinti esamą situaciją, o ne bandyti paaiškinti jos veiksniai. Taigi orientavimasis į pasekmes, o ne į priežastis, neskatina pačių politikų išlikti nekorumpuotais, nes korupcijos reiškinys per skandalus ir žiniasklaidą visuomenėje vaizduojamas kaip gana dažna praktika, o ne kaip išskirtinai neigiamas ir absoliučiai netoleruotinas reiškinys.<sup>433</sup> Korupcijos kaip aktyviai naudojamo politinės veiklos *instrumento* samprata neleidžia kryptingai formuoti pasitikėjimo politikais nuostatų visuomenėje. Norint skatinti visuomenės palankumą doriems ir sąžiningiems politikams, koncepcijos logika veiktų atvirkštine tvarka ir prasidėtų nuo teigiamų savybių išgryninimo ir neigiamų kaip priežasčių atskyrimo. Įtvirtinus teigiamus patikimo pareigūno kriterijus ir įrodžius juos konkrečių politinių asmenybių pavyzdžiais būtų lengviau atpažinti netoleruotinus nusižengimus, būdingus tik prastai savo pareigas atliekantiems pareigūnams, o ne politikų grupei kaip visumai.

Atrasta abipusė priklausomybė tarp korupcijos ir nepasitikėjimo poli-

<sup>431</sup> Ten pat, 238–249.

<sup>432</sup> „TNS Gallup: pasitikėjimo politikais taurė išsemta.“ 2009. <<http://www.eurovalstybe.lt/naujienos.php?idn=8560>> [Žiūrėta 2009 05 13]

<sup>433</sup> Karklins, 39–57.

tikais kaip kintamųjų šiuos du reiškinius sujungia į *uždaro rato* principu vykstantį procesą, nes egzistuojanti korupcija didina nepasitikėjimą, o nepasitikėjimas stimuliuoja korupcijos plitimą. Akivaizdus šio ryšio įrodymas yra minėta visuomenės nuomonės apklausose išryškėjusi nepasitikėjimo tendencija, koreliuojanti su sustiprėjusia gyventojų nuomone apie labai išaugusius korupcijos mastus.<sup>434</sup>

#### 7.4. Pasitikėjimas politikais Estijoje

Statistinių daugiamečių visuomenės nuomonės tyrimų duomenimis, Estijoje pasitikėjimo institucijomis lygis<sup>435</sup> ir korupcijos suvokimo indekso rodiklis<sup>436</sup> atkūrus nepriklausomybę išliko stabiliai didesni nei Lietuvoje. Europos Komisijos inicijuotas visuomenės nuomonės tyrimas „Eurobarometer“, atliktas 2006 m. parodė, jog Estijoje Vyriausybė pasitiki apie pusę apklaustųjų, parlamentu – šiek tiek daugiau nei 40%, o politinėmis partijomis – kiek mažiau nei 20% respondentų.<sup>437</sup> Analogiškas tyrimas Lietuvoje parodė, jog Vyriausybė pasitiki 21%, Seimu – 14%, o partijomis – vos 10% apklausose dalyvavusių žmonių.<sup>438</sup> Taigi sociologiniai tyrimai rodo daugiau nei dvigubai didesnę estų pasitikėjimą svarbiausiais politiniais junginiais.

Susidarius geresnei situacijai ilguoju laikotarpiu, didesnis pasitikėjimas Estijoje įgauna atvirkščias pasekmes nei Lietuvoje: labiau pasitikint institucijomis, atsiranda aktyvesnis pilietinis dalyvavimas, išauga visuomenės parama demokratiniam režimui. Tai lemia padidėjusią korupcijos, kaip

<sup>434</sup> TILS, „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2008.“ 5. <[http://www.transparency.lt/new/images/lkz2008\\_prezentacijafinal.pdf](http://www.transparency.lt/new/images/lkz2008_prezentacijafinal.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 15]

<sup>435</sup> New Baltic Barometer, „Trends across Baltic States.“ <[http://www.balticvoices.org/nbb/baltic\\_nbb\\_trends.php#8](http://www.balticvoices.org/nbb/baltic_nbb_trends.php#8)> [Žiūrėta 2009 05 15]

<sup>436</sup> „TI Corruption Perceptions Index.“ <[http://www.transparency.org/policy\\_research/surveys\\_indices/cpi](http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi)> [Žiūrėta 2009 05 16]

<sup>437</sup> European Commission, „Eurobarometer 65.2. National report. Executive summary: Estonia.“ 2006. <[http://ec.europa.eu/public\\_opinion/archives/eb/eb65/eb65\\_ee\\_exec.pdf](http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_ee_exec.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>438</sup> Europos Komisija, „Eurobarometras 65: visuomenės nuomonė Europos Sąjungoje. Šalies ataskaita: Lietuva.“ 2006. <[http://ec.europa.eu/public\\_opinion/archives/eb/eb65/eb65\\_lt\\_nat.pdf](http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_lt_nat.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 18]

klaidos prarasti politinę galią arba užimamą poziciją vertę, taigi atsiranda mažiau politikų, linkusių rizikuoti ir imtis korupcijos. Skirtingas požiūris į korupciją gali paveikti visuomenės nuomonę apie režimo efektyvumą, nes esant stabiliam pasitikėjimui valdantieji gali būti labiau užtikrinti dėl mažesnio visuomenės spaudimo, todėl daugiau dėmesio skirti savo tiesioginėms funkcijoms atlikti, o ne tikslams pasinaudoti tarnybine padėtimi, bijant ją netolimoje ateityje prarasti.

### 7.5. Apibendrinimas

Apibendrinant hipotezę apie pasitikėjimo politikais ir korupcijos santykį galima pastebėti, jog buvo suformuoti teoriniai dviejų fenomenų ryšiai, kuriuos empiriškai patikrinti leido visuomenės nuomonės apklausų ilgamečiai duomenys. Atskiros abipusės priklausomybės formos Lietuvoje ir Estijoje sustiprina teiginį apie pasitikėjimo, kylančio iš visuomenės, faktorių kaip statistiškai reikšmingą ir teoriškai susiejamą su korupcijos suvokimu. Didžiausias trūkumas nagrinėjant šią hipotezę yra įtarimas, jog atrasti skirtumai yra pagalbinė, tačiau ne esminė priemonė paaiškinti korupciją. Atrastus ryšius yra gana sunku pakankamai tvariai empiriškai verifikuoti, rastos sąsajos bandytos įrodyti hipotetiškai aiškinant priežastinius ryšius. Tokių ryšių gali būti daugiau ir kur kas platesnio konteksto arba skirtingų krypčių, taigi užtikrintai kalbėti tik apie vieno rodiklio esminę vertę yra gana pavojinga. Galima atsižvelgti į statistikos teoriją, kuri teigia, jog net ir esanti akivaizdi koreliacija nesugeba visiškai įrodyti priežastingumo.<sup>439</sup>

Verta pažvelgti į daugiau statistinių rodiklių, norint suvokti, kaip tendenciškai skiriasi dviejų Baltijos valstybių visuomenės nuostatos. Žemesni visuomenės paramos rodikliai Lietuvos gyventojų apklausose atsispindi ir vertinant ekonominę situaciją, galimybę laisvai reikšti pažiūras, dalyvauti organizacijų veikloje ar apskritai politikoje *versus* visomis šiomis teisėmis

sovietinėje sistemoje.<sup>440</sup> Didesnis koreliuojančių kintamųjų skaičius paskatina kalbėti apie platesnį skirtumų kontekstą ir bandyti aiškinti priežastis, esančias visuomenės nuomonėje apie korupciją. Tai ketinama padaryti nagrinėjant kitą tyrimo hipotezę.

## 8. Tolerancija korupcijai Lietuvoje ir Estijoje

### 8.1. „Smulki“ ir „stambi“ korupcija: kas pavojingiau?

Analizuojant kitą korupcijos priežastinį faktorių, verta grįžti prie pačio reiškinio apibrėžimo. Nors iš principo yra sutariama, kad korupcija yra pareigų suteikiamos galios panaudojimas asmeniniais tikslais, svarbu yra atpažinti skirtingas išraiškos formas ir skirtingus korupcijos lygius. Galima išskirti dvi pagrindines korupcijos tipų grupes: administracinę (biurokratinę) ir aukštesnio lygio politinę korupciją.<sup>441</sup> Pirmoji iš jų aptinkama žemesniame instituciniame lygyje, todėl yra mažesnė, universalesnio pobūdžio ir dažniau fiksuojama. Politinė korupcija yra kur kas sunkiau išaiškinama, rečiau pasitaikanti, tačiau dažnai susilaukianti daug didesnio atgarsio visuomenėje.

Išskyrus dvi pagrindines korupcijos atmainas, atitinkamai atsiranda du korupcijos kildinimo visuomenėje požiūriai: „iš viršaus į apačią“ ir „iš apačios į viršų“. Pirmąjį galima paaiškinti kaip elito korumpuotumo atspindėjimą visuomenėje, kai esant neigiamai visuomenės nuomonei apie valdžios asmenis, racionalumo motyvų pagalba atsiranda ir pačių visuomenės narių polinkis į sukčiavimą, nes manoma, jog įtariant pareigūnus korupcija, eiliniai piliečiai bus linkę patys stengtis nepasytį taisyklių, motyvuodami savo poelgius tuo, kad apribojimus administruoja žmonės, patys jų nesilaikantys. Taip formuojama korupciškai nusiteikusi visuomenė, kurios nariai po valdžios kaitos patenka į institucijas ir patys tęsia ydingą darbo praktiką. Tokia situacija yra susijusi su nepasitikėjimu politikais, aptartu ankstesniame skyriuje.

<sup>439</sup> Aistė Pranckevičienė, „Koreliaciniai tyrimai, eksperimentai ir metaanalizės.“ <<http://nesnausk.org/klinikine-psichologija/2008/09/24/koreliaciniai-tyrimai-eksperimentai-ir-metaanalizes/>> [Žiūrėta 2009 05 16]

<sup>440</sup> New Baltic Barometer, „Trends across Baltic States.“ <[http://www.balticvoices.org/nbb/baltic\\_nbb\\_trends.php#8](http://www.balticvoices.org/nbb/baltic_nbb_trends.php#8)> [Žiūrėta 2009 05 15]

<sup>441</sup> Karklins, 3–6.

Antrasis požiūris formuoja kitokią korupcijos sustiprėjimo versiją. Kai kurie teoretikai pastebi, kad pokomunistinėse valstybėse, tarp kurių yra ir Lietuva bei Estija, žmonės smerkia valdžios korupciją, tačiau patys asmeniškai smulkias korupcijos apraiškas, pavyzdžiui, kyšius dovanų pavidalu, vertina kaip tam tikrais atvejais pateisinamą dalyką. Taigi, įmanoma sudaryti dvi korupcijos reikšmes individams: idealistinę kaip priešpriešos valdininkų korumpuotumui parodymą, ir praktinę – korupcijos naudojimą mažo masto pavidalais.<sup>442</sup> Toks nevienalytis visuomenės požiūris atskleidžia daug pavojingesnes korupcijos perspektyvas: žmonėms, turintiems dalinai korupciškas nuostatas, tampant institucijų nariais, „institucionalizuojasi“ ir pati korupcija, įgydama kitas, rimtesnes, formas. Norint tokius procesus patvirtinti kaip nelygaus korupcijos lygio Lietuvoje ir Estijoje priežastį, reikia įvertinti pasirinktus „smulkiajai“ ir „stambiajai“ korupcijai priskiriamus atvejus abiejose valstybėse.

## 8.2. *Palankumas „mažai“ korupcijai Lietuvoje*

Palankumo smulkaus masto korupcijai įsigalėjimą Lietuvoje geriausiai atspindi Specialiųjų Tyrimų Tarnybos kasmetinis visuomenės apklausų metodu atliekamas sociologinis tyrimas „Lietuvos korupcijos žemėlapis“. Pavyzdys gali būti 2007 metais atlikto tyrimo duomenys, kurie rodo, jog vos daugiau nei pusė respondentų (53%) atsidėkojimą pinigais arba dovana po paslaugos atlikimo vadina korupcija, tik šeši iš dešimties gyventojų (60%) korupcija įvardintų ir neteisingų duomenų apie pajamas ir turtą pateikimą, naudojimąsi tarnybiniu automobiliu (61%), įsidarbinimą naudojantis pažintimis į valstybės tarnybą (65%).<sup>443</sup> Šis bei kiti atvejai rodo, jog Lietuvos visuomenėje aiškos individualios korupcijos ribos nėra suvokiamos, todėl išsitrina riba tarp moralinės pareigos atsilyginti ir atliekamo nusikaltimo.

Hipotezę, teigiančią, jog populiacijos dauguma linkusi labiau pateisinti „smulkia“ korupciją, susijusią su asmeniniais interesais, nei korupciją, su-

sijusią su viešuoju interesu, t.y. politikų korupciją, atspindi tai, jog vos 6% respondentų nurodė, jog didžiausią dėmesį reikia skirti kovai su korupcijos atvejais kasdieniame gyvenime. Daugiausia apklaustųjų norėtų, kad pirmiausia būtų kovojama su visomis korupcijos atmainomis (47%), tačiau nedaug atsiliko manantys, kad svarbiausia yra kova su politikų korupcijos prevencija (43%). Tokie rezultatai parodo, jog Lietuvos visuomenėje nėra tvirto antikorupcinio požiūrio atskaitos taško, vieningai nesutariant, kokią korupcijos formą ar pačią korupciją kaip visumą reikėtų šalinti pirmiausia. Šį tašką galima būtų „įtvirtinti“ keičiant žmonių nuostatas, tačiau tą padaryti yra labai sunku, nes viešosios nuomonės formavimas yra gana ilgas ir daug išteklių reikalaujantis procesas, turintis vykti paraleliai su pozityvia antikorupcine praktika ir visuomenės švietimu.

## 8.3. *„Smulki“ ir „stambi“ korupcija Estijoje*

Estijoje kasmetiniai sociologiniai tyrimai korupcijos tema nėra atliekami. Tačiau 2003 m. Teisingumo ministerijos užsakymu atlikti visuomenės nuomonės tyrimai rodo, jog apie pusę respondentų nemano, kad korupcija yra dovanų teikimas pareigūnams, panašus skaičius korupcija nevadina viešųjų pirkimų protegavimo pažįstamiems asmenims.<sup>444</sup> Tai leidžia manyti apie panašią korupcijos lygių atskyrimo problemą, kuri įsitvirtinusi ir Estijos gyventojų sąmonėje. Dar vienas panašius „subtiliosios“ korupcijos atvejus Estijoje patvirtinantis rodiklis yra panašus kiekis žmonių, nurodžiusių, jog per paskutinį vizitą pas gydytoją teko jam atsilyginti dovana (12% Estijoje ir 13% Lietuvoje).<sup>445</sup>

Atmetus prielaidą apie subtilių korupcijos formų suvokimo skirtumus, verta pereiti prie konkretesnio korupcijos atvejo: kyšių davimo. Statistiškai reikšmingai šalys skiriasi žiūrint ir į korupcijos patirtis. Vieną populia-

<sup>442</sup> Ten pat, 65–69.

<sup>443</sup> STT, „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007.“ 22. <[http://www.stt.lt/documents/soc\\_tyrimai/korupcijos\\_zemelapis\\_2007.pdf](http://www.stt.lt/documents/soc_tyrimai/korupcijos_zemelapis_2007.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 17]

<sup>444</sup> Estijos teisingumo ministerija, „Corruption in Estonia: a survey of three target groups.“ <[http://www.korruptsioon.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12728/Korruptsiooniuuring\\_english\\_introd\\_summary.pdf](http://www.korruptsioon.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12728/Korruptsiooniuuring_english_introd_summary.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 17]

<sup>445</sup> Quentin Reed, „Corruption and Anti-corruption Policy In The Baltic Countries.“ Talinn: 2003. <[www.eumap.org/journal/forum/forum1/1067422060/quentin.doc](http://www.eumap.org/journal/forum/forum1/1067422060/quentin.doc)> [Žiūrėta 2009 05 17]

riausių korupcijos formų – kyšio davimą – Estijoje prisipažino bent kartą įvykdę 16% respondentų,<sup>446</sup> o Lietuvoje šis skaičius fiksuotas daugiau nei dvigubai didesnis (36%).<sup>447</sup> Kaip patvirtinantis bendrą statistiką pavyzdys gali būti skirtingas žmonių, nurodžiusių, jog per paskutinį apsilankymą teko duoti neoficialų užmokestį, skaičius (mažiau nei 1% Estijoje ir 8% Lietuvoje).

Atradus nelegalaus piniginių atlygio skirtumus, galima susieti su dar vienu svarbiu statistiniu faktoriumi – požiūriu į korumpuočiausias institucijas. Lietuvos gyventojai mano, jog korupcija labiausiai yra paplitusi administracinėse institucijose: kelių policijoje, kriminalinėje policijoje, teritorinėse muitinėse, respublikinėse ligoninėse/klinikose, apskričių viršininkų administracijose.<sup>448</sup> Tai leidžia kalbėti apie administracinės korupcijos paplitimą, nes nurodomos viešosios institucijos, su kuriomis piliečiai dažniausiai turi asmeninį kontaktą. Tačiau kaip jau minėta, dauguma respondentų mano, kad didžiausia korupcijos prevencija turėtų būti nukreipta į aukščiausią politinį lygį.<sup>449</sup> Estijoje šalia administracinių struktūrų (policijos, teisėjų) kaip svarbiausi korupcijos skleidėjai minimi valdžios pareigūnai, politikai ir verslo atstovai.<sup>450</sup> Galima atpažinti Estijos visuomenės nuomonėje susidariusį administracinės ir politinės korupcijos suvokimo junginį, kuris skiriasi nuo Lietuvos atvejo.

Nagrinėjant empiriškai aptikti skirtumai papildo supratimą ne tik apie toleranciją korupcijos mastui, bet ir korupcijos židinių išsivaizdavimą. Remiantis visuomenės nuomonės apklausomis, galima suformuoti skirtingą korupcijos paplitimo apibūdinimą abiejose nagrinėjamose šalyse: Lietuvoje yra daugiau su korupcija susidūrusių gyventojų, o korupcijos centrinė ašis yra specifinės valstybės institucijos. Estijoje korupcijai priskiriamose veiklose yra dalyvavę daug mažiau gyventojų, tačiau visuomenė mano, kad

<sup>446</sup> Ten pat.

<sup>447</sup> STT, „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2004.“ <[http://www.stt.lt/documents/soc\\_tyrimai/KZ\\_2004.pdf](http://www.stt.lt/documents/soc_tyrimai/KZ_2004.pdf)> [Žiūrėta 2008 05 17]

<sup>448</sup> „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2007“, 182.

<sup>449</sup> Ten pat.

<sup>450</sup> Reed.

daugiausia korupcijos egzistuoja ne tik biurokratijoje, bet ir aukščiausiame valdančiųjų lygyje.

#### 8.4. Apibendrinimas

Skaidant korupciją pagal jos egzistavimą skirtinguose instituciniuose lygiuose, galima išskirti du jos plėtros modelius: elito vykdomą korupciją, skatinančią panašiai elgtis visuomenę ir visuomenės praktikuojamą korupciją, kuri gali transformuotis į didesnę apimtį aukštesniuose instituciniuose valdžios sluoksniuose. Darant prielaidą, kad antrąjį modelį galima paaiškinti vertinant *tolerancijos* „smulkiai“ ir „stambiai“ korupcijai skirtumus kaip bendro korupcijos lygio priežastį, hipotezę atmesti privertė rasti empiriniai duomenys. Lietuviai ir estai panašiai mano apie smulkiausios korupcijos atvejus, abiejose populiacijose yra pastebimas gana didelis palankumas smulkiai korupcijai (dovanų teikimo pavyzdys). Skirtumai atrasti pradėjus analizuoti korupcijos *egzistavimo* mastą. Nors Lietuvos gyventojai labiausiai korumpuotomis laiko mažesnės jurisdikcijos biurokratinės institucijas, didžioji dauguma mano, jog reikia pirmiausia kovoti su korupcija aukščiausiuose politiniuose ir verslo sluoksniuose. Estijoje manoma, jog korupcija yra paplitusi ir žemesniame, ir aukščiausiame valdžios bei verslo sluoksnyje. Galima konstatuoti, kad suvokimui apie korupcijos *egzistavimo* esminės įtakos turi ne *tolerancija* skirtingos korupcijos mastui, bet korupcinė *patirtis*, formuojanti skirtingus korupcinės praktikos modelius.

### 9. Pilietinės visuomenės aktyvumo įtaka korupcijai Lietuvoje ir Estijoje

#### 9.1. Pilietinė visuomenė ir korupcija

Egzistuoja gana daug stiprios pilietinės visuomenės požymių, tačiau ketinant juos susieti su korupcijos prevencija, verta išskirti pačius svarbiausius ir susiaurinti tyrimo lauką. Pilietinė visuomenė kaip korupcijos mažinimo sąlyga yra labai svarbi dviem pagrindiniais aspektais: savo įsitraukimu į



valdymą ir parama nusistovėjusioms bendrosioms normoms. Pluralistinės visuomenės struktūros susiformavimas, savanoriškas dalyvavimas valdyme arba jo priežiūra, kylanti iš visuomeninio intereso, sudaro sąlygas aktyviam visuomenės ir valdžios bendradarbiavimui ir leidžia efektyviau skleisti antikorupcinę informaciją.<sup>451</sup>

Tikslinant pilietinės visuomenės sąvoką, yra labai svarbu teisingai atpažinti jos sudėtį. Norint išskirti aiškiausius pilietinės visuomenės rodiklius, negalima kalbėti apie absoliučią populiaciją kaip visumą. Geriausiai pilietinės visuomenės padėtį atskleidžia įvairių jos branduolių sudarančių tikslinių grupių (tarptautinių ir vidinių nevyriausybinų organizacijų, pilietinių iniciatyvų) kiekis, veiklos rezultatai ir santykis su valstybės valdžia. Šios organizacijos, sukurtos padėti išreikšti piliečių požiūrį, dažnai pačios yra kaltinamos nusikalstamos veikos propagavimu, persorientavimu į lobistinę veiklą ir didesniu korupcijos integravimu į visuomenę.<sup>452</sup>

Tolimesnei analizei pasirinkta nagrinėti nevyriausybinų organizacijų vaidmenį Lietuvoje ir Estijoje, bandant atrasti jų veiklos skirtumus kaip korupcijos priežastinį matą, papildomai vertinant ir žiniasklaidos poveikį kaip įrankį antikorupcškai nuteikti visuomenę.

## 9.2. Pilietinės visuomenės indėlis kovoje prieš korupciją Lietuvoje

Kaip jau minėta tyrime, Lietuvoje egzistuoja tam tikri valstybiniai instituciniai junginiai, todėl egzistuoja pirminė prielaida, kad nevalstybinė kova prieš korupciją neturėtų būti itin aktyvi. Tačiau galima atpažinti įvairias šalies viduje įsteigtas organizacijas arba tarptautinių organizacijų padalinius. Pačių piliečių įsteigtos iniciatyvos dažniausiai nepajėgia konkuruoti su ženkliai didesnius išteklius gaunančia valstybine tarnyba. Pavyzdys gali būti mažai žinomas antikorupcinio švietimo projektus vykdančias „Šiuolaikinių didaktikų centras“.<sup>453</sup> Kur kas populiarnesnė yra tarptautinės organi-

zacijos Transparency International Lietuvos atstovybė, vykdančios sociologinius tyrimus ir nuolat viešinant visuomenei siūlomus sprendimus. Šios organizacijos metodika sudarytas korupcijos suvokimo indeksas, naudojamas šiame tyrime, yra vienas labiausiai paplitusių korupcijos nustatymo rodiklių pasaulyje. Tačiau Lietuvoje neretai galima įžvelgti rodomą didelį neigiamą visuomenės ir žiniasklaidos požiūrį į nuolat atliekamų korupcijos paplitimo tyrimų rezultatus, neplėtojant tolimesnių diskusinių etapų korupcijai visuomenėje mažinti. Toks gana siauras požiūris gali būti pateisintas aiškinant dvi esmines priežastis: antikorupcinę praktiką ir visuomenės mentalitetą.

Lietuvoje antikorupcinės strategijos valstybiniame lygmenyje pradėtos formuoti jau pirmaisiais nepriklausomybės metais. A. Dobryninas pastebi, kad buvo nuolat kuriamos valstybinės strategijos, neatnešančios jokių realių rezultatų.<sup>454</sup> Galima daryti prielaidą, jog korupcijos prevencija ilgą laiką buvo monopolizuota iš valstybės pusės, kuriant vis kitokius planus, kurie užgoždavo visuomenines iniciatyvas. Taigi buvo sudarytos sąlygos visuomenėje įsitvirtinti nuostatomis, jog korupcijos problemą privalo išspręsti valdantieji. Reali antikorupcinė koncepcija pradėjo ryškėti tik 1999 m., kuomet buvo suformuoti nauji antikorupciniai metmenys ir įkurta STT.

Dar vienas Lietuvos pilietinės visuomenės mentalitetą labai stipriai veikiantis faktorius yra korupcijos „rezultatyvumas“. Net apie tris ketvirtadalius Lietuvoje apklaustų žmonių patvirtino kad duotas kyšis padėjo spręsti problemas. Savaimė suprantama, „naudinga“ korupcijos patirtimi visuomenėje yra dalinamasi per informacijos mainus, o žinant apie galimą teigiamą rezultatą, išauga tikimybė imtis korupcijos rizikos, todėl net apie du trečdalius respondentų buvo nusiteikę duoti kyšį bet kada, kai to prireiks.<sup>455</sup>

Kaip jau buvo minėta tiriant nepasitikėjimo sąsajas su korupcija, plačioji žiniasklaida Lietuvoje yra naudojama daugiau kaip įrankis paviešinti

<sup>451</sup> Karklins, 91–104.

<sup>452</sup> Meelis Kitsing, „Behind Corruption: From NGOs to the Civil Society.“ <<http://www.eumap.org/journal/features/2003/july/behindcorruption>> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>453</sup> <<http://www.sdcentras.lt/antikorupcija/kt.htm>> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>454</sup> Aleksandras Dobryninas, „Lithuania's Anti-corruption Policy: Between The „West“ And The „East?“ 80-81. <<http://www.springerlink.com/content/lp53346-p1j251h70/fulltext.pdf>> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>455</sup> Ten pat, 79.

korupcijos *faktus*, o ne kaip analitinė ar prevencinė priemonė. Nuolatinis skandalų atskleidimas ir viešas tyrimas žiniasklaidos priemonės paverčia pesimistiška korupcijos išraiškos forma, neskatinant kalbėti apie platesnio pobūdžio priežastis ir nesiūlant išsamesnių korupcijos sprendimo būdų. Dažnai prieštaringų vertinimų susilaukia ir STT veiksmas, kritikuojant pareigūnų elgesį ir menkinant valstybinės kovos su korupcija prestižą, tuo pačiu ir visuomenės paramą. Vienas iš šios problemos sprendimo būdų galėtų būti pozityvių antikorpucinių pavyzdžių demonstravimas, formuojant *maidingą* nekorumpuotą, sąžiningą elgesį.

### 9.3. Pilietinė visuomenė Estijoje

Estijos pilietinės visuomenės aktyvumą įrodo beveik dešimt kartų didesnis vidutinis nevyriausybinių organizacijų skaičius, palyginus jį su Europos vidurkiu.<sup>456</sup> Tačiau didelis nevalstybinių organizacijų kiekis šiuo metu mažai lemia paramą demokratijai, nes organizacijos susiduria su resursų ir veiklos efektyvumo trūkumu.<sup>457</sup> Estijoje jau yra sukurta ir priimta nevyriausybinių organizacijų finansavimo strategija,<sup>458</sup> kuri Lietuvoje šiuo metu yra kūrimo stadijoje.<sup>459</sup> Oficiali valstybinė specializuota korupcijos priežiūros institucija nėra įsteigta. Todėl pilietinė visuomenė yra netiesiogiai skatinama kovoti su korupcija nevalstybiniame lygyje. Tokios kovos rezultatai pastebimi todėl, kad ilgąmetę vieningą valstybinę antikorpucinę strategiją Estijoje nebuvo išvystyta. Tai lėmė dominavusias nevalstybines antikorpucines iniciatyvas, kurios skyrėsi nuo Lietuvos modelio. Nors iš pradžių NVO ir valdžios bendradarbiavimas buvo gana silpnas, vėliau jis

<sup>456</sup> Earth Trends, „Environmental Institutions and Governance.“ 2003. <[http://earth-trends.wri.org/pdf\\_library/country\\_profiles/env\\_cou\\_233.pdf](http://earth-trends.wri.org/pdf_library/country_profiles/env_cou_233.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>457</sup> Aire Trummal, Mikko Lagerspetz, „The profile of Estonian Civil Society.“ 17. <<http://www.civicus.org/new/media/estonia.pdf>> [Žiūrėta 2008 05 18]

<sup>458</sup> Agu Lais, „Civil Society fund in Estonia: The National Foundation of Civil Society.“ <[http://www.kysu.ee/sisu/45\\_128Presentation.ppt](http://www.kysu.ee/sisu/45_128Presentation.ppt)> [Žiūrėta 2009 05 18]

<sup>459</sup> Vaidotas Ilgius, „NVO plėtros politikos koncepcija: atsiradimo ištakos ir planuojami veiksmai ateičiai.“ <[http://www.ngo.lt/forumas/lt/docs/speeches/Vaidotas\\_Ilgius.ppt](http://www.ngo.lt/forumas/lt/docs/speeches/Vaidotas_Ilgius.ppt)> [Žiūrėta 2009 05 18]

tapo daug svarbesnis. Korupcijos prevencija ėmus rūpintis Jaan Tõnisson institutui, buvo pradėtos jungtinės derybos su valdžia, pasibaigusios Parlamento priimtu Korupcijos aktu ir ne pelno siekiančių organizacijų suformuotu etikos kodeksu.<sup>460</sup> Šiuose dokumentuose korupcijos formos teisiškai yra nustatytos daug tiksliau ir išsamiau, tuo pačiu numatant rekomenduojamas bausmes.

Estijoje kasmetiniai sistemingi tokios pačios metodikos korupcijos tyrimai nėra atliekami. Nors tai menkina visuomenės informavimą, kalbant apie aktyvios pilietinės visuomenės būklę galima pripažinti, jog mažesnė pesimistiškos informacijos sklaida turi ir teigiamų pasekmių: rečiau kalbant apie korupcijos paplitimą, skatinama gilintis į priežastinius ryšius ir ieškoti korupcijos veiksnių, dėmesio nenukreipiant vien smerkimui. Žiniasklaidoje korupcijos tema taip pat ryškiai neatsispindi, nors pavieniai nusikaltimų atskleidimai privertė atsistatydinti kelis merus ir net premjerą.<sup>461</sup> Tai leidžia manyti, jog retesni korupcijos atvejai sukelia natūraliai didesnę visuomenės reakciją, tuo pačiu ir politinį spaudimą.

### 9.4. Apibendrinimas

Pilietinės visuomenės įtaką korupcijos prevencijai geriausiai atspindi įvairių tikslinių grupių, visuomeninių organizacijų veikla. Norint atrasti skirtumus tarp Lietuvos ir Estijos pilietinės visuomenės aktyvumo, verta atsižvelgti į pilietinės visuomenės grupių ir valstybės bendradarbiavimo praktiką bei žiniasklaidos veiklą. Lietuvoje korupcijai skirta „privilegiuota“ valstybinė, tam tikrais atvejais rezultatyvi prevencija paskatino mažesnę visuomenės įnašą, žiniasklaidos pagalba susiformavus kritinėms ir dažnai priešiškomis nuostatomis. Tuo tarpu Estijoje aptiktas artimesnis visuomenės grupių ir valstybės bendradarbiavimas, išryškėjęs po bendros veiklos priėmus antikorpucinius teisinius dokumentus. Skirtingas bendradarbiavi-

<sup>460</sup> Civil Society Institute, „Corruption and Anti-corruption Policy in Estonia.“ 2002. <[http://www.eumap.org/topics/corruption/reports/international/sections/estonia/2002\\_c\\_estonia.pdf](http://www.eumap.org/topics/corruption/reports/international/sections/estonia/2002_c_estonia.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 18].

<sup>461</sup> Ten pat.

mo pobūdis lėmė ir kitokią žiniasklaidos vykdomą korupcijos viešinimo praktiką.

## 10. Kitos tautybės žmonių poveikis korupcijos lygiui Lietuvoje ir Estijoje

Daugiausia remiantis Zenono Norkaus pastebėjimais straipsnyje „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją: postsocialistinės kaitos pasiekimų Baltijos šalyse skirtumai ir priežastys“ buvo suformuluota šio darbo hipotezė apie galimą kitos tautybės žmonių kiekio poveikį korupcijos lygiui. Norkus pastebi, jog atkuriant Baltijos šalių nepriklausomybę tik Lietuvoje teisė įgyti atkurtos valstybės pilietybę buvo suteikta visiems nuolatiniams šalies gyventojams. Tuo tarpu Estijoje piliečiais buvo pripažinti tik tie, kurie tokie buvo 1940 metais, taip pat jų palikuonys. Asmenys, imigravę į šias šalis sovietinės okupacijos laikais, pilietybės teisę galėjo įgyti tik per pilietybės suteikimo procedūrą, keliančią tam tikrus daugiau ar mažiau griežtus reikalavimus asmenims, norintiems gauti pilietybę (visų pirma valstybinės kalbos mokėjimas).<sup>462</sup>

Šis veiksnys poveikį korupcijos lygiui galėjo padaryti dviem būdais. Pirma, valstybės tarnyboje tiek Estijoje, tiek Lietuvoje gali dirbti tik tos šalies pilietybę turintys žmonės, todėl Lietuvoje valstybės tarnyboje galėjo dirbti kitataučiai žmonės, o Estijoje – ne. Tai lėmė, kad Lietuvoje valstybės tarnyboje pasiliko dirbti senieji komunistinių pažiūrų darbuotojai, o tai neskatino sistemos keistis. Antra, neturėdami valstybės pilietybės, kitos tautybės žmonės negali balsuoti rinkimuose. Dėl to Estijoje į valdžią po nepriklausomybės atgavimo neatėjo prokomunistinės jėgos, o Lietuvoje buvusi komunistų partija, t.y. Lietuvos demokratinė darbo partija (toliau – LDDP), ilgam įsitvirtino valdžioje. Toliau skyriuje iš eilės plačiau nagrinėjamos šios dvi prielaidos.

Kalbant apie pirmąją prielaidą, būtina paminėti, kad Baltijos šalyse didelė valstybės aparato pareigūnų ir dar didesnė įmonių vadovų dalis buvo rusų tautybės, kurių dauguma kovų dėl nepriklausomybės metu rėmė in-

terfrontines, promaskvietiškąs politines jėgas. Estijoje rusų tautybės žmonių valstybės tarnyboje buvo daugiau nei Lietuvoje. Estijoje, būdami politiškai susikompromitavę arba negalėdami toliau eiti savo pareigų dėl pilietybės politikos nuostatų, jie iškart po lūžio 1991 m. galėjo būti nušalinti, užleisdami savo vietas teisingos politinės orientacijos pareigūnams estams. Tuo tarpu Lietuvoje nacionalkomunistiniai lietuviški „senieji kadrai“ sugebėjo išlaikyti savo pozicijas.<sup>463</sup> Sunku surasti aiškią priežastinę teoriją, patvirtinančią, kad kitos tautybės žmonių darbas viešajame sektoriuje buvo korupcijos priežastis, tačiau Estijoje buvo atliktas tyrimas, kurio duomenys parodė, jog Estijos pilietybės neturintys žmonės labiau linkę toleruoti korupciją nei etniniai estai.<sup>464</sup> Lietuvoje nebuvo atlikti tyrimai, kuriuose būtų aiškinamasi, ar kitataučiai linkę labiau toleruoti korupciją.

Kita prielaida apie tautybės įtaką korupcijos lygiui teigia, jog neturėdami pilietybės rusų tautybės žmonės Estijoje negalėjo balsuoti, todėl į valdžią neatėjo prokomunistinės jėgos. Tuo tarpu Lietuvoje LDDP atėjo į valdžią gana greitai po nepriklausomybės paskelbimo ir ilgai joje užsibuvo, kadangi rusų tautybės žmonės buvo linkę palaikyti prokomunistines partijas. Kaip pastebi Magnus Feldmann, Estijai pilietybės suteikimas ar nesuteikimas rusų tautybės žmonėms buvo nacionalinio išlikimo klausimas. Taip pat jis pabrėžia, kad Estijoje po nepriklausomybės paskelbimo buvo tik dvi relevantiškos politinės jėgos – nepriklausomybės šalininkai (daugiausia etniniai estai) ir jos priešininkai (daugiausia etniniai rusai ir kitų tautybių žmonės).<sup>465</sup> Norkus pastebi, jog Latvijoje ir Estijoje komunistai po 1991 m. buvo tiesiog eliminuoti iš politinio proceso, uždraudžiant komunistų partiją, o paskui griežti pilietybės įstatymai atėmė balsavimo teisę iš gyventojų grupės, kurie potencialiai buvo postkomunistinių ar populistinių kairiųjų rinkėjų branduolys.<sup>466</sup> Taip pat Norkus pabrėžia, kad LDDP vyriausybė įmonių privatizavimo metu pirmenybę teikė tam priva-

<sup>463</sup> Ten pat, 91–92.

<sup>464</sup> „Corruption in Estonia: a survey of three target groups.“ <[http://www.korrupsioon.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12728/Korrupsiooniuuring\\_english\\_introd\\_summary.pdf](http://www.korrupsioon.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12728/Korrupsiooniuuring_english_introd_summary.pdf)> [Žiūrėta 2009 05 16]

<sup>465</sup> Feldmann, 15.

<sup>466</sup> Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją“, 89.

<sup>462</sup> Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją“, 75.

tizacijos metodui, kuris vadinamas „insaiderių privatizacija“ – pirmumo teisę įsigyti įmones už investicinius čekius turėjo jų darbuotojai. Taikant šį privatizacijos metodą, privatizuotų įmonių valdymas likdavo senųjų vadovų rankose. Didžiųjų įmonių, kurios prarado seniau turėtas rinkas ir įklimpo į tarpusavio išsiskolinimų liūną, vadovai buvo senosios nacionalkomunistinės nomenklatūros dalis ir postkomunistams grįžus į valdžią galėjo senus ryšius panaudoti ekonomiškai neproduktyviai veiklai.<sup>467</sup> Tuo tarpu Estijoje buvo naudojama išorinės privatizacijos taktika, todėl į verslą atėjo nauji žmonės.

Iš šių dviejų prielaidų gilesnės analizės aišku tiek, kad po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos valstybės tarnyboje dirbti liko senoji sovietinė nomenklatūra, o valdžioje kuriam laikui įsitvirtino prokomunistinės jėgos. Tuo tarpu Estijoje valstybės tarnybą perėmė etniniai estai, o valdžioje įsitvirtino dešinėsios jėgos. Labai tikėtina, kad tai turėjo įtakos korupcijos lygiui, ypač kai Estijoje atliktas tyrimas parodė, jog ne estų tautybės žmonių linke labiau toleruoti korupciją. Tačiau dėl empirinių duomenų stygiaus bei priežastinių teorijų nebuvimo negalima visiškai pagrįstai teigti, kad kitataučių, turinčių pilietybę, kiekis darė įtaką korupcijos lygiui.

## Išvados

1. Pirmoji darbe iškelta hipotezė teigia, jog Lietuvoje nėra sukurta institucinė stabdžių ir atsvarų sistema (teisinė bei institucinė bazė), kuri maksimaliai apsaugotų nuo korupcijos galimybės, o Estijoje tokia sistema yra sukurta. Analizuojant statistinius duomenis buvo pastebėta, jog įtvirtinant teisinę bei institucinę bazę Estija yra pažengusi toliau už Lietuvą keliais atžvilgiais – ji turi nežymiai geresnę valdžios atskaitomybės sistemą, efektyvesnę valdžios priežiūrą bei gana ženkliai efektyvesnę korupcijos kontrolę. Iš šių pastebėjimų galima daryti išvadą, kad Estija yra geresnė visose institucinės kovos su korupcija srityse, o tai gali sąlygoti multikauzalumo efektą, t.y. net ir nesant vieno veiksnio, kuris tiesiogiai sąlygotų mažesnę korupcijos lygį, daugelis veiksnių, ku-

- riuose Estija pirmauja, sukuria geresnį efektą. Pagrįstai galima teigti, jog Estijoje egzistuoja geresnė institucinė sistema nei Lietuvoje, o tai turi įtakos korupcijos lygiui.
2. Taip pat darbe pastebėta, jog neužtenka vien institucinės sistemos egzistavimo – reikalingas realus jos užtikrinimas. Pagrindiniai realų institucinio kovos su korupcija mechanizmo veikimą užtikrinantys veiksniai yra teisinė sistema bei viešoji nuomonė (viešoji nuomonė turi didesnę įtaką). Jei žiniasklaida laisva ir pranešinėja apie korupcijos atvejus bei juos smerkia, žmonės manys, kad institucinė sistema gerai veikia ir bijos būti korumpuoti. Jei teismai patys nebus korumpuoti ir išaiškina bei nuteis daugelį korumpuotų asmenų, žmonės neabejos institucinės sistemos veikimu. Išsiaiškinta, jog žiniasklaidos laisvė ir poveikis beveik nesiskiria abiejose šalyse, todėl tai negali būti laikoma korupcijos lygių skirtumą aiškinančiu veiksniu. Tuo tarpu Pasaulio Banko bei Pasaulio vertybių tyrimo statistinių duomenų analizė, kurios metu buvo naudotas trijų skirtingų tyrimų duomenų trianguliacijos metodas, parodė, jog Estijos teisinė sistema yra žymiai efektyvesnė už Lietuvos. Galima daryti išvadą, jog ženkliai didesnis Estijos teisinės sistemos efektyvumas atgrasina jos piliečius nuo korupcinių veiksmų, todėl tai yra veiksnys, lemiantis Lietuvos ir Estijos korupcijos lygių skirtumą.
  3. Atlikus Lietuvos ir Estijos antikorpucinių strategijų kokybės lyginamąją analizę, galima daryti išvadą, jog antikorpucinė strategija nėra pagrindinis veiksnys, turintis įtakos mažesniai korupcijos lygiui. Pastebėtina, kad Estijos antikorpucinėje programoje yra privalumų Lietuvos antikorpucinės programos atžvilgiu (aiškiau apibrėžta korupcijos sąvoka, leidžianti plačiau suvokti korupcijos reiškinį; įvardinamos problemišiausios institucijos, kuriose koncentruojasi didžiausia korupcija, bei pasiūlyti metodai, kaip spręsti problemą; pagrindinio tikslo formuluotė konkretesnė ir labiau fokusuota), tačiau taip pat yra ir didelių trūkumų (strategijos priemonių sąrašė trūksta skilčių, kuriose būtų numatyti atskiri metodai, kaip įgyvendinti kiekvieną tikslą; aiškiai neįvardijami reformos rėmėjai ir oponentai; neapsibrėžiama, kas yra pagrindiniai korpucinio akto „veikėjai“ ir kokia yra jų paskatų struktūra; nekuriamos

<sup>467</sup> Ten pat, 90.

paskatos „tretiesiems“ veikėjams; neidentifikuojami veikėjai, galintys dalyvauti antikorupcinėje koalicijoje ir pateikiama jų paskatų analizė; nedetalizuojami nei trumpalaikiai, nei ilgalaikiai korupcijos kaštai; stokojama detalesnio pagrindimo apie kiekvienos siūlomos priemonės reikalingumą bei tikslesnio priemonių įgyvendinimo laikotarpio), kurių dalis būdinga ir Lietuvos strategijai. Taigi, negalima teigti, kad kokybiška Estijos antikorupcinė strategija lemia mažesnę korupciją, kadangi kokybės atžvilgiu abi strategijos turi trūkumų.

4. Estijos informacinių technologijų lygis labai smarkiai veikia korupcijos lygio mažėjimą, kadangi jų diegimas įvairiose valstybės įstaigose ne tik garantuoja įstaigų veiklos kontrolę, tačiau eliminuoja korupcijos galimybę – visų vartotojų galimybės gauti paslaugas susilygina, be to, dažnai daugelis veiksmų atliekama automatiškai, taigi, nevyksta vartotojo ir valdininko asmeninio kontakto. Lietuvoje informacinių technologijų lygis smarkiai atsilieka nuo Estijos, piliečiai renkasi tradicinį paslaugų gavimo būdą, o tai sąlygoja didesnę korupciją.
5. Estija nuo 1990 metų sugebėjo žymiai greičiau persiorientuoti į Vakarų ir užmezgė artimus ekonominius santykius su Skandinavijos valstybėmis. Užsienio investicijos, iš pradžių turėjusios tik ekonominę reikšmę, palaipsniui padarė įtaką Estijos darbo kultūrai bei etikai. Estijos rinkos lengviausiai įsileido investuotojus iš Suomijos, kurie tapo rinkos lyderiais, įkūrė daug įmonių, kuriose dirbo estai. Suomijos verslininkai įnešė „švaraus“ verslo praktikas bei principus. Jie reikalavo švarios ir tvarkingos sąskaitų ir netoleravo „mokėjimo vokeliuose“ sistemos. Tokia tvarka padėjo sukurti visiškai kitokį klimatą, negu egzistavo Sovietų Sąjungoje bei palengvino demokratinių, laisvos rinkos principų įsitvirtinimą. Naujų idėjų, technologijų, įgūdžių, vadovavimo stilių ir marketingo metodų įnešimas, regioninės integracijos skatinimas bei progresyvios konkuravimo kultūros plėtojimas – tai pagrindiniai Suomijos indėliai į Estiją, paskatinę korupcijos mažėjimą. Estijos ir Suomijos lingvistinis artumas darė palankias sąlygas Suomijos verslininkams dirbti Estijoje ir tokiu būdu plėtoti savo kultūrą šioje šalyje. Taip pat atkreiptinas dėmesys į senas Estijos ir Suomijos radijo bei televizijos transliavimo tradicijas. Apibendrinant, palanki Estijos

geopolitinė padėtis ir artumas su Suomija buvo reikšmingas veiksnys, prisidėjęs prie darbo kultūros ir etikos plėtros, skatinusios mažesnę korumpuotumą.

6. Statistiniai duomenys rodo, kad nors Estija istoriškai ir buvo protestantiškas kraštas, tačiau šiuo metu labai maža gyventojų dalis išpažįsta šį tikėjimą. Estijos visuomenės vertybės praktiškai nesiskiria nuo Lietuvos visuomenės vertybių. Taigi, religiniai skirtumai nėra pagrindinė priežastis, lemianti korupcijos lygių skirtumą šiose valstybėse.
7. Ilgalais pasitikėjimas politikais visuomenėje implikuoja paramos režimui stabilumą, pilietinį aktyvumą ir abipusį bendradarbiavimą. Pasitikint politikais galima sustiprinti tarpusavio sąžiningumą, gyventojams paklūstant legitimoms normoms ir teigiamai vertinant, o politikams esant užtikrintiems politinės galios ir pozicijos išsaugojimu. Nagrinėjant sociologinius tyrimus pavyko aptikti akivaizdžius statistinius pasitikėjimo pagrindiniais politiniais junginiais skirtumus Lietuvoje ir Estijoje. Šie duomenys sudaro prielaidas patvirtinti tyrimo hipotezę apie nepasitikėjimą kaip vieną iš korupcijos veiksnių. Norint šį tvirtinimą verifikuoti, sunkumų atsiranda nagrinėjant platesnio pobūdžio statistiką, nes skirtumų galima atrasti, atsižvelgiant ir į kitus visuomenės paramą valstybės sistemai apibūdinančius rodiklius (paramą ekonomikai, pažiūrų laisvę, politinį dalyvavimą, pilietinės visuomenės aktyvumą). Todėl nustatyti konkrečią esminę korupciją lemiančią priežastį yra gana sunku, bet nepasitikėjimą politikais galima įvertinti kaip vieną iš korupciją skatinančių faktorių.
8. Suvokiant skirtingus korupcijos plitimo modelius (iš „viršaus“ ir iš „apačios“), naudinga yra atsižvelgti į visuomenės nuomonę apie skirtingas korupcijos formas. Empiriniai duomenys parodė, jog tiek Lietuvos, tiek Estijos piliečiai nesugeba aiškiai identifikuoti smulkiųjų korupcijos formų. Todėl nesant didelių skirtumų, hipotezę apie palankumo „smulkiai“ ir „stambiai“ korupcijai mastus teko pakeisti ir papildyti išvadomis apie egzistuojančią skirtingą gyventojų korupcijos patirtį ir požiūrį korupcijos židinius. Lietuvoje kur kas daugiau gyventojų prisipažino dalyvavę korupcijoje (davę kyši), nors labiausiai korumpuotomis buvo laikomos biurokratinės institucijos, neigiamas požiūris yra nukreiptas daugiausia



į politinę korupciją. Estijoje duomenys skiriasi: mažiau žmonių, turėjusių korupcinės patirties, panašus požiūris į politikų ir viešųjų institucijų korumpuotumą. Remiantis atrastais skirtumais, galima apibendrinti hipotezę: dalyvavimo korupcijoje aktyvumas turi įtakos skirtingam korupcijos formų suvokimui Lietuvoje ir Estijoje.

9. Darant išvadas apie Lietuvos ir Estijos pilietinės visuomenės įtaką korupcijos paplitimui, verta atsižvelgti į pilietinės visuomenės kontaktą su valstybe dalyvaujant korupcijos prevencijoje. Lietuvoje daugiausia dėmesio buvo skirta valstybinei korupcijos prevencijai, iš pradžių kuriant nepasiteisinusias antikorpucines strategijas, vėliau įsteigiant specialią kovos su korupcija instituciją, įsivėlusią į įvairius skandalus. Estijoje pilietinės visuomenės grupės aktyviai dalyvavo dialoge su valdžia, korupcijos prevencija prasidėjo nuo įvairių teisinių dokumentų, tikslinančių korupcijos sąvoką, priėmimo. Todėl pasipriešinimas buvo nevienalytis, vykdomas ir visuomenės, ir valstybės. Prie efektyvesnės korupcijos prevencijos prisidėjo ir didesnis Estijos nevyriausybinių organizacijų tinklas, aiškesnė jų finansavimo metodika.
10. Darbe buvo pastebėta, kad Estija po nepriklausomybės atgavimo masiškai nesuteikė pilietybės kitataučiams, tuo tarpu Lietuva pilietybę suteikė visiems norėjusiems. Iškelta hipotezė, kad kitataučių piliečių skaičius galėjo daryti poveikį korupcijos lygiui. Šią hipotezę buvo nuspręsta atmesti dėl empirinių duomenų stygiaus bei priežastinių teorijų nebuvimo.
11. Apibendrinus, galima išskirti svarbiausius faktorius, kurie lėmė mažą korupcijos lygį Estijoje, o tuo pačiu pasistengti pritaikyti Estijos patirtį kovai su korupcija Lietuvoje. Pastebėta, kad Estijos institucinė sistema yra geriau parengta kovai su korupcija – įtvirtinta geresnė valdžios atskaitomybės sistema, efektyvesnė valdžios priežiūra bei efektyvesnė korupcijos kontrolė. Taip pat geriau užtikrinamas Estijos institucinės sistemos realus veikimas – didžiausią poveikį tam turi žymiai efektyvesnė, mažiau korumpuota bei didesnio piliečių pasitikėjimo nei Lietuvoje sulaukianti teisinė sistema. Taip pat svarbus faktorius, sąlygojantis korupcijos mažėjimą Estijoje, yra kompiuterizacijos lygis. Reikėtų pa-

minėti, jog progresyvią darbo kultūrą ir etiką, skatinusią korupcijos mažėjimą, Estijoje lėmė jos palanki geopolitinė padėtis, ypatingai artumas su Suomija. Taigi, efektyviau kovojant su korupcija Lietuvai reikėtų tobulinti institucinės sistemos kokybę bei teisinės sistemos efektyvumą, skatinti spartesnę informacinių technologijų diegimą visose Lietuvos viešojo sektoriaus sferose bei kompiuterinę visuomenės švietimą.

#### DĖSTYTOJO LIUTAURŲ GUDŽINSKO KOMENTARAS:

*Lauryno Gančiausko, Gretos Mackonytės, Anastasijos Panasevič ir Manto Pupinio darbe aiškinamasi, kokie veiksniai lemia, jog korupcijos lygis Lietuvoje kur kas aukštesnis nei Estijoje. Darbe kruopščiai įvertinamos net dešimt hipotezių, kurio-  
mis mėginama paaiškinti šiuos susiklosčiusius aktualius valdymo kokybės skirtu-  
mus tarp dviejų šiaip daugeliu aspektų panašių valstybių.*

*Atlikę tyrimą, autoriai neapsiriboja vien tik svarbiausių priežasčių išskyrimu. Remdamiesi tyrimo išvadomis, jie taip pat pateikia tam tikras rekomendacijas, ku-  
rių pagalba galima būtų kovą su korupcija Lietuvoje padaryti efektyvesnę. Pasak  
autorių, reikėtų tobulinti institucinės sistemos kokybę bei teisinės sistemos efekty-  
vumą, sparčiau diegti informacines technologijas visose Lietuvos viešojo sekto-  
riaus sferose bei skatinti kompiuterinę visuomenės švietimą.*

*Darbas išsiskiria analitinio mąstymo branda, tiksliai suresta metodologine ir te-  
orine tyrimo struktūra, surinktų duomenų įvairovė ir sklandžia lietuvių kalba. Tai  
puikus pavyzdys, kaip atlikti išsamų lyginamąjį tyrimą, kuris iš esmės tenkintų vi-  
sus reikiamus kokybės kriterijus geram diplominiam darbui parašyti.*

## LIETUVOS ĮVAIZDIS UŽSIENIO INTERNETO BENDRUOMENĖSE

LAURYNAS GANČIAUSKAS

VAIVA KALESNIKAITĖ

JUSTĖ NEVERAUSKAITĖ

ANASTASIJA PANASEVIČ

### Įvadas

2001 metais savo knygoje „Pataisos“ populiarus JAV rašytojas Džonatanas Franzenas teigė, jog Lietuvos sostinės gyventojai iš bado valgo arklieną, o gatvėse nuolat šaudoma iš automobilių. Tomaso Hariso knygos herojus Hanibalas Lekteris – serijinis žudikas, praktikuojantis kanibalizmą su savo aukomis, yra lietuvis. Airijos laikraščiuose Lietuva buvo apibudinta kaip labai skurdus kraštas, kuriame važinėja tik „Lados“ ir „Škodos“, o žmonės neturi antsvorio, kadangi dėl pinigų stygiaus, vaikšto į darbą pėsčiomis. Viename amerikiečių filmuke pasakojama apie ypatingai skanius lietuviškus sausainius, kurių tešloje yra saulėgrąžų lukštų, supuvusių pomidorų, o receptas yra žinomas tik Rusijos specialiųjų tarnybų agentams.<sup>468</sup> Kodėl užsienyje žmonių žinios apie Lietuvą baigiasi ties šiais, mus šokiruojančiais, keistais dalykais? Kaip gimsta tokie gandai? Ar iš nežinojimo, ar iš pačių lietuvių elgesio užsienyje?

Į šiuos klausimus buvo bandyta atsakyti, atliekant apklausas užsienyje, siekiant sužinoti, ką užsieniečiai žino apie Lietuvą. Pagal tyrimo rezultatus sukurta rekomendacijos turėjo padėti suformuoti valstybės įvaizdžio formavimo strategiją. Tokias strategijas jau turi mūsų kaimynės – Latvija, Estija, Lenkija. Deja, Lietuva vis dar neturi aiškios įvaizdžio formavimo strategijos, kuri padėtų kovoti su užsienyje įsisenėjusiais ir neaišku kaip atsiradusiais stereotipais. Formuojant valstybės įvaizdžio koncepciją būtina remtis tikrais faktais, realia esama padėtimi, žiniomis apie tai, ką galvoja

užsieniečiai. Tai padėtų išskirti problemas ir rasti jų sprendimų būdus, siekiant keisti situaciją ir gerinti Lietuvos įvaizdį pasaulyje.

Šio tyrimo tikslas yra sužinoti, koks yra Lietuvos įvaizdis užsienio valstybių interneto bendruomenėse; apžvelgti Lietuvos vis dar kuriamos įvaizdžio formavimo koncepcijos pagrindus bei pasistengti atsakyti į klausimą, ką patys lietuviai galėtų padaryti, kad pakeistų užsieniečių nuomonę.

### 1. Šalies įvaizdžio kūrimas

Įvaizdis marketinge yra svarbi pardavimo dalis, nes kartu su preke yra parduodama patraukli idėja. Šalies įvaizdis atlieka panašią funkciją – parduoda šalį turistams, didina patrauklumą investuotojams, kelia pasitikėjimą tarptautinėje arenoje, galų gale kuria pagarbą ir savigarbą. Parduodant prekę ar paslaugą sukuriamą grupę priemonių, reikalingų reklamai: įpakavimas, ženklavimas, dizainas ir pan. Turizmui tapus viena didžiausių pasaulio industrijų, šalys, miestai ir regionai pradėjo taikyti marketingo priemones, anksčiau naudotas tik prekių pardavimui.<sup>469</sup> Nors šalies įvaizdis yra daug sudėtingesnis, įtraukia daugiau tikslų nei vien tiesioginis pelnas bei yra daugiau tikslinių grupių, tačiau pagrinde atlieka tą pačią funkciją – sukuria „vaizdą“, kurį visuomenė asocijuoja su parduodama preke, ar, šiuo atveju, šalimi.<sup>470</sup>

Šalies įvaizdis yra pažintinių ir emocinių vertinimų derinys, o visų kintamųjų ir kriterijų visuma sudaro žmogaus išpūdį apie duotą šalį. Pažintiniai vertinimai (supratimas, žinios, faktai) gali būti perduodami pagalbiniais faktoriais (išsilavinimo suteiktos žinios), simboliniais veiksniais (šaliai priskiriamos savybės) arba socialiniais veiksniais („iš lūpų į lūpas“).<sup>471</sup> Pa-

<sup>469</sup> Niall Caldwell, Joao R. Freire, „The Differences Between Branding a Country, a Region and a City: Applying the Brand Box Model.“ *Brand Management*, 12(1), 2004, 50–61.

<sup>470</sup> Nicolas G. Papadopoulos, Louise Heslop, *Product – Country Images: Impact and Role in International Marketing*. Pennsylvania: The Haworth Press, 1993, 1–4.

<sup>471</sup> Maurice Ndalalwa Marshalls, „Country Image and Its Effects in Promoting a Tourist Destination. Case study: South Africa.“ Blekinge Institute of Technology, School of Management, 2007.

<sup>468</sup> <<http://www.ve.lt/?data=2005-09-27&rub=1065924810&id=1127797579>>

gal Beerli ir Martin teoriją, išoriniais stimulais galima paveikti pažintinius vertinimus, tačiau ne emocinius, kuriuos gali pakeisti tik stabilus ir ilgalaikis pažintinių vertinimų stimulus. Teigiama, jog naudojantis tinkamais informacijos kanalais galima netiesiogiai paveikti potencialaus turistų ar investuotojo emocijas šalies atžvilgiu.<sup>472</sup> Halo efekto teorija teigia, kad net jei asmuo nėra turėjęs ankstesnio kontakto su ta šalimi, ar neturi išankstinių žinių, paprastai egzistuoja išgalvotas tos šalies vaizdas, priklausantis nuo kategorijų, į kurias šalis patenka: išsivysčiusi-neišsivysčiusi, demokratinė ar kito režimo ir pan. Nors į šias kategorijas paprastai skirsto tarptautinės organizacijos (tokios kaip Jungtinės Tautos ar Pasaulio Bankas), tačiau generalizacijos neatsižvelgia į unikalius kiekvienos šalies bruožus, kurie gali būti svarbūs.<sup>473</sup>

Šalies įvaizdį veikia keli labai svarbūs faktoriai: geografinė padėtis, geopolitika, klimatas, kultūra, istorija ir žmonės. Tačiau negalima pamiršti, kad kiekvieno individo įsitikinimus atskirai dar veikia jo psichologinis ir socialinis kontekstas. Geografinė padėtis svarbi šalies prieinamumo atžvilgiu, nes nuo to taip pat priklauso kelionės į šalį kaina ir trukmė. Šalies imigracijos taisyklės, tarptautinių investicijų reglamentavimas, vietinių požiūris į turistus, netgi politinė šalies situacija – visi šie kriterijai gali padidinti arba sumažinti šalies patrauklumą tarptautiniu mastu.<sup>474</sup>

Didelis kiekis ir informacinių šaltinių įvairovė sudaro teigiamą poveikį pažintiniam vertinimui. Siekiant informuoti kuo platesnę auditoriją naudojamos ne tik tokios tradicinės žiniasklaidos priemonės kaip spauda, televizija, radijas ar internetas, bet ir pramogų industrija, į kurią įeina ir kinas, muzika.<sup>475</sup> JAV įvaizdžio sėkmė, „amerikietiškoji svajonė“, buvo pasiekta racionaliai ar chaotiškai, tačiau tik Holivudo kino industrijos dėka. Žiniasklaidos efektas gali būti ir priešingas: didieji informaciniai kanalai, skelbdami sensacingas istorijas iš konfliktinių pasaulio dalių, ignoruoja tų šalių gerąsias puses ir žlugdo jų turizmo industriją.

<sup>472</sup> Asuncion Beerli, Josefa D. Martin, „Factors Influencing Destination Image.“ *Annals of Tourism Research*, 2004, 31(3), 657–681.

<sup>473</sup> Marshalls.

<sup>474</sup> Marshalls.

<sup>475</sup> Ten pat.

Ižymus tarptautinio marketingo profesorius Philip Kotler išskiria keletą šalių įvaizdžio skatinimo būdų:<sup>476</sup>

- Šūkiai, devizai, temos (Prancūzija: *Vive la France* ir *Liberté, égalité, fraternité*; JAV: *In God We Trust*);
- Vizualiniai simboliai (Indiją neseniai išgarsinęs filmas „Slumdog millionaire“; Kanados klevo lapas; Airijos dobilas; Rusijos „matrioškos“; Australijos kengūra, bumerangas);
- Renginiai, įvykiai (*Oskarų* apdovanojimai; Kanų kino festivalis; korida).

## 2. Lietuvos įvaizdžio strategija

2005 m. Lietuvos Vyriausybės kanceliarija paskelbė konkursą „Lietuvos įvaizdžio formavimo strategija“. Projekto reikalavimuose nurodyta pateikti strategijos koncepciją, pasiūlymus dėl strategijos tęstinumo, Lietuvos įvaizdžio indeksą pagal esamą Lietuvos įvaizdžio situaciją ir strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių plano parengimo planą.<sup>477</sup> Tai buvo pirmas konkretus žingsnis link Lietuvos įvaizdžio sukūrimo, tačiau po to sekė keli metai nesėkmingų strategijos, įvaizdžio ir prekės ženklo paieškų. 2006 m. Vyriausybė atmetė idėją „Lietuva – tai vieta, kur galima kurti ir įgyvendinti savo idėjas“, kuriai suformuoti jau buvo išleista 800 tūkst. litų. Koncepcija, ties kuria buvo apsistota 2008 m., „Lietuva – drąsi šalis“, buvo patvirtinta premjero Gedimino Kirkeio vyriausybės.<sup>478</sup>

Naujoji įvaizdžio kūrimo strategija buvo paremta trimis principais:

- Įvaizdis privalo būti tikroviškas, remtis faktais, tikromis vertybėmis, realiais veiksmais;
- Įkvėpiantis ir motyvuojantis, skatinantis tam tikrus žmonių elgsenos pokyčius;
- Priimtinas žmonėms, turi atitikti piliečių lūkesčius.<sup>479</sup>

<sup>476</sup> Philip Kotler et al., *Marketing Places. Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States, Nations*. 1993.

<sup>477</sup> LR Vyriausybės Kanceliarijos Projekto konkurso vertinimo komisijos 2005 m. birželio 17 d. posėdžio protokolas Nr.1.

<sup>478</sup> Vytenė Stašaitytė, „Lietuvos įvaizdis – drąsi šalis.“ <<http://www.alfa.lt/straipsnis/166254>> [Žiūrėta 2009 05 07]

<sup>479</sup> Lietuvos Užsienio Reikalų ministerija. <[www.urm.lt](http://www.urm.lt)>

Išskirtos dvi pagrindinės problemos, kurias siekiama išspręsti: pačių lietuvių prasta nuomonė apie save ir savo šalį bei Lietuvos vardo mažas žinomumas tarptautinėje bendruomenėje. Konceptija „Lietuva – drąsi šalis“ turėtų pabrėžti tokias idėjas kaip iniciatyvumą, veiklumą, ryžtą, inovatyvumą, kūrybiškumą. Taip pat buvo išskirti penki abstraktūs Lietuvos įvaizdžio formavimo strategijos tikslai 2009–2013 metams.

Tačiau jau 2009 m. šios įvaizdžio strategijos formavimo procesas susilaukė neigiamų Valstybės kontrolierės Rasos Budbergytės atsiliepimų. Atlikus valstybinį auditą, paskelbta, jog lėšos, skirtos įvaizdžio strategijos formavimui, naudojamos neefektyviai. Ataskaitoje teigiama, jog 63 mln. litų, išleistų šiam tikslui, nedavė laukto rezultato, o Lietuva, esant tokiai situacijai, gali nebesusiverti anksčiau savo įvaizdį pradėjusių formuoti regiono valstybių. Kaip didžiausios klaidos ataskaitoje buvo įvardinti nesuderinti Vyriausybės institucijų veiksmai, koncepcijos autorių nesugebėjimas įvertinti finansinių ir kitų Lietuvos galimybių, projektų realizavimo realumo. Taip pat pabrėžiama, jog nė vienai šalies institucijai iki šiol nėra paskirta atsakomybė stebėti projektui panaudotas lėšas ir pasiektus rezultatus.<sup>480</sup>

2008 m., dar tik prasidėjus „Drąsios Lietuvos“ strategijos įgyvendinimui, visuomenėje jau buvo girdimos nuomonės, kad ši koncepcija yra netinkama. Lietuvos komunikacijos agentūrų asociacijos vadovo Mariaus Jovaišos nuomone, ši strategija buvo suformuota nekvalifikuotai ir skubotai, todėl ją reikėtų pakeisti nauja, „Neregėtos Lietuvos“ koncepcija. Pagal populiarų nuotraukų albumą „Neregėta Lietuva“ pavadintas šūkis, sociologinių tyrimų duomenimis susilaukė didesnio visuomenės palaikymo nei ankstesnysis.<sup>481</sup>

### 3. Metodologija

Tyrimui atlikti buvo pasirinktas patogiausias rašytinės kalbos analizės metodas, diskurso analizė, kadangi analizuojant internetinius komentarus buvo

siekiama susikonsoliduoti ties žmonių nuomonėmis, išreikštomis kasdiene kalba. Diskursas apibūdinamas kaip vartojama kalba arba socialiai išdėstytas tekstas bei kalba,<sup>482</sup> t.y. šiame tyrime padeda išsiaiškinti, kaip rašytinė kalba yra naudojama specifiniame kontekste prasmėms sukurti. Tyrimo metu būtent ir buvo analizuojami internete nuo 2009 m. pradžios patalpinti komentarai Lietuvos tema bei pateikiami su interpretacijomis bei apibendrinimais.

Tyrimui atlikti buvo pasirinktos keturios šalys – JAV, Rusija, Didžioji Britanija bei Italija – bei analizuojami komentarai iš didžiausių jų interneto portalų, kuriuose yra galimybė tiesiogiai komentuoti patalpintus naujienų straipsnius. Šalių pasirinkimui įtaką darė ne tik svarbi jų strateginė padėtis Lietuvos politikos atžvilgiu, bet ir tyrėjų pasirinktų šalių kalbų mokėjimas. Taigi trumpai bus aptartos tiriamųjų šalių pasirinkimo priežastys:

1. JAV. Po Lietuvos narystės NATO 2004 m. tarp Lietuvos ir JAV labai suintensyvėjo bendradarbiavimas svarbiais politiniais klausimais. NATO Karinio komiteto Pirmininkas admirolas Giampaolo Di Paola 2009 m. pažymėjo, jog „Lietuvos išsipareigojimas partnerystei ir patikimumas NATO yra labai vertinami.“<sup>483</sup> Ne tik dėl narystės NATO bei karinio saugumo, bet ir JAV, kaip vienos įtakingiausių pasaulio valstybių, tarptautinių santykių teorijoje vadinamos netgi šiuolaikine vienpole hegemonija pasaulyje, politinės paramos bei pripažinimo, ypač svarbu sukurti gerą Lietuvos įvaizdį JAV.
2. Rusija. Milžinė rytuose, su kuria Lietuvą sieja ne tik ilgametė istorinė patirtis, bet ir ekonominiai, energetiniai, kultūriniai ryšiai, Kaliningrado srities klausimai. Tarp Lietuvos ir Rusijos sunkiai mezgasi dialogai, ypač dėl energetinės nepriklausomybės bei sovietinių nusikaltimų tyrimo Lietuvoje. Tai viena stipriausių valstybių pasaulyje bei vienas svarbiausių regionų Lietuvos užsienio politikos srityje. Rusijos turistai kasmet lankosi Lietuvos pajūrio kurortuose, palaiko smulkiuosius verslininkus ir viešbučių verslą.

<sup>480</sup> Valstybinio audito ataskaita, „Lietuvos įvaizdžio formavimas.“

<sup>481</sup> Mindaugas Jackeivičius, „M. Jovaiša: „Drąsą Lietuvą“ ir naują prekės ženklą reikia padėti į stalčių.“ <<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=17367501>> [Žiūrėta 2009 05 10]

<sup>482</sup> <<http://www.discourse-analysis.de/>>

<sup>483</sup> „Lietuva – patikima NATO narė.“ <<http://www.eurovalstybe.lt/naujienos.php?idn=9676>>



3. Didžioji Britanija. Po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą 2004 m., lietuviams atsirado sąlygos daug laisviau judėti Europoje nei anksčiau, o taip pat ir britams atvykti į Lietuvą. Narystė ES palengvino įsidarbinimą ES šalyse, ir nuo įstojimo apie 136 tūkst. lietuvių emigravo į užsienį. Lietuva pagal emigracijos mastus pirmauja Europoje.<sup>484</sup> Statistikos departamento duomenimis, apie 33% emigrantų pasirenka Didžiąją Britaniją.

4. Italija. Italija – dar viena šalis, be Didžiosios Britanijos, tyrime užimanti ES ašies vaidmenį: nors artimos užsienio politikos Lietuva su Italija nevykdo, ji pasirinkta kaip viena iš neturtingesnių ES narių.

Taigi, keturios pasirinktos šalys atstovauja svarbioms Lietuvos užsienio politikos kryptims: dviejoms Rytų ir Vakarų galiūnėms bei ES. Būtina pažymėti, jog dėl ribotų išteklių nepavyks atlikti reprezentatyvaus bei plataus šių šalių interneto naujienų svetainių komentarų tyrimo, siekiama nusakyti bendras nuomonių tendencijas. Be to, svarbu pažymėti tai, jog internetinėse naujienų svetainėse lankosi tam tikra specifinė kiekvienos šalies grupė, todėl negalima gautų rezultatų tapatinti su visos šalies nuomone.

#### 4. Lietuvos įvaizdis užsienio valstybių interneto bendruomenėse

##### 4.1. Rusija

Rusijos interneto svetainėse naujienų apie Lietuvą yra daug. Be to, jos yra pakankamai aktyviai komentuojamos būtent Rusijos piliečių (tai suprantama iš konteksto), be abejo, čia savo komentarus palieka ir patys Lietuvos piliečiai, todėl kartais tarp interneto vartotojų užsimezga įdomios diskusijos.

Didžiausia dalis komentarų yra pakankamai neigiamo turinio, netrūksta net įžeidžiančių ir necenzūrinių komentarų (kai kurie komentarai yra panaikiniai svetainės administratorių), tačiau reikėtų prisiminti, jog interneto vartotojai, rašantys komentarus, yra pakankamai specifiška žmonių grupė.

<sup>484</sup> Statistikos departamentas, „Emigracijos tempai lėtėja.“ <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2613>> [Žiūrėta 2008 06 28]

Dažnai, galvodami kažką teigiama, žmonės nėra linkę to išsakyti, tuo tarpu pasipiktinę, žmonės skuba išsilieti, išsakyti savo neigiamus jausmus.

Rusijos interneto svetainių ir naujienų portalų pasirinkimas yra labai platus, todėl šiam tyrimui buvo išrinkti tik vienos žinių svetainės komentarai. [www.mail.ru](http://www.mail.ru) – labai populiarus Rusijoje ir už jos ribų interneto svetainė. Kadangi duomenys tyrimui buvo paimti tik iš vienos svetainės, tai, be abejo, tvirtų, pagrįstų išvadų apie visos Rusijos interneto bendruomenės nuomonę daryti negalima, tačiau vis dėlto kažkokias bendras tendencijas šis tyrimas atspindės.

Rusijos internautai dažnai akcentuoja mažą Lietuvos teritorijos plotą, naudingų iškasenų ir energetinių resursų nebuvimą, bei traktuoja tai kaip valstybės nereikšmingumą tarptautinėje arenoje. „Vėl šuniukai loja ant dramblio.“ (*Maxim Poduzov*) „Lietuva? Kur tai?“ (*Nikolaj Smirnov*).

Labai didelį susidomėjimą sukėlė kovo pradžioje pasklidusi žinia apie galimą lito devalvaciją. Kai kuriuose komentaruose jaučiama net džiaugsmo gaidelė. Daugelis komentuotojų teigia, jog dėl visko kalta ES, kad nuo krizės kenčia tik Vakarų valstybės, o Rusijos ekonomika yra stabili, bando pabrėžti tai, jog Lietuvai nederėjo ištotti iš SSRS, tuomet šiuo metu žmonės būtų geriau gyventi, o „nuo tos laisvės ir demokratijos vien vargai dabar.“ Tai parodo tokie internautų pasisakymai: „geriausia išeitis Lietuvai – ištotti į SSRS, o ką? Pasivaikščiojot ir gana.“ (*Aleksej Berkutov*); „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įpėdiniai turiu nuoširdų patarimą – stokite į Baltarusijos ir Rusijos sąjungą. Europa Jus jau apmovė su pinigais? Tai va!“ (*Andrej Klimovskij*); „Mes žiūrime į Lietuvos ir Rusijos susivienijimą kaip į būtiną reikalą! Kaip Lietuvai taip ir Rusijai. O Europa į lietuvius žiūri kaip į barbarus, kuriems labai gaila atiduoti atliekamą eurą.“ (*Andrej Klimovskij*). Daug rečiau, tačiau pasitaikė ir kitokio pobūdžio nuomonių: „Teisingai lietuviai padarė (kad supirko užsienio valiutą, *aut. past.*). 1998-ųjų rugpjūčio 16 d. Kirienko irgi sakė, kad Rusijoje viskas OK. (Tuomet buvo devaluotas Rusijos rublis, *aut. past.*)“ (*Velgorskaja*); „Mums 1998 rugpjūtį irgi sakė, kad viskas gerai. Baltiečiai, skubiai pirkite amerikietiškus popieriukus!“ (*Roman Lvov*). Svarbu paminėti, jog daugelis naujienų apie Lietuvą komentarų galiausiai sueina į Rusijos ir kitų pokomunistinių valstybių (dažniausiai Latvijos ir Ukrainos) piliečių ginčus.



Taip pat kovo mėnesį, pasirodė straipsnis apie tai, jog Kazimira Prunskienė pasisakė, jog Lietuva neturėtų atmesti galimybės dalyvauti Kaliningrado AE statybose, kad negali koncentruoti politiką tik į Vakarų, reikėtų įvertinti visus pasiūlymus, ir, jei energija iš Kaliningrado būtų pigesnis variantas negu naujos AE statyba, Lietuva galėtų sutikti. Tačiau šis straipsnis susilaukė pakankamai griežtų vertinimų: „Jokiu būdu neleiskite šių nacionalistų prie šio projekto. Norės pirkti energiją – prašom, bet Rusijos projekte jiems nėra ką veikti su tokia jų priešiška politika. Be jų apsieisime.“ (*FiNik*) „Kodėl Prunskienė neinvestuoja tų pinigų Lietuvoje? Rusija savo pinigų turi!“ (*Viktor Popov*). Iš šių komentarų galima padaryti išvadą, jog Rusijos visuomenė nežiūri į Lietuvą kaip į galimą partnerį, ir iš dalies tokį požiūrį formuoja priešiška Lietuvos politika. Rusijoje yra populiari laikyti Baltijos valstybių piliečius nacionalistais. Tai patvirtina ir kiti pasisakymai. Pavyzdžiui, straipsnis apie Baltijos valstybių URM vadovų susitikimą susilaukė tokio komentaro: „Kažkaip nacionalistai pernelyg dažnai važinėja vieni pas kitus.“ (*Cernyj kot*); straipsnis apie Lietuvoje didėjančią bedarbybę buvo pakomentuotas šitaip: „Viskas pas Jus ... (suprask blogai, *aut.past.*), fašistai!“ (*Amrita*). Šiame kontekste yra svarbu paminėti, jog dažnai Rusijoje Baltijos valstybės yra sutapatinamos, t.y. nėra skiriamos Lietuva, Latvija ir Estija, tiesiog sakoma Pabaltijis. Tai rodo ir tokie pasisakymai: „Nepainiokite Lietuvos su Latvija!“ (*oleg IIII*) „Viskas tas pats.“ (*anonymas*). Nors Lietuvoje rusų tautinė mažuma yra visiškai kitokioje padėtyje negu Latvijoje ar Estijoje, kur po Nepriklausomybės paskelbimo tautinių mažumų atstovams nebuvo suteikta pilietybė, todėl šiuo metu ten yra gausių rusų-nepiliečių, kurie neturi balsavimo teisės, bei susiduria su įvairiomis problemomis (įsidarbinimas, mokymasis ir kt.). Taip pat neigiamą pabaltijiečių-nacionalistų įvaizdį formuoja Estijoje kilęs konfliktas dėl Raudonosios armijos karių kapų perkėlimo bei kasmetiniai Latvijoje vykstantys SS paradai.

Kitame straipsnyje, susijusiame su Baltarusijos AE statyba, buvo paminėta, jog Lietuva yra sunerimusi dėl AE statybos prie pat Lietuvos pasienio. Anot skaitytojų, „Daugiau reikia NATO ir ES pasienyje pastatyti Černobylių, ir kai prireiks, ir vėjas pūs į Berlyną, Londoną ir Paryžiaus pusę, netyčia susprogdinti.“ (*Roman Lvov*) Komentaruose labai aiškiai at-

skleidžiamas priešiškas Rusijos visuomenės požiūris į ES. Tokį požiūrį galima bandyti paaiškinti remiantis Rusijos politinės kultūros tyrėjų darbais. Rusijos visuomenė yra pripratusi prie „tvirtos rankos“ – iš pradžių caras, vėliau generalinis sekretorius, be to, ir pastarųjų prezidentų valdymas vis labiau tampa panašus į generalinių sekretorių valdymą. Kitaip tariant, visuomenei reikalingas vadas – tautos tėvas. Visa tai lemia, jog Rusija nėra linkusi į demokratiją, demokratijai nėra pagrindo, paramos visuomenėje. Yra teigiama, jog palankus Rusijos požiūris į Vakarų gali būti tik tuo atveju, jei ji bus demokratiška, kitaip jos politika visada bus antivakarietiška.<sup>485</sup> Taip pat toks neigiamas požiūris galėtų būti traktuojamas ir kaip šaltojo karo palikimas – pasaulis anapus „geležinės uždangos“ (o dabar jo vaidmenį atlieka NATO blokas) – priešai. Taigi, Rusijos visuomenė traktuoja ES kaip priešą, kuris buvusias (ir „pagrįstai turinčias ten būti“) SSRS valstybes perviliojo į savo pusę, o ir pačios pokomunistinės valstybės ES ir NATO sudėtyje tapo priešais. „Kas ne su mumis, tas prieš mus, atėjo tokie laikai!“ (*Sergej*) „Ignoruokime mūsų priešus – pabaltijiečius, ukrainiečius ir gruzinus.“ (*Jelizaveta Kulakovskaja*)

Straipsnis apie Lietuvoje rengiamą antikrizinę programą buvo komentuojamas taip: „Ir pirmas punktas turbūt sako – jei nieko nepavyks, ir bus labai blogai, nenusiminkit, jūs turite demokratines vertybes ir šventą asmenį nuosavybę.“ (*Vasilij Vasiljev*); „Norėčiau paklaust, kokia ten Lietuvoje gali būti ekonomika? Grietinė su bulvėmis eksportui ir daužyti automobiliai!“ (*Oleg Kuznecov*); „Tiesą pasakius, aš net nežinau, koks lietuvių prezidento vardas, bet man jų visai negaila. Pastaruosius 18 metų pabaltijiečių gerovė buvo statoma vien Rusijos sąskaita. Kai Rusijai kenkti – tai jie demokratiškieji europiečiai, o kai visai blogai – tai vargšai tėvynainiai. Medvedevas ir Putinas per daug jiems leidžia.“ (*Oleg Kuznecov*); „Nėr čia ko su jais žaisti, reikia nutraukti jiems eksportą ir viskas. Reikia savo ūkį remti, o ne latvių grietinę ėsti.“ (*Olga Žabko*). „Šprotai krizės neišgyvens.“ (*Platon Nezvanij*); „Jie (suprask pabaltijiečiai, *aut.past.*) visada gyveno

<sup>485</sup> Jeffrey W. Hahn, „Changes in Contemporary Russian Political Culture.“ // *Political culture and civil society in Russia and the new states of Eurasia*. London: M.E. Sharpe, 1995, 112.

kažkieno sąskaita. O dabar ES neturi atliekamų aktyvų išmaldom, iš čia ir seka dabartinė jų (pabaltijiečių) „ekonomikos“ padėtis.“ (*kovani8-777*); „Tai ES dabar sunkmetis dėl to, jog prisijungė visą Rytų Europą ir pabaltijiečius. Šios valstybės visada būdavo „chaliavščikais“, traukė iš Sąjungos (Rusijos) ir galvojo, kad tai visada bus. Argi Prancūzija ar Vokietija išmaišins tokią minią? Jie ir Rusijos vos nenukankino.“ (*Lada Artamonova*)

Dar vienas svarbus Lietuvos ir Rusijos santykių rodiklis – energetika. Šių metų pradžioje, kai Rusija sustabdė dujų tiekimą Ukrainai, pasirodė žinutė apie Lietuvos ir Lenkijos vyriausybės vadovų susitikimą, kuriame buvo paminėta, jog „Rusijos naudojimas energetiniais resursais kaip politinio spaudimo priemone yra nepriimtas, o Europa turėtų imtis realių priemonių energetinei nepriklausomybei užtikrinti.“ Ši žinia buvo plačiai komentuojama [www.mail.ru](http://www.mail.ru) interneto bendruomenės. Dauguma internetų siekė pabrėžti Europos energetinės priklausomybės nuo Rusijos neišvengiamumą. „Nelaimingoji Europa ir vandalas-kaimynas Rusija... bla-bla-bla... Įdomu, ką jie turi omeny, sakydami „imtis realių priemonių“...? Atidaryti Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje dujų telkinį?“ (*ppp*); „Lietuva pjauna šaką, ant kurios sėdi.“ (*Sergey Maximov*); „Savo energetikos resursus Rusija naudoja kaip ginklą? Cinizmo viršūnė! Lietuva su Lenkija savo teritoriją naudoja kaip Amerikos ginklą!!! Tiesiogine šio žodžio prasme!!!“ (*Oleg Komarov*). Čia išaiškėja dar vienas požiūris į Lietuvą – šalis, kuri neturi savo valstybinių interesų, o visur paklūsta JAV užsienio politikos tikslams. Tai rodo ir kitų internetų pasisakymai: „Išlindo brangieji – turbūt Vašingtono įsakymą gavo.“ (*Chomo Sapiens*); „Jie neturi nieko, kas galėtų ką nors sudominti, jie įdomus tik JAV, kurios juos įtraukė į NATO, bandydami įtvirtinti vienpolį pasaulį, ir tai, tik kaip satelitai. JAV gyven-tojų skaičius – 300 milijonų, kaip ir buvusioje SSRS, visa NATO – tai 80 milijonų žmonių. Žemėje gyvena 7 milijardai žmonių. NATO žmonijai nenurodinės, JAV tuo labiau.“ (*Vladimir Ivanov*) Komentaruose straipsniams energetikos tema dažnai galima pastebėti, ne tik visišką Rusijos „energetinių resursų kaip ginklo“ politikos pateisinimą, tačiau ir dažną kvietimą panaudoti šiuos veiksmus prieš Lietuvą. „Atjunkime lietuviams dujas, tegul žiemoja.“ (*anonimas*); „Užšaldykime Lietuvą.“ (*Sibiriačka*)

Iš [www.mail.ru](http://www.mail.ru) komentarų galima padaryti išvadą, jog Rusijoje yra paplitusi nuomonė, jog lietuviai pasižymi taip vadinama „rusofobija“. Internautai dažnai su sarkazmu rašo, jog lietuviai be pagrindo bijo agresijos iš Rusijos pusės. „Viskas teisinga, jie (rusai) nori įvykdyti jūsų (lietuvų ir lenkų) šalyse pasaulinę revoliuciją. Rusija nori užimti ir Lietuvą, ir Lenkiją ir atnaujinti Varšuvos pakto šalis, bet tuo pat metu iššaudyti visus lenkus ir lietuvius, apgyvendinti jūsų (lenkų ir lietuvių) teritorijoje kinus, auginti kukurūzus ir pardavinėti juos Amerikai.“ (*Oleg Gudov*); „Lietuvos premjeras: „Mes matome Rusijos norą ardyti.“ – taigi mes apie juos net neužsiminėt!“ (*fUtBo “LiSt”*); „Pabaltijiečių rusofobija, blėstanti Saakašvilio isterijų fone, mažai domina šeiminingus už vandenyno.“ (*Oleg Sterol*)

Taigi, apibendrinus, galima išskirti kelis Rusijos interneto bendruomenėje paplitusius Lietuvos įvaizdžio aspektus:

- **Maža valstybė.** Lietuva yra matoma kaip labai maža valstybė, neturinti jokių resursų, todėl traktuojama kaip visiškai nereikšminga, jokios įtakos neturinti šalis.
- **Vientisas Pabaltijis.** Lietuva yra tapatinama su Latvija ir Estija. Rusijos internautai visiškai nemato skirtumų tarp šių nors ir kaimyninių, tačiau vis dėlto skirtingų valstybių. Latvijos ir Estijos santykiai su Rusija yra sudėtingesni nei Lietuvos – santykius sunkina didelis skaičius rusų tautybės žmonių, neturinčių pilietybės, kilęs konfliktas dėl Estijoje vykusio raudonosios armijos karių perlaidojimo, Latvijoje vykstantys SS parada.
- **Nacionalistų valstybė.** Dėl jau minėto Rusijos ir Estijos konflikto bei Latvijoje vykstančių SS paradų yra paplitęs visų Pabaltijo tautų, jų tarpe ir lietuvių, kaip nacionalistų bei fašistų įvaizdis.
- **Rusijos priešas.** Lietuva yra traktuojama kaip Rusijos priešė, su kuria negalima bendradarbiauti.
- **JAV satelitas.** Lietuva yra JAV satelitas, valstybė, kuri neturi savo valstybinių interesų, tačiau visą savo politiką formuoja atsižvelgdama į JAV užsienio politikos tikslus.
- **Rusofobų valstybė.** Rusijoje yra paplitusi nuomonė, jog lietuviai yra rusofobai.

- **SSRS dalis.** Lietuva dažnai siejama su Ukraina, Gruzija, valstybėmis, kurios buvo SSRS sudėtyje, tačiau šiuo metu vis aktyviau bando išsivaduoti iš Rusijos įtakos zonos.
- **Niekam neįdomi ir sunkmečio numarinta šalis.** Rusijos interneto svetainių lankytojai dažnai bando aiškinti, jog SSRS laikais Lietuvos žmonėms gyventi buvo geriau, o dabar žmonės išgyvena sunkmetį, kadangi ES ekonomika yra silpnesnė nei Rusijos.
- **Energetiškai priklausomas kraštas.** Dažnai yra akcentuojamas Lietuvos (kaip ir visos Europos) energetinės priklausomybės nuo Rusijos neišvengiamumas.

#### 4.2. Jungtinės Amerikos Valstijos

Į tyrimą pasirinkta įtraukti vieną didžiausių Lietuvos užsienio strateginių partnerių – Jungtines Amerikos Valstijas. Nuspręsta tirti komentarus, esančius didžiausių pagal tiražą JAV ir tuo pačiu viso pasaulio dienraščių internetiniuose variantuose. Tačiau pradedant tirti buvo susidurta su keliais pirmaisiais sunkumais: nustatyta, kad dienraščiuose atskirų naujienų, skirtų Lietuvos valstybei, yra labai mažai. Dažniausiai Lietuva yra minima naujienose apie visą regioną ar kitus globalius reiškinius. Kita problema yra tai, jog nemažai internetinių portalų yra apmokestinę archyvo peržiūras. Dar vienas neigiamas aspektas yra pats komentarų kiekis ir jų relevantiškumas su Lietuva. Vienos didžiausių pasaulio valstybių interneto svetainių komentarų skiltyse vartotojai pateikia gana nedidelį pasisakymų apie Lietuvą kiekį, o komentarai dažnai virsta bendro pobūdžio istorinėmis diskusijomis. Šią tendenciją galima bandyti aiškinti skiriamu gana nedideliu dėmesiu žymiai proporciškai mažesnei šaliai. Paskutinis trūkumas tiriant didžiausią auditoriją turinčią interneto erdvę yra pats komentavimo pobūdis, nes daug portalų suteikia galimybes dalintis nuorodomis į straipsnius ir komentuoti juos įvairiuose socialiniuose tinkluose, tačiau neleidžia jų komentuoti tiesiogiai. Todėl susidūrus su minėtomis problemomis šaltinių sąrašą nuspręsta papildyti įvairesniais interneto puslapiais, įtraukiant ir specialiai diskusijoms skirtas svetaines.

Didžiausio JAV ir kartu vieno didžiausių viso pasaulio dienraščių „USA Today“ internetiniame variante nėra daug su Lietuva susijusių aktualijų. Straipsnyje apie 2008 m. vykusių Seimo rinkimus, skaitytojai Lietuvą sieja su naryste NATO ir palankiai vertina konservatyvių politinių jėgų pergalę, tvirtindami, kad „<...> Mums reikia daugiau anti-rusiškų vyriausybių visur aplink Rusiją“ (*ogomezmontes*). Remiantis šiuo ir panašiais kitais teiginiais, galima daryti prielaidą, jog Lietuva amerikiečių yra atpažįstama kaip strateginė užsienio partnerė. Tačiau kiti vartotojai tokią partnerystę vertina kaip priklausomybę, retoriškai lygindami dabartinę Gruzijos ir Lietuvos būklę: „Lietuva – laisva, Gruzija – taip pat laisva. LAISVA NUO KO? Lietuva nėra laisva, tai neabejotina: ES ir JAV ją atidžiai stebi.“ (*sunbeam*)

Komentaruose vyraujanti Lietuvos ir Rusijos santykių tema tęsiama ir kalbant apie priešraketinio skydo statybos galimybes. Prisimenamos internetinės atakos prieš Estijos ir Lietuvos tinklapius. Aptikta ir kraštutinių nuomonių apie Lietuvos bei Rusijos priešpriešą: „Sovietų memorialas ant Lietuvos žemės yra labai panašus į nacių memorialą ant Izraelio žemės.“ (*Laz777*)

Bene labiausiai komentuotą su Lietuva susijusi žinutė apie į aptvarą Kauno zoologijos sode įlipusią studentę, užpultą ten gyvenusios žirafos. Incidentas su valstybe nėra siejamas, naujieną lydi bendresnio pobūdžio pasisakymai apie žmogaus neapdairumą, ar net ironiški svarstymai, siejantys įvykį su JAV vidaus politika ir įvairių institucijų galima reakcija. Šis elementarus pavyzdys įrodo, jog amerikiečiai yra susidarę gana neutralią nuomonę apie Lietuvą, ir savo nuomonę išsako ieškodami sąsajų su pačiomis Jungtinėmis Amerikos valstijomis.

Vienos didžiausių JAV žiniasklaidos grupės [www.timesonline.com](http://www.timesonline.com) interneto svetainės lankytojai emocijas apie Lietuvą derina su prisiminimais apie skaudžius istorinius įvykius. Peter Larsen primena, jog vienintelis Lietuvoje minimas genocidas yra „<...> etniniai lietuviai, ištremti į gulagus Stalino“, tačiau neatsižvelgiama į vykusias beveik visų Lietuvoje gyvenusių žydų žudynes. Tačiau panašūs į šį komentarai yra pavienės nuomonės, nes dauguma komentuotojų džiaugiasi puikiais išpūdžiais iš Lietuvos, teigiamai paminint gražius miestus, kraštovaizdį, maistą, gėrimus ir merginas. Nedidelis komentarų kiekis ir bendras jų pobūdis patvirtina hipotezę apie neutralų Lietuvos įvaizdį tarp JAV piliečių.

Vienoje didžiausių komentarų ir diskusijų svetainėje jos lankytojai, pasisakydami apie Lietuvą, prisimena girdėję apie jos istoriją, viduramžių užkariavimus, pamini instrumentinę Lietuvos padėtį sovietų režime, taip pat minimi tradiciniai lietuviški patiekalai. Dažniausiai pasisakantys prisi-pažįsta turėję įvairių ryšių su Lietuva: yra emigrantų palikuonys, bendravę su lietuviais ar net lankęsi šioje šalyje, o nedaug žinančių apie Lietuvą komentuose beveik nepastebėta.

Populiarioje naujienų ir diskusijų svetainėje, talpinančioje JAV bei kitų valstybių piliečių komentarus, pavyko aptikti svetimšalių diskusiją apie Lietuvą, pavadinimu „Nelankykite Lietuvos“. Vienas lankytojas iš Ispanijos siūlo dar kartą gerai pagalvoti pasirinkus keliauti į Lietuvą ir kalba apie teisinę sistemą bei didžiules bausmes, gresiančias už menkus pažeidimus: „<...> prancūzų berniukas praleido savaitę už šokolado plytelės vagystę prekybos centre ir trys ispanų berniukai praleido 30 valandų kalėjime ir dvi savaites be pasų už incidentą su vėliava.“ (*Punisher, Madrid*) Į šį pareiškimą atsiliepė įvairių šalių piliečiai, lankęsi Lietuvoje ir parsivežę vien malonius išpūdžius. Diskusijos autoriui patariama pamiršti asmenines nuoskaudas, taip pat primenama atsigręžti į Ispanijos belaisvių politiką ir pagalvoti apie pagarbą kitiems žmonėms. Paula iš Šiaurės Karolinos valstijos džiaugiasi gerais išpūdžiais apie lietuvius, apsiėmusius globoti jos neigalų tėvą, ir atskleidžia planus aplankyti Lietuvą. Tačiau dar vienas lankytojas pamini nacistines eitynes, mažus atlyginimus, parduodamas padirbtas prekes ir fašistinę Lietuvos praeitį. Ši diskusija padeda sustiprinti teiginį, kad pozityvūs atsiliepimai yra pateikiami žmonių, turinčių kontaktų Lietuva, ir ypač viešėjusių joje, o neigiami pasisakymai turi sąsąją su istoriniais nusikaltimais (nacizmas).

Viename didžiausių JAV interneto portalų answers.yahoo.com, suteikiančiame galimybes lankytojams klausti klausimų ir gauti jiems rūpimus atsakymus, diskusijose apie Lietuvą išskiriami tradiciniai turistiniai simboliai: sostinė, pajūrio miestai, gražus kraštovaizdis, kopos. Lankytojus taip pat domina teisiniai, vedybų klausimai, vizos, pašto procedūros. Gana palankiai vertinamas anglų kalbos mokėjimas, pabrėžiant, jog pačiuose miestų centruose sunkumų neturėtų iškilti. Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad: „daug restoranų (priklausomai nuo miesto) turi angliškus vertimus ne-

kalbantiems lietuviškai.“ (*penance7*) Aptiktas paminėtas komentaras apie didžiausią vidutinišką savižudybių skaičių. Vertinant narystę ES, nemažai kalbama apie ekonomiką: „na jų ekonomika gaus naudos įsivedus eurą, nekalbant jau apie tai, kad ji pelnosi iš laisvos prekybos. Vienintelis negatyvus dalykas, kurį matau, yra lito praradimas.“ (*Paul G*) Lietuvos minėjimas regioniniame ar kitų šalių kontekste atsiskleidžia klausiant apie ieškomus miestus su lenkiškais pavadinimais, ieškant sąsąją tarp Baltijos valstybių, Kazakstano ir Ukrainos, taip pat rasta gana nemažai klausiančių, kas yra Kaliningrado sritis. Viena lankytoja nepasitenkinimą išpūdžiais iš Lietuvos motyvavo tuo, kad „<...> Lietuviai atrodo susirūpinę dėl buvimo gerais ES piliečiais ir bendruomeniškumo bei geros valios šalia esančiam jausmas nėra didelis.“ (*Katya-Ze*) Vienam lietuviui paprašius nurodyti keistus faktus apie šalį, atsakiusieji davė nuorodas į puslapį apie senąją lietuvių mitologiją arba į internetinę enciklopediją su iškraipytais faktais. Vartotojus taip pat domino klausimas apie Lietuvos ilgalaikę ES struktūrinių fondų įsisavinimo programą. Besidomintys politika klausė, kiek valdžios atšakų yra Lietuvoje bei ar valstybė yra pasirašiusi Branduolinės ginkluotės neplatavimo aktą.

Nepaisant plataus klausimų temų spektro, iš komentarų apžvalgos nustatyta, kad komentarų pobūdis priklauso daugiausia nuo asmeninių motyvų. Klausiami daugiausia praktiški ir tikslūs klausimai, pastebėta, kad dažnai kaip geriausi atsakymai į juos buvo įvertinti ir lietuvių pateikti komentarai. Turbūt geriausiai JAV gyventojų nuomonę atspindi ir pateisina šis komentaras: „Tiesą sakant, aš žinau labai mažai apie Lietuvą, beveik nieko. Tai nėra kažkas, kuo didžiuojuosi (aš nekenčiu būti visiškai viską ignoruojantis), bet tai tiesiog nėra kažkas, ką aš studijavau ar ketinu studijuoti. Pasaulis yra didelė vieta; pažįstu amerikiečių, kurie nežino daug apie vietas už jų valstijos ribų.“ (*elvis150*)

#### 4.3. Didžioji Britanija

Dideli lietuvių imigrantų į Didžiąją Britaniją srautai neabejotinai reiškia tai, jog britai dažniau nei prieš Lietuvos narystę ES susiduria su lietuviais, be to, lietuviai kur kas dažniau minimi ir naujienų portaluose internete.



„Europos namų“ bei „Vilmorus“ 2008 m. atlikto tyrimo duomenimis 48% apklaustų britų teigė, kad Lietuvą vertina palankiai, 15% – nepalankiai.<sup>486</sup> Šiuo tyrimu buvo siekta sužinoti daugiau konkretesnės informacijos: kaip apie Lietuvą atsiliepia britai, su kuo jie sieja Lietuvą: turtinga kultūra, darbščiais imigrantais, nusikaltimais ir pan.

Temos, kuriose tyrimo metu dažniausiai buvo minimi lietuviai: sportas, emigracija, nusikaltimai bei kultūra. Komentarai tyrimui buvo renkami iš trijų Didžiosios Britanijos naujienų portalų: [www.dailymail.co.uk](http://www.dailymail.co.uk), [www.timesonline.co.uk](http://www.timesonline.co.uk) bei [www.independent.co.uk](http://www.independent.co.uk). Daugiausia komentarų buvo aptikta kultūros bei emigracijos temose.

Sunkumų nustatant tai, ar naujienų puslapyje komentuoja tikrai britai, maksimaliai stengtasi išvengti, kadangi komentuotojai dažniausiai įrašydavo savo gyvenamąją vietą bei vardą su pavarde. Tačiau didžiausių keblumų sudarė tai, jog komentuodami straipsnius, ypač apie lietuvius Didžiojoje Britanijoje, britai dažniausiai lietuvius tapatino su kitais imigrantais iš Rytų Europos, konkrečiai neminėdami lietuvių. Taip pat sunkumų iškilo bandant surasti straipsnius apie Lietuvos politiką arba santykius su Didžiąja Britanija, kadangi daugiausia dėmesio britų naujienose skiriama lietuviams pačioje Didžiojoje Britanijoje, tačiau tai vėlgi reiškia, jog su Lietuva dažniausiai susiduriama per dirbti į Didžiąją Britaniją atvykusius lietuvius.

Ne tik komentaruose, bet ir naujienų portalų straipsniuose galima pastebėti tendenciją – Lietuva dažniausiai tapatinama su Rytų Europos šalimis ir minima kartu su Lenkija, Latvija, Estija, ypatingai temose apie imigraciją bei nusikaltimus. Keliuose komentaruose apie lietuvių padarytus nusikaltimus Didžiojoje Britanijoje buvo nuogąstaujama: „Rytų Europa, atvirų sienų politika... <...> ES perėmimas reikš galą mūsų gyvenimo būdai... civilizuotam, tvarkingam, atsakingam.“ (*Kenneth, London*) „Nesvarbu, iš kur tie Rytų europiečiai: Lietuvos, Lenkijos – jokių mandagių manierų neturi (jie nesupranta „ačiū“ ar „prašau“).“ (*Philip, Newport*) Taip pat Lietuvą vadina ir buvusią Sovietinio bloko šalimi: „Jei gyveni buvusioje Sovietinio bloko šalyje, teisė į aukštą darbo užmokestį <...> gali atrodyti kaip dievų

dovana.“ (*Kenneth, London*) Tai rodo ganėtinai ribotą požiūrį į Lietuvą, be to, nesunku pastebėti, jog Rytų Europos sąvoka kontekste naudojama neigiama prasme, kaip ekonomiškai atsilikusio, daug problemų turinčio regiono, atitikmuo.

Dažni straipsniai apie lietuvių padarytus nusikaltimus formuoja ypač neigiamą požiūrį į Lietuvą: „Lietuva bei kitos Rytų Europos šalys yra nusikaltimų židiny.“ (*Grant Wright, Hornchurch*), kitas britas atvirai pripažįsta: „Nors lietuviai – nedidelė tautinė mažuma, tokie nusikaltimai užtraukia blogą reputaciją visai šaliai.“ (*Grandad, Edinburg*) Būtina pažymėti, jog nors išsilavinusių lietuvių emigrantų dalis didėja, aukštąją ar aukštesniąją mokyklą yra baigęs tik kas ketvirtas emigrantas.<sup>487</sup> Britai dažnai emigrantus apibūdina „nekvalifikuotais laimės ieškotojais iš Rytų Europos, mėgstančiais alkoholį bei dirbančiais darbus, kuriais nenorime užsiimti mes.“ Be to, komentaruose išryškėja baiminimasis dėl lietuvių emigrantų integracijos Didžiojoje Britanijoje. Straipsnyje apie anglą policininką, besimokantį lietuvių kalbos tam, kad galėtų laisvai kalbėti su lietuviams imigrantais, buvo nuogąstaujama: „tikiuosi, kad ir lietuviams siūlomi anglų kalbos kursai bei galimybė susimaišyti su vietiniais“ (*Maggie, Ripon*), bei „kvailystė <...> anglų kalba turi būti privaloma visiems, kurie nori gyventi čia!“ (*Mary, West Yorkshire*) „kodėl veikiau emigrantai nesimoko anglų kalbos? Jei jie labai norėtų integruotis, tai taip ir padarytų“ (*John, Thailand*). Tai rodo britų susirūpinimą ES sienų politika bei didelės imigracijos sukeliama problemomis.

Komentaruose matomos suirūpinimo dėl ES imigracijos politikos tendencijos bei didėjančių imigracijos bangų, tačiau didelė dalis komentuotojų dėl šio reiškinio kaltina ir vyriausybę: „Laikas vyriausybei imtis spęsti šią problemą, nes Didžioji Britanija tampa visų, tik nebe mūsų.“ (*Martin, Manchester*), ir imigrantus: „Galiausiai baigsime bekovodami už vietos lopinėlį prieš ATLIEKAS, plūstančias į šią šalį.“ (*Kenneth, London*) Straipsnio apie kelis lietuvius, gyvenančius iš išmaldų lūšnynuose Peterborough mieste, komentaruose atsispindėjo neigiamas britų požiūris į imigraciją: „mūsų vyriausybės imigracijos kontrolė juokinga.“ (*Alec, Cheshire*); „kas

<sup>486</sup> Konkurso „Lietuvos įvaizdžio formavimas“ rezultatai. <[http://www.mediabv.lt/res\\_zinpr\\_all.php?id=11](http://www.mediabv.lt/res_zinpr_all.php?id=11)>

<sup>487</sup> Statistikos departamentas. <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2613>>



sakė, jog Rytų europiečiai yra darbštūs ir dirba darbus, kurių nenorime mes? Gal tas galėtų duoti jiems darbą!“ (*Pen, Durham*); „surinkime juos ir deportuokime – paprastas sprendimas.“ (*Martin, Manchester*) Be to, panašu, jog Didžiojoje Britanijoje reiškiasi „prisisotinimas“ darbo imigrantais, t.y.: „Turėtume išspausdinti lūšnynų nuotraukas su pragyvenimo Britanijos kainomis Rytų Europos laikraščiuose; nesivarginkit – Britanija jau pilna!“ (*Daphne Smart, Nottingham*) Darbo imigrantų „prisisotinimo“, o gal net ir perpildymo reiškiny, sąlygoja mažesnę britų toleranciją jiems. Galima daryti išvadą, jog dažniausiai analizuotuose komentaruose atsispindėjo požiūris, jog Lietuva – Rytų Europos šalis, iš kurios į Didžiąją Britaniją pastaruoju metu atvyko didelis imigrantų skaičius. Vis dėlto, dėl didelės imigracijos sukeltų problemų britams imigranto sąvoka asocijuojasi labiau su neigiamomis prasmėmis.

Naujienas Lietuvos kultūros tema skelbti 2009 m. labai paskatino Vilniaus, kaip Europos kultūros sostinės 2009, paskyrimas bei Didžiosios Britanijos Karalienės vizitas Lietuvoje 2006 m. Skirtingai nei komentaruose apie nusikaltimus bei migraciją, kultūrinėse temose išryškėjo ypač teigiamos britų nuomonės apie Lietuvą. Tačiau visi komentuotojai paminėjo turintys ryšių su Lietuva: joje lankęsi, gyvenantys, turintys lietuvių draugų ar sutuoktinį. Lietuvos žmonės buvo apibūdinami įvairiais teigiamais epitetais „drąsūs“, „sunkiai dirbantys“, „atviri“, „svetingi“, ypač akcentuojant turtingą Lietuvos istoriją bei siekį išsilaikyti iš Sovietų sąjungos: „garbingi, drąsūs žmonės, turėję skausmingą istoriją, <...> gynė savo šalį.“ (*Tim Humpherson*) Akcentuojamas lietuvių svetingumas: „Nesistebiu, jog Karalienė Lietuvoje jautėsi šiltai sutikta, mano žmona – lietuvė, ir galiu pasakyti, jog dar niekada nebuvau taip šiltai sutiktas kokioje nors šalyje.“ (*Tim Humpherson*) Įdomu, jog straipsniuose apie kultūrą išreikštos visai kitokios nuomonės apie lietuvių nei nusikaltimų bei emigracijos temose. Natūralu, jog žinios apie nusikaltimus skatina žmones rašyti neigiamus komentarus, tačiau būtina sutikti ir su tuo, jog Didžiojoje Britanijoje yra stereotipų apie lietuvių, kurie sulaužomi artimiaus susipažinus su šalimi bei jos žmonėmis: „Vilnius yra labai vertas aplankymo miestas, su daug įdomių vietų, ir dar įdomesniais žmonėmis.“ (*miss\_neville*)

Įdomu tai, jog visai nepasiteisino dažni stereotipai nuomonėse apie Lietuvą: skanus alus, gražios moterys ir geri sportininkai. Apie tai komentaruose užsiminta vos porą kartų. Britai demonstravo neabejotinai puikias žinias apie Lietuvą, teigė Lietuvoje apsilankę net po 7 bei 10 kartų: „aplankiusi Vilnių 7 kartus, privalau paminėti nuostabų ežerą, puikią gamtą. Lietuvoje yra per 4000 ežerų.“ „Vilnius nėra toks apipultas turistų kaip Praha. Žinau tai, nes per pastaruosius 4 m. Vilniuje lankiausi 10 kartų.“ „Daugelis žmonių galėtų mėgautis pasivaikščiojimu tirštai apsnigtose gatvėse be baimės būti apiplėšti užklįsti į draugiškus barus bei kavines, kur akademikai, muzikantai bei poetai linksmai šnekučiuojasi ir gerai leidžia laiką.“ (*Neil*) Nors komentaruose apie nusikaltimus britas teigė, jog „Rytų Europos šalys – nusikaltimų židiny“, žmogus, apsilankęs Lietuvoje, teigia visiškai priešingai. Kitas britas pasakoja: „Lietuviai iš tiesų – labai mandagi bei sąžininga liaudis. <...> Kartą keliavau su dviem vokiečiais bei lietuviu, nuėjome į mokamą tualetą, kur vokiečiai puolė vogti pinigų iš dėžutės, o lietuvis juos sudraudė. Iš tualetu vokiečiai išėjo išraudę.“ (*atlantida*) Be to, Lietuvą garsinti padeda „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“, kadangi būtent dėl šios priežasties daug žmonių žada apsilankyti Lietuvoje: „Vilnius nusipelnė Europos kultūros sostinės vardo, ir jie būtinai, absoliučiai, visiškai sužibės kompetencija bei išdidumu.“ (*Neil*)

Taigi apibendrinant kultūros temų komentarų analizę, galima teigti, jog vyrauja ne tik ypač teigiamos nuostatos: lyginant su imigracijos bei nusikaltimų temomis, daugelis jų net priešingos: lietuvių apibūdinami jau ne kaip laimės ieškantys bei nusikalstantys žmonės, o patikimi, drąsūs bei svetingi. Britai, tiesiogiai susidūrę su lietuviais ar Lietuva, turi teigiamas nuostatas jos požiūriu bei nemažai žinių apie gamtą bei kultūrą.

#### 4.4. Italija

Italijos internetinių žurnalų pasirinkimas atspindi italų gyvenimo būdą. Šioje šalyje leidžiama daugybė dienraščių, kuriuos skaito dauguma gyventojų, kiekvienas regionas ar didesnis miestas turi savo žiniasklaidos priemonę. Internetu taip pat yra suteikiama galimybė juos perskaityti, tačiau

straipsnių komentavimo galimybės yra retos arba jų nėra. Dėl to, norint sužinoti Italijos interneto vartotojų nuomones apie Lietuvą, buvo pasirinktas portalas karimblog.net, kuriame italas studentas rašo apie savo gyvenimą Klaipėdoje. Šioje svetainėje italai komentuoja ir diskutuoja įvairiais autoriaus aprašytais Lietuvos gyvenimo aspektais, išsako savo girdėtus gandus ir užduoda vieni kitiems klausimus.

Visų pirma reikėtų atkreipti dėmesį, kad, kalbant apie Lietuvą, dažnai naudojamos tokios generalizacijos kaip „šiaurės šalys“, „Baltijos šalys/trejetas“ (trys Baltijos šalys išskiriamos iš kitų buvusių sovietinių šalių bloko kaip labiau pažengusios), „posovietinės valstybės“. Kalbant apie Lietuvą kaip šiaurės valstybę, pabrėžiamos tradicinės šių šalių gyventojų savybės: uždumas, šaltumas, lėtumas. Tačiau tuo pačiu lietuviai, nors ir uždari, todėl kartais antipatiški, yra matomi kaip labai nuoširdūs: „pirmenybę teičiau nuoširdžiai šypsenai, nors ir tik kartą per savaitę, Lietuvoje, negu kasdieniams netikriems bučiniams „lotyniškuoju stiliumi.“ (Fla)

Komentaruose, kuriuose pabrėžiamas sovietinis Lietuvos paveldas, dažnai figūruoja Lietuvos politikai, korupcija, alkoholizmo ir savižudybių problemos, priklausomybė nuo Rusijos. Didelę diskusiją sukėlė „baltiškios depresijos“ klausimas: „Atsiranda viena problema ir jie nežino kaip elgtis su gyvenimu, todėl geria, krenta į depresiją, žudosi ir eina vogt.“ (Massimiliano) Lietuvos politikai vadinami nekompetetingais (projekto „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ nesėkmė kaip vienas iš nemokšiško politikų sprendimų pavyzdžių), korumpuotais: „nekompetetingi politikai sėdi parlamente šitos Bananų Respublikos.“ (Lucio) Dažnai pasisakymuose minima, jog Lietuva yra priklausoma nuo Rusijos, jos tiesiogiai ar netiesiogiai valdoma, Lietuvos rinka infiltruota rusų mafijos. Taip pat italai turi neigiamą nuomonę apie Lietuvos kelių policijos darbą: „<...> žmonės nejaučia jokios atsakomybės prieš kitus, o policija nieko nedaro.“ (Mirko)

Daugumą nuomonių apie Lietuvą ar lietuvius galima išskirti į dvi grupes: tų žmonių, kurie turi ankstesnių žinių apie Lietuvą, nes yra mūsų šalyje lankęsi arba turi pažįstamų Lietuvoje, ir tie, kurie jokių tiesioginių žinių neturi arba jų žinios apsiriboja bendruoju išsilavinimu.

Pirmoji grupė turi santykinai geresnę Lietuvos įvaizdį. Šie komentatoriai lygina lietuvius ir italus ir teigia, kad lietuviai moka daugiau užsienio

kalbų: „Lietuvoje kiekvienas vaikas moka anglų kalbą.“ (massimo) Ne vienas interneto komentatorius pastebi, jog Lietuva būdama labai maža valstybė, „mažesnė už tris Italijos regionus, pakankamai neblogai tvarkosi.“ (massimo)

Vis dėlto italai, neturintys išsamesnių žinių apie Lietuvą ir lietuvius, turi sąlyginai prastesnę nuomonę: „<...> Lietuva neturi nieko savo, išskyrus gražias merginas.“ (marco) Diskusijoje apie verslus Lietuvoje ir vienam komentatoriui paklausus, ar verta investuoti, pradėti verslą arba dirbti Lietuvoje, buvo atsakyta, jog Lietuva investuotojams nėra patraukli (pupo), darbo rasti neįmanoma, o laisvoji rinkos ekonomika beveik neegzistuoja.

Visiškai atskira diskusija apie Lietuvos vyrus ir moteris susilaukė daug dėmesio. Čia daugumos interneto komentatorių nuomonės sutapo, jog lietuviai vyrai yra „grubūs, nes švelnūs vyrai yra laikomi homoseksualais.“ (a.russo), o moterys, nors išskirtinai gražios, tačiau stokoja ambicijų, yra „po vyrų padu“.

Apibendrinant Lietuvos įvaizdį Italijos interneto komentatorių akyse, galima teigti, jog šioje šalyje Lietuva matoma kaip maža ir neturtinga šiaurinė valstybė, kurioje gyvena uždari, tačiau nuoširdūs žmonės, o pagrindinis valstybės bruožas – sovietinis palikimas.

## 5. Rekomendacijos Lietuvos įvaizdžio formavimui

Darbo metu aptiktų komentarų tendencijos parodė, jog Lietuvos įvaizdis užsienio interneto puslapių vartotojų tarpe yra pakankamai siauras arba neigiamas. Šis tyrimas sudaro pagrindus sukurti rekomendacijas tolimesniam Lietuvos įvaizdžio formavimui, nurodant pagrindines įvaizdžio formavimo kryptis.

Pats ryškiausias svetimšalių nuomonės apie Lietuvą trūkumas yra nacionalinio tapatumo, išskiriančio šalį iš kitų kaimyninių ar regiono valstybių, nebuvimas. Platesnio pobūdžio terminai (*Rytų Europa, Baltijos valstybės*), dažniausiai lydintys Lietuvos apibūdinimą, suteikia mažai informacijos ir nesudomina žmonių, kurie apie Lietuvą nieko nežino, tačiau potencialiai galėtų sužinoti daugiau. Be to, pastebėta, jog kur kas daugiau žmonių Lietuvą sieja su pokomunistine praeitimi, o ne su dabartine naryste ES. Taigi

didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas pristatant Lietuvą pirmiausia kaip pilnateisę Europos Sąjungos narę su keliais ryškiais bruožais ir tradicijomis, tik vėliau paminint istorinę praeitį bei randant būdų argumentuotai išskirti valstybę iš panašiais bruožais pasižyminčių šalių. Tai būtų galima padaryti įvaizdžio strategijos formavimo metu atsižvelgiant į įdomius ir netikėtus faktus, tačiau atsiribojant nuo neigiamų „pasiekimų“, pavyzdžiui, vidutinio savižudybių skaičiaus.

Antra nemaža pastebėjimų ir rekomendacijų grupė yra susijusi su sritimis, kurių kontekste Lietuva yra minima. Nustatyta, kad komentatoriai savo atsiliepimus rašo keliuose pagrindiniuose kontekstuose: turizmo išpuodžiuose, politinių naujienų vertinime, istorinės praeities prisiminimuose, sporto ir kultūros pasiekimuose. Tačiau pasigesta kitų svarbių gyvenimo sričių paminėjimo: mokslinių ir technologinių laimėjimų (lazerių kūrimas, išvystytos mobiliojo ryšio paslaugos), potencialių ekonominių investavimo galimybių, nacionalinio paveldo simbolių ir pan. Taigi renkantis įvaizdį kaip daugialypį privalumų derinį yra būtina pradėti kalbėti apie įvairesnius bruožus. Srityse, apie kurias jau yra šiek tiek žinoma ir diskutuojama, pavyzdžiui, turizmo sferoje, formuojant įvaizdį būtų galima įvardyti kelis ryškius simbolius (Kuršių Neriją, Trakus, Panemunės pilis, lino/gintaro/medienos gaminius, pagonišką kultūrą, Kryžių kalną), kurie padėtų atpažinti ir išskirti Lietuvą, nes dažnai komentaruose galima rasti pernelyg abstraktaus pobūdžio teigiamas emocijas, pavyzdžiui, apie „gražius ir švarius“ miestus.

Trečia, įvaizdis užsienio šalyse yra tiesiogiai susijęs su valstybių tarpusavio santykiais. Todėl patartina skatinti strateginę partnerystę, nes politiniai santykiai dažnai lemia bendrą populiacijos nuomonę, kurioje galima atrasti ir tendencingų, tai yra dirbtinai suformuotų politika nesidominčių žmonių pasisakymų. Diplomatinis švietimas gali paskatinti turizmą ar tarptautinės visuomenės palankumą Lietuvos oficialiajai pozicijai.

Ketvirta rekomendacinė išvada yra skirta paskatinti atlikti daugiau realaus Lietuvos įvaizdžio tyrimų, naudojant kitus tyrimo būdus arba atlikti išsamesnį tyrimą pagal diskurso analizės metodologiją. Šis tyrimas buvo taikytas tik keliose šalyse ir siauroje įvaizdžio sferoje, todėl pasitelkiant

kitokias metodikas (pavyzdžiui, internetines kiekybines apklausas), būtų galima gauti platesnio pobūdžio informacijos.

Penktas šio darbo patarimas – rimtai įvertinti žiniasklaidos ir interneto įtaką, panaudojant komunikacijos suteikiamas galimybes. Internetas, kaip plačiausiai prieinama ir didelę auditoriją turinti reklamos sąsaja, gali būti išnaudotas valstybės įvaizdžio formavimui, tačiau nacionalinė reklama turi būti produktyvi ir tikslinga.

Reikėtų paminėti ir tai, kad pasisakymuose apie Lietuvą dažnai minima žmonių asmeninė patirtis (kelionės, kontaktai su lietuvių išeiviais ir pan.), todėl formuojamą tarptautinį įvaizdį būtina derinti su autentiškomis lietuvių vertybėmis, nes gali iškilti pavojus sukurti nenatūralią koncepciją, kuri atitrūktų nuo realios situacijos ir negalėtų būti verifikuojama, ir ja netikėtų ne tik užsieniečiai, bet ir patys lietuviai (pavyzdžiui, „Lietuva – draši šalis“).

## Išvados

Perskaičius komentarus Rusijos informacinių svetainių puslapiuose, gali susidaryti nuomonė, jog Lietuva yra labai maža Pabaltijo valstybė su sostine Ryga, o gal Talinu, kurioje gyvena nacionalistai, bijantys Rusijos, energetikai nuo jos priklausomi bei visada pataikaujantys JAV. JAV interneto bendruomenė įsitikinusi, jog Lietuva – skanaus maisto, gražių kraštovaizdžių bei simpatiškų merginų kraštas, kuriame gyvena lietuviai – antirusiška tauta, gerai mokanti anglų kalbą, tačiau dažnai besizudanti. Pastebėta, jog amerikiečiai Lietuvą vertina neutraliai: dažnai nieko nežino, bet ir stereotipų neturi. Didžiosios Britanijos internautams Lietuva – tai Rytų Europos, posovietinė, o tuo pačiu ir ekonomiškai atsilikusi valstybė, kurios piliečiai masiškai emigruoja į Didžiąją Britaniją, kur vykdo nusikaltimus bei naikina civilizuotą gyvenimą. Iš kitos pusės, viešėje Lietuvoje žmonės susidaro kitą įspūdį, jog Lietuva yra gražus kraštas, turintis skausmingą, bet įdomią istoriją, kuriame gyvena labai svetingi bei sunkiai dirbantys žmonės. Italams Lietuva yra neturtinga Šiaurės valstybė, valdoma korumpuotų politikų ir priklausanti nuo Rusijos. Šios valstybės gyventojai yra uždari, šalti ir lėti žmonės, mokantys daug užsienio kalbų, tačiau jiems būdingas alkoholis bei savižudybės.

Kaip parodė praktika, sukurta „drąsios Lietuvos“ koncepcija yra neveiksminga. Kuriant valstybės įvaizdžio formavimo strategiją, pirmiausia pradėti reikėtų nuo detalių didelio masto tyrimų ir užsienyje, ir pačioje Lietuvoje. Reikia aiškiai žinoti, ką apie mus mano užsieniečiai, ir kodėl bei ką mes patys apie save manome. Tokių kokybiškai atliktų tyrimų rezultatai nurodys, ką reikia keisti, kokios turėtų būti įvaizdžio formavimo strategijos gairės. Nepakanka vien akcentuoti užsieniečiams vaizdingus Lietuvos simbolius (Gedimino pilį ar Kuršių Neriją). Jeigu užsieniečiai galvoja, kad lietuviai yra alkoholikai ir savižudžiai, kokias grožybes jiems berodytume, niekas nepasikeis. Todėl reikia tiksliai žinoti, ką apie mus galvoja, ir atitinkamai formuoti strategiją, parinkti veiksmus, kurie padės įrodyti, kad tokiais nesame. Iš kitos pusės, kaip rodo kitų šalių pavyzdžiai, neverta daug laiko gaišti kuriant labai protingas Lietuvos pristatymo pasauliui programas. Didžiausią dalį visuomenės valdo pop kultūra – sukurkime ką nors populiaraus apie mūsų valstybę: filmą apie žymų krepšininką Harij Poterį, Andriaus Mamontovo klipus, kuriuos rodytų MTV, o gal knygą apie „Čiurlionio kodą“.

#### DĖSTYTOJOS MORTOS VIDŪNAITĖS KOMENTARAS:

*Vaivos Kalesnikaitės, Justės Neverauskaitės, Lauryno Gančausko ir Anastasijos Panasevič darbas „Lietuvos įvaizdis užsienio interneto bendruomenėse“ yra ypatingai įdomus, atskleidžiantis darbo autorių originalią išmonę, aštrų protą ir įžvalgumą. Studentai aiškinasi, ar dabartinė Lietuvos įvaizdžio strategija bent kiek atitinka Lietuvos įvaizdį užsienio interneto bendruomenėse, būtent JAV, Rusijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Italijoje. Studentai analizuoja komentarus iš didžiausių šių šalių interneto portalų, kuriuose yra galimybė tiesiogiai komentuoti patalpintus naujienų straipsnius. Šį darbą paskaityti verta visiems – netikėti rezultatai net iš keturių valstybių apie Lietuvos įvaizdį.*

## SUBKULTŪRŲ NARIŲ POŽIŪRIS Į POLITINĮ DALYVAVIMĄ

TADAS ALIŠAUSKAS

MARINA MISIŪTĖ

LUKAS PUKELIS

VITALIJ VEKLENKO

### Įvadas

Šiuolaikinė visuomenė yra linkusi vis labiau skilti ir fragmentuotis.<sup>488</sup> Joje atsiranda mažumų ir grupių, kurios draugėn buriasi ne socialiniu, etniniu, klasiniu (kaip kad būrėsi ankstyvosios subkultūros), bet veikiau gyvenimo būdo pagrindu. Vienas iš šio procesų darinių yra jaunimo subkultūros. Šiokias tokias jų apraiškas galime aptikti jau ankstyvuosiuose bitnikų, rock'n'roll kultūrose, tačiau tą prasmę, kuria jos yra suvokiamos šiandien, daugiausia nulėmė ir suformavo hipių subkultūra, atsiradusi JAV septintojo dešimtmečio pradžioje. Nuo to laiko atsirado labai daug įvairių subkultūrų, kuriuos vienijo nemenką jaunimo dalį. Toks subkultūros fenomeno masiškumas ir buvo pagrindas tam, kad akademikai atkreiptų į jas dėmesį. Ankstyvieji tyrinėjimai buvo vykdomi daugiausia siekiant pažinti etniniu ar klasiniu pagrindu susidariusias subkultūras, tačiau vėliau mokslininkų žvilgsnis buvo atgręžtas į naujojo tipo – gyvenimo būdo – subkultūras, kurios vienijosi daugiausia muzikiniu pagrindu.

Šiame tyrime bus analizuojamos būtent tokios subkultūros, tiksliau jų požiūris ir santykis su politika. Taip pat dėmesys bus atkreiptas į tai, kuo tiriamos subkultūros yra panašios ir kuo skiriasi tarpusavyje.

Tyrime bus remiamasi Čikagos ir Birmingemo (CCCS) sociologijos mokyklų įžvalgomis ir mūsų surinktais duomenimis, siekiant patikrinti išsikeltas hipotezes ir išryškinti tendencijas, kaip subkultūrų nariai žiūri į politiką ir joje dalyvauja.

<sup>488</sup> Peter Bogason, *Postmodern Public Administration*. <<http://www.ruc.dk/upload/application/pdf/f51d6748/POMOADMfinal.pdf>> [Žiūrėta 2008 12 18]



## 1. Tyrimo pristatymas

Mūsų tyrimas siekia vieno konkretaus tikslo – ištirti, kaip dviejų subkultūrų (gotų ir metalistų) atstovai žiūri į politiką, kaip ją suvokia ir kaip dalyvauja joje. Tyrime nagrinėsime, kokios politinio dalyvavimo formos subkultūrų atstovų yra suvokiamos kaip tinkamos, veiksmingos ir efektyvios, kokio- mis formomis jie patys mielčiausiai dalyvauja/dalyvautų politikoje.

Tirsime gotų ir metalistų subkultūras, kadangi šiame dešimtmetyje visuomenėje pastebimai išaugo jaunimo, priklausančio subkultūroms, skaičius. Dėl šios priežasties tampa svarbu ištirti šios visuomenės dalies politinio dalyvavimo ar nedalyvavimo ypatumus.

Kalbant apie Lietuvą, mūsų šalyje apskritai subkultūrų tyrimams buvo ir yra skiriama labai mažai dėmesio. Lietuvoje domimasi jaunimo subkultūrų idėjinėmis orientacijomis, kiekvienai subkultūrai būdingomis vertybėmis. Iš nedidelio ratelio autorių, paskelbusių publikacijų šia tematika, vertėtų išskirti Egidiją Ramanauskaitę-Kiškiną ir Gintautą Mažeikį. E. Ramanauskaitė savo sociologinio subkultūrų tyrinėjimo tikslu laiko vadinamojo vėlyvojo modernumo apraiškų subkultūrose atskleidimą,<sup>489</sup> tuo tarpu G. Mažeikis<sup>490</sup> tenkinasi daugiau teoriniu Lietuvos „skonio kultūrų“ aprašymu.

Reikia pastebėti, jog kol kas niekas Lietuvoje nenagrinėjo subkultūrų politinio dalyvavimo ar tam tikrų subkultūros užmetamų vertybinių „rėmų“ subkultūrų atstovų politinėms nuostatoms bei politinio dalyvavimo formoms. Pasaulio mastu turbūt svariausias darbas panašia tema laikomas suomių Tommi Hoikkala ir Leena Suurpää studija „Finnish Youth Cultural Research and its Relevance to Youth Policy“,<sup>491</sup> bet dėl ypatingų Suo-

mijos sąlygų bei išskirtinio priklausančio subkultūroms jaunimo gausumo šio darbo įžvalgas sunku pritaikyti ne Skandinavijos regione. Taigi, šioje srityje tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje ganėtinai trūksta empirinių tyrimų, kuriuose subkultūros būtų giliau analizuojamos tam tikru siauru aspektu.

Pasirinkti būtent gotų ir metalistų subkultūras iš palyginti gausaus Lietuvos subkultūrų arealo paskatino kelios esminės priežastys: (1) visų pirma šios subkultūros yra pakankamai ilgaamžės, todėl jose yra pakankamai daug asmenų, kuriems yra daugiau nei aštuoniolika metų, taigi, jie gali įvairesniais būdais dalyvauti politikoje; be to, subkultūrų ilgaamžiškumas leidžia bent iš dalies apsisaugoti nuo asmenų, kurie dabar subkultūroms priklauso dėl mados (antras apsisauojimo nuo šio dalyko instrumentas yra respondentų atrankos kriterijai, kurie bus aptarti vėliau); (2) antras svarbus veiksnys, atsirenkant šias subkultūras, buvo jų masiškumas – šių subkultūrų narių galima rasti visose be išimties išsilavinimo, pajamų grupėse, didmiesčiuose, miestuose, miesteliuose – taigi, tirdami šias subkultūras išvengsime šališkumo, kuris atsirastų tiriant subkultūras susitelkusias vienoje išsilavinimo ar pajamų grupėje. Verta paminėti tai, kad, kadangi tirsime būtent šias dvi subkultūras, išvadas ir apibendrinimus darysime tik apie jas, nors darbe, siekiant paprastumo, bus naudojamas bendresnis „subkultūrų“ terminas.

Šiame darbe tikrinsime kelias hipotezes:

- Subkultūroms yra būdingas nekonvencinis politinis dalyvavimas;
- Subkultūros vengia konvencinio politinio dalyvavimo, nes jų ideologija dažniausiai pasižymi antisistemiškumu;
- Subkultūroms būdingas menkas politinis išprusimas (politinių aktualijų bei esminių demokratijos principų nežinojimas), kuris lemia nekonvencinio dalyvavimo vyravimą;
- Subkultūrų politinis dalyvavimas yra gana chaotiškas, neperauga į kryptingus, nuoseklius, aktyvius veiksmus.

Nors pasirinkta kokybinio pobūdžio tyrimo metodologija neleidžia daryti griežtų statistiškai reikšmingų išvadų, tačiau ji mums leis įžvelgti tam tikras tendencijas, kurios suteiks galimybę tvirtinti, kad vienos hipotezės yra labiau linkusios pasitvirtinti nei kitos. Be to, tyrime įvertinsime panašumus ir skirtumus požiūryje į politinį dalyvavimą tarp dviejų tiriamų subkultūrų.

<sup>489</sup> Egidija Ramanauskaitė, *Subkultūra: fenomenas ir modernumas: XX a. pabaigos Lietuvos subkultūrinių bendrųjų tyrinėjimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2004.

<sup>490</sup> Gintautas Mažeikis, „Subkultūrinė rezistencija ir kairioji kritika.“ <<http://www.anarchija.lt/index.php/teorija/maeikis-gintautas-subkultr-in-rezistencija-ir-kairioji-kritika.html>> [Žiūrėta 2008 04 25]

<sup>491</sup> Tommi Hoikkala, Leena Suurpää, „Finnish youth cultural research and its relevance to youth policy.“ *Young*, 13, 2005.



## 2. Teorinis tyrimo pagrindas

Kadangi pasaulio mastu subkultūrų tyrinėjimai rėmėsi nuolat kintančiomis teorinėmis prielaidomis, pagrindines iš jų derėtų trumpai aptarti.

Teorinių išvalgų apie subkultūrines bendruomenes pradininkais neabejotinai galima laikyti vadinamosios Čikagos sociologijos mokyklos atstovus (M. Gordon, A. K. Cohen, H. Becker, J. Irwin, J. Young).

Miltonas M. Gordonas darbe „The Concept of the Subculture and Its Application“ (1947) pirmąkart suformulavo subkultūros apibrėžimą: subkultūra suprantama kaip „specifinis motininės kultūros padalinys, pasižymintis tokiais socialiniais požymiais kaip klasės (soc. sluoksniu) padėtis, etninis kontekstas, susitelkimas regionuose/kaimuose arba miestuose bei religinio pobūdžio narių priėmimas. Socialinių požymių kombinacijos dėka suformuojamas funkcionuojantis subkultūros vieningumas, pasireiškiantis integruotu poveikiu šiame motininės kultūros padalinyje dalyvaujančiam ir veikiančiam individui.“<sup>492</sup>

Albertas K. Cohenas (1955) individo pripažinimo siekį iškėlė kaip esminį jungimosi į subkultūrines grupes veiksnį. Egzistuojant tam tikroms socialinio statuso suvokimo problemoms, individas priverstas leisti į alternatyvios individų grupės, su kuria jis galėtų tapatintis, paieškas. Noras priklausyti tam tikrai grupei pavienį individą skatina perimti grupės elgesnį, vertybes ir įsitikinimus, kurie tampa jo tolesnių veiksmų tinkamumo ar netinkamumo vertinimo lauku.<sup>493</sup> Taigi, tokiu būdu tarp grupės, šiuo atveju – subkultūros, yra skatinamas tam tikras konformizmas vertybių ir elgesio atžvilgiu.

Savų pripažinimas ir kitų atmetimas subkultūroje tam tikro konstruojamo diskurso (kalbinio žargono) pagalba buvo nagrinėtas Howardo Beckerio darbe „The Culture of A Deviant Group: The ‘Jazz’ Musician.“<sup>494</sup>

<sup>492</sup> Milton M. Gordon, „The Concept of the Sub-Culture and its Application.“ Kn. Ken Gelder ir Sarah Thornton (sud.), *The Subcultures Reader*. London; New York: Routledge, 1997, 40–41.

<sup>493</sup> Albert K. Cohen, „A General Theory of Subcultures.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 47.

<sup>494</sup> Howard Becker, „The Culture of A Deviant Group: The ‘Jazz’ Musician.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 57–61.

Tam tikru proveržiu Čikagos sociologijos mokyklos teorijų komplekse galima laikyti perėjimą nuo vertybių akcentavimo prie veiksmo kaip vertybių praktikos: subkultūrą pradėta suvokti kaip tam tikrą gyvenimo būdą, kadangi subkultūros nariai jiems būdingą vertybių sistemą įkūnija tendencingais (bendrais daugumai narių) veiksmais, nepriklausomai nuo aplinkos (J. Irwin).<sup>495</sup> Pastarąsias vertybių sistemas galima įvardyti kaip tam tikrą prasme antisistemines – esančias tradicinės kultūros (visuomenės) paribuose/užribuose (J. Young).<sup>496</sup>

Šiuolaikinių Kultūrinių Tyrimų Centro (CCCS) įkūrimas Birmingemo universitete 1964 m. žymėjo naują subkultūrinių tyrinėjimų raidos laikotarpio pradžią.<sup>497</sup> Reikia pastebėti, kad dėka tuo laiku gyvavusių subkultūrų (hipių, skinheadų, pankų) ypatingo politinio ir visuomeninio aktyvumo buvo galima suformuluoti naują subkultūros kaip motininės kultūros neigimo ir protesto prieš ją sampratą.<sup>498</sup>

Iš esmės tokia samprata buvo išplėtotą darbe „Subcultures, Cultures and Class“ (1975): subkultūrą galima laikyti kaip kultūros segmentą, kuris išsiskiria iš motininės kultūros savita forma ir struktūra ir yra pagrįstas tam tikrais užsiėmimais, vertybėmis, tam tikru materialių objektų naudojimu, ar priklausymu konkrečiai teritorinei bendruomenei, kuris ryškiai išskiria subkultūros narius iš kitų motininės kultūros atstovų, bet, kadangi subkultūra yra ne visai savarankiškas segmentas, joje taip pat ryškūs ryšiai, kurie jungia ją su motinine kultūra.<sup>499</sup> Šiame tyrime bus remiamasi būtent pastarąja subkultūros samprata.

Dikas Hebdige darbe „Subculture: The Meaning of Style“ (1979) į subkultūros analizę pirmą kartą įtraukė žiniasklaidos aspektą. Subkultūra apibrėžiama kaip tam tikras visuomenės tvarką trikdantis darinys. Trikdymas vyksta, priešpastatant alternatyvų klasių suvokimą nepriimtinais visuome-

<sup>495</sup> John Irwin, „Notes on the Status of the Concept Subculture.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 67–68.

<sup>496</sup> Jock Young, „The Subterranean World of Play.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 71–80.

<sup>497</sup> *The Subcultures Reader*, 83.

<sup>498</sup> Plg. Phil Cohen, „Subcultural Conflict and Working-Class Community.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 90–99.

<sup>499</sup> John Clarke et al., „Subcultures, Cultures and Class.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 100.

nėje būdais (aprangos ir elgsenos kanonų laužymas, įstatymų nepaisymas ir pan.). Masinės informacijos priemonės ne tik fiksuoja subkultūrą, bet ir konstruoja jos įvaizdį visuomenėje. Tokiu būdu atsiranda atotrūkis tarp medijuoto (sukonstruoto žiniasklaidos) ir faktinio (tarp narių gyvai palaikomo) subkultūros suvokimo, todėl, pavyzdžiui, subkultūra per žiniasklaidą besidomintys naujieji nariai gali susidaryti iškreiptą, neautentišką subkultūros įvaizdį. Žiniasklaida reaguoja į subkultūrą dvejopai: 1) ją bando „ikultūrinti“, visuomenei pateikdama tarp subkultūros narių palaikomą alternatyvią išvaizdą kaip madingą; 2) valstybės prievartos institucijų pagalba tam tikrą subkultūrai būdingą elgseną bando kategorizuoti kaip potencialiai pavojingą visuomenei.<sup>500</sup>

Šiame tyrime bus naudojamos A. K. Coheno, J. Irwino, P. Coheno ir J. Clarko teorinės išvagos.

### 3. Tyrimo metodologija

Mūsų tyrime naudoti kokybiniai metodai – giluminiai interviu su subkultūrų atstovais. Respondentai atrinkti remiantis „sniego gniūžtės“ metodu ir atsitiktine netikimybine atranka. Tokie atrankos metodai pasitelkti dėl subkultūroms būdingo uždaro ir polinkio nepasitikėti asmenimis, kurie nepriklauso subkultūroms, bet renka medžiagą apie jas. Atsitiktinę netikimybinę atranką taikėme palyginus retai, kai kur nors sutiktas subkultūros atstovas sutikdavo duoti interviu tyrėjams, tačiau didžiąją dalį medžiagos gavome apklausdami žmones, kuriuos mums rekomenduodavo jau anksčiau apklausti respondentai. Puikiai suvokiame tai, kad šio metodo dėka mes negalėjome apklausti subkultūrų atstovų, kurie gyvena ne sostinėje, tačiau galime teigti, kad tai neturi didelės įtakos duomenų patikimumui, kadangi dauguma mūsų respondentų yra studentai, atvykę studijuoti iš įvairių Lietuvos vietų.

Minėtieji atrankos metodai buvo papildyti mūsų sukurtais priklausymo subkultūrai kriterijais. Pasirinkdami, ar imti iš potencialaus respondento

interviu, vertinome jo išvaizdą (kaip pagal išvaizdą buvo identifikuojami metalistai bei gotai, pateikta žemiau). Jei asmuo atitikdavo išvaizdos kriterijų, interviu metu bandydavome išsiaiškinti, ar jis klausosi muzikos, kuri siejama su subkultūra (šitai, kaip ir išvaizdos kriterijai, pateikta aprašant subkultūras) bei ar jis užsiima subkultūroms būdinga veikla: vaikšto į koncertus, keliauja į muzikos festivalius, organizuoja su subkultūromis susijusius renginius.

Į respondentų atranką neįtraukėme vertybių matmens, kadangi, nors pagal A. K. Cohen išvagas, subkultūrų nariams turėtų būti būdingas tam tikras pažiūrų ir vertybių bendrumas, tačiau atsirinkdami respondentes pagal jų vertybes, būtume rizikavę gauti iškraipytus ir nepatikimus rezultatus.

Tyrime vadovavomės vadinamuoju „prisotinimo principu“, t.y. darėme interviu tol, kol respondentų atsakymuose išryškėjo bendros tendencijos, atsakymai pradėjo kartotis. Šiame tyrime buvo apklausti 10 metalistų ir 7 gotai.

### 4. Tiriamų subkultūrų aprašymai

#### 4.1. Metalistai

Kaip jau buvo minėta, metalistų subkultūros atstovai, apklausiami šiame tyrime, turi atitikti dvi kriterijų grupes – išvaizdos ir muzikinio skonio. Dabar šie du kriterijai bus aptarti detaliau.

#### Išvaizda

Tradiciškai išskiriami šie metalistų išvaizdos atributai: ilgi plaukai, paprastai siekiantys asmens pačius, bet kartais ir ilgesni, šeštojo dešimtmečio stiliaus juodos baikerių striukės (jaunimo žargonu – „kožos“), odinės arba melynų ar juodos džinsinės kelnės, marškinėliai su metalo grupių logotipais ir simbolika. Kai kurių metalo subžanrų atstovai mėgsta dėvėti mėlynas džinsines liemenes, grandines, spygliuotas apyrankes, kitus metalinius aksesuarus. Avalynė – kareiviško stiliaus batai (žargonu – „kerzai“) arba balti sportiniai batai (žargonu – „kedai“) (*thrash metal* mėgėjų atveju).<sup>501</sup>

<sup>500</sup> Dick Hebdige, „Subculture: The Meaning of Style.“ Kn. *The Subcultures Reader*, 130–133.

<sup>501</sup> Sam Dunn, Scot McFadyen, *Metal: A Headbanger's Journey*. Universal Pictures, 2006.

Eilinis subkultūros atstovas dažniausiai nepasižymi visais išvardintais atributais, tačiau, dažniausiai, bent keletą jų naudoja savo kasdienėje aprangoje. Šiame tyrime apklausėme respondentus, kurie pasižymėjo ne mažiau kaip 4 aprangos atributais. Ypatinga svarba buvo teikiama ilgiems plaukams, kadangi jie simbolizuoja asmens atsidavimą subkultūrai ir, kadangi šio atributo įgijimas reikalauja daug laiko ir pastangų, jie parodo, kad asmuo tikrai ilgą laiką yra subkultūros narys.

### Muzika

Ši kriterijų atitinka tie žmonės, kurių mėgstamos ir laisvalaikio klausomos muzikos pagrindą sudaro sunkiojo metalo (angl. *Heavy Metal*) arba kurio nors sunkiojo metalo subžanro muzika. Savaiame suprantama, kad retas metalistas pasitenkina vien tik metalo muzika ir klauso gan daug įvairių muzikos žanrų, tačiau metalistu vadinsime tą, kuris įvardina *Heavy Metal*<sup>502</sup> (įskaitant jo subžanrus) kaip savo mėgstamiausią muzikos stilių ir daugiausia tokios muzikos klausosi.

#### 4.2. Gotai

Gotams, kaip ir bet kuriai kitai jaunimo subkultūrai, iš esmės būdingi tie patys bendri kriterijai: tik tai subkultūrai būdinga muzika, tam tikros bendros vertybės bei aprangos stilius.

### Muzika

Kalbant apie gotų subkultūrą, muzika yra labai svarbi, nes būtent nuo muzikos ir prasidėjo šios subkultūros atsiradimas. Šios subkultūros nariai pasižymi tikrai plačiu klausomos muzikos spektru: pradedant tradiciniu gotikiniu roku, baigiant tam tikrais metalo ar elektroninės muzikos žanrais. Esminis bruožas, kuris jungia visus šiuos stilius, yra taip vadinama „tamsi“ dainų tematika, kuri yra paremta gotų pagrindinėmis vertybėmis bei specifiniu pasaulio suvokimu.

<sup>502</sup> Šis terminas čia vartojamas plačiąja prasme, kaip apibūdinantis visą sunkiojo metalo muziką apskritai, o ne vien siauresnį *New Wave of British Heavy Metal* muzikos sub-žanrą.

Svarbu paminėti, kad vienas iš subkultūros veiklos pobūdžių, kuriame yra reikšminga muzika, yra dalyvavimas koncertuose bei gotikinės muzikos festivaliuose (Lietuvoje tai būtų *Kunigunda Lunaria*, kuri apima ne tik muziką, bet ir kiną bei kitokias meno formas).

### Išvaizda

Aprangai gotų subkultūroje telkiamas didžiulis dėmesys, juo labiau kad šis kriterijus yra lengviausiai pastebimas. Labiausiai vyraujanti aprangos spalva yra juoda, tačiau neretai būna naudojamos ir kitų spalvų detalės – raudonos, tamsiai mėlynos ir kt. Moteriškiems rūbams būdingi korsetai, įvairaus ilgio sijonai, suknelės, imituojančios viduramžių ar baroko stilių, ir pan. Vyriškiems – odinės kelnės, romantizmo ar baroko stiliaus marškiniai, ilgi juodi paltai ir pan. Iš esmės, išvardinti visų aprangos atributų yra tiesiog neįmanoma, nes nėra vieningos uniformos, o greičiau yra spalvų gamos kriterijai bei dažnai pasitaikantis noras pabrėžti savo seksualumą.

Daug dėmesio skiriama ir makiažui: balta oda, juodai paryškintos akys, tačiau, kaip ir rūbų atveju, makiažas gali labai varijuoti. Taip pat svarbus išvaizdos atributas – juodi ilgi plaukai.<sup>503</sup>

## 5. Empirinių tyrimo duomenų analizė

### 5.1. Subkultūros aspektas

Kaip minėjo A. K. Cohenas, pripažinimo siekis yra būtent tas akstinas, skatinantis individus tapatintis su tam tikra subkultūriniu grupe, kuriai būdinga tam tikra objektyvi vertybių sistema.<sup>504</sup> Dėl subkultūrinei grupei būdingos motininės kultūros neigimo ypatybės subkultūros nariai yra linkę save priešpastatyti visuomenei, t.y. teigti savo išskirtinumą jos atžvilgiu.<sup>505</sup>

Idomiausia tai, jog gotų tarpe ši tezė buvo iš dalies empiriškai paneigta. Kodėl tik iš dalies? Todėl, kad respondentai nėra linkę laikyti save visuo-

<sup>503</sup> Paul Hodkinson, *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford; New York: Berg, 2002, 28.

<sup>504</sup> Cohen, 47.

<sup>505</sup> Clarke et al., 103.

menės dalimi; kita vertus, paaiškėjo, jog subkultūra kaip sąvoka gotų yra suvokiama kaip „etiketė“, kurios kratomasi, todėl nenorima savęs tapatinti su subkultūra. Taigi, gotų požiūryje į subkultūras atsiranda tam tikras tapatybės paradoksas, kurį įvardino vienas respondentas: „<...> mes turim tam tikrą paradoksą: gotai kaip subkultūra, kuri turėtų turėti bendrą pagrindą, kas juos vienytų, bet jie iš karto jį neigia ir sako: „jo nėra““ (A2).<sup>506</sup>

Iš esmės, apklaustieji gotai net nesistengė ryškinti pačio skirtumo tarp gotų ir likusios visuomenės dalies, teigdami, jog tai nėra esminis skirtumas: „<...> žmogus kaip žmogus, koks skirtumas, ko jie klausosi, kam ten, kokiuose renginiuose dalyvauja, kaip rengiasi, kaip mąsto ir taip toliau“ (M1). Respondentai pabrėždavo būtent individualaus pobūdžio skirtumus: „Kiekvienas žmogus yra skirtingas. Manęs visą laiką, kai tepaklausia, aš nežinau iš tikrųjų. Skirtingi esam“ (I1).

Kadangi yra neigiamos bendros vertybės, kurios visada yra priskiriamos subkultūros sąvokai, gotai dažniausiai neigė savo priklausymą subkultūrai, kuris buvo siejamas su tam tikru šabloniškumu, o pabrėždavo asmenybės individualumą. Žmogų išskirtiniu padaro ne pats priklausymas tam tikrai subkultūrai, šiuo atveju, gotų, bet būtent jo savitas mąstymas ar individualios savybės. Toks požiūris atspindėjo netgi apie buvimo kartu, bendravimo poreikį: „tai yra žmonės, kurie kaip kažkokie vilkai ar kas susieina vieną vakarą į kažkokią tai gaują, ar ne, pasibūna, pasitūsina ir po to vėl išsiskirsto į savo urvus, e, ir jų vėl nesimato“ (A2).

Galbūt vienintelė išskirtis, kai bendrumas dar nebuvo taip kritiškai vertinimas, buvo nuomonės apie aprangą, kurias galima išskirti į dvi pozicijas. Vieni subkultūrai būdingą aprangą įvardija neigiamu „uniformos“ terminu, kita respondentų dalis nelinkę sureikšminti aprangos vienodumo, kadangi apranga nėra pagrindinis subkultūrinės tapatybės elementas: „Manau, kad tai yra iš tikrųjų skirtingi žmonės, jie yra visokie, ir kad jie visi (šypsosi) tampa labai vienodi, tai nepasakyčiau. Nebent gal tas, e, gal tokiam teiginiui turėjo įtakos tai, kad, na, iš jų, tarkim, aprangos galbūt... bet jeigu jiems tai yra priimtina, jeigu jiems taip gerai, nematau čia problemos“ (V1).

<sup>506</sup> Kadangi dalis respondentų nenorėjo viešai skelbti savo vardo, buvo nutarta vardus koduoti raide ir skaičiumi. Respondentų kalba netaisyta.

Kalbėdami apie gotikos skirtumą nuo kitų subkultūrų, respondentai minėjo jos estetinę bei kultūrinę vertę, kuri buvo aiškinama kaip sąsajos su menu, literatūra: „kultūra tai yra kažkokia, tai yra ne tiktais muzika ar panašiai, bet tai yra kažkokiai ir kultūrinis gyvenimas įvairus, kad ir savęs išraiška kaip kaip... nu, iš tikrųjų, tai yra labai teatrališki žmonės, kurie nori įvairiai išreikšti save ne tiktais, nu, kad vat aš dabar... nu, gerai, čia nekomentuosiu netikras subkultūras (šypsosi)... nu, tarkim, vieni žmonės kad „vat, mes dabar prigersim alaus, nueisime į koncertą, mums daugiau nieko nereik.“ Bet tai čia irgi toks yra stereotipinis požiūris, žinok. Tai va, o... aš manau, kad gotai yra labiausiai kultūra iš visų subkultūrų“ (E1).

Būtent šiuo pagrindu yra konstruojama tapatybė, kuri yra paremta iš motininės kultūros paimtais specifiniais dalykais, susijusiais su menu (teatrališkumas ar, pavyzdžiui, E. A. Po kūryba), kurie ir padeda sukurti tą individualizmą ar bent jau tariamą jo egzistavimą: „tam tikros idėjos jau egzistavo visuomenėje, tiesiog šitame laike jos rado tam tikrą terpę išplisti, e... tam tikruose jaunimo sluoksniuose, kurie galbūt patys dar, tarkim, neturėdami ten filosofinio pakankamai ar bet kokio kito tokio išsilavinimo, jie adaptuoja tam tikras pozicijas, nuomones savo reikmėms...“ (A2).

Kadangi toks požiūris į subkultūrą apima pakankamai platų spektrą veiklų bei interesų, gotika traktuojama ne kaip tiesiog laisvalaikio praleidimo būdas, bet gyvenimo būdas: „aš tai tiesiog laiku kitokiu požiūriu į gyvenimą ir kitokiu pačiu, nu gyvenimo būdu“ (E1).

Tokiu atveju atsiranda dar vienas gotams būdingas skirtumas: gotai nesistengia supriešinti savęs su motinine kultūra ir visuomene, tai nėra socialinis-politinis protestas ar maištas, o greičiau „tylusis“ maištas, t.y. atsiribojimas, bet jokių būdų ne neigimas: „visa tai pavirsta į tam tikrą vis dar protestą, bet jau nebylųjį, jau nebesireiškiantį garsiais lozungais, jis [protestas] tampa tylus“ (A2).

Tiriant metalistų atsakymus, aiškėja tai, kad jie apie jokių ryšių su motinine kultūra apskritai nekalba arba kalba tik tada, kai tam tikri motininės kultūros aspektai liečia pačią metalistų subkultūrą. Metalų subkultūra yra suvokiama kaip sau pakankama, kuriai visiškai nebūtina savęs susieti su aukštąja, motinine kultūra. Kaip svarbią savo veiklą nemaža dalis apklaustų metalistų įvardino domėjimąsi savo subkultūros istorija ir raida, jos pažinimą.



Turbūt esminis veiksnys, kuriuo skiriasi metalistų ir gotų požiūriai į subkultūros vertybes, yra metalistų akcentuojama vienybė: „Metalų vertybės... Vienybė, gera muzika“ (R1).

Iš akcentuojamo metalistų papročių ir įpročių bendrumo seka tai, kad dauguma respondentų pripažino, kad, būdami subkultūroje, nesąmoningai, per socializacijos procesą perėmė kai kuriuos elgesio modelius. Kai kurie respondentai netgi teigė, kad ilgas laikas subkultūroje turėjo įtakos jų pažiūroms: „Tu šiaip stengiesi elgtis, tarkim, panašiai kaip kiti metalistai, ar ne? [klausimas respondentui – aut.] – Tam pastangų nereikia, ta prasme, tai ateina savaime su socializacija“ (M2).

Tačiau vienybės sąvoka yra suvokiama pakankamai siaura prasme, nepaimančia subkultūros išorėje egzistuojančių reiškinių. Atskirdami buvimą subkultūros viduje ir gyvenimą už jos ribų, metalistai veikia gana prieštaringai. Akcentuodami vienybę ir panašų elgesį, nejučia įgyjamą bendraujant su kitais subkultūros atstovais, jie išlieka visiškai nepriklausomi vienas nuo kito politikos, asmeninės moralės, karjeros ir kitokiais klausimais: „Jeigu visi subkultūros nariai išreikštų tokią daugumą vieningą nuomonę vienu ar kitu klausimu, <...> ar tai priverstų tave permąstyti savo pozicijas? [klausimas respondentui – aut.] – Ne. Čia kiekvieno asmeninis reikalas, kaip jis kažką suvokia. Kiekvienas turi pats. Subkultūra nėra tai, kas turi reguliuoti gyvenimą“ (P1).

Apibendrinant netgi galima teigti, jog savo kasdienybėje metalistai sugeba derinti du priešingus požiūrius į visuomenės sandaros pobūdį. Metalistai vadovaujasi individualizmu asmeninės moralės klausimais, tačiau gyvenimas subkultūroje traktuojamas kaip kolektyvinis judėjimas.

Tačiau šioje vietoje natūraliai iškyla klausimas, kur baigiasi visuomeninis gyvenimas, o kur prasideda tik subkultūros atstovams suprantama ir pripažįstama veikla. Šią problemą pakankamai aiškiai sugeba paaiškinti nuolat metalistų akcentuojamas muzikinis skonis. Metalistams muzika yra ne tik vertybė, bet ir esminis subkultūros bruožas, išskiriantis ją iš visuomenės: „Tai tikriausiai yra daugumoj, daugumai laisvalaikio, ta prasme tiek koncertų lankymas, tiek bendravimas, tiek kai kurie įpročiai, tarkim, kurie yra būdingi metalo subkultūrai, pavyzdžiui, tas alaus gėrimas, ar ten.. būkim vieningi“ (A1).

Apibendrinami galime teigti, kad šios dvi subkultūros yra nepaprastai skirtingos – tai ypač išryškėja šių subkultūrų santykiuose su motinine kultūra ir priklauso nuo to, kokie veiksniai yra suvokiami kaip vienijantys ir jungiantys pačią subkultūrą. Nors interviu tai nebuvo įtvirtinta *expressis verbis*, iš bendravimo su subkultūrų nariais aiškėja, kad šiose dviejose subkultūrose pati subkultūra suvokiama skirtingai: gotai subkultūrą supranta kaip kylančią iš paties individo ir neturinčią jokių taisyklių, jokie idealūs subkultūros atstovo modelio, metalistai priešingai – suvokia subkultūrą kaip egzistuojančią objektyviai, turinčią atitinkamas elgesio normas, pagedaujamą elgesio modelį. Galime daryti išvadą, kad šios dvi subkultūros net terminą „subkultūra“ reikalauja apibrėžti skirtingai.

## 5.2. Politikos aspektas

Analizuojant mūsų respondentų pasisakymus apie politinį dalyvavimą, paaiškėjo, kad visi apklaustieji yra linkę paneigti mūsų pirmąją hipotezę, kad subkultūroms būdingas nekonvencinis politinis dalyvavimas – kone visi respondentai balsavo ar balsuos rinkimuose, dalis jų yra dalyvavę susitikimuose su politikais ar dalyvavę partinėje veikloje. Iš visų konvencinio politinio dalyvavimo formų labiausiai yra pabrėžiamas balsavimas rinkimuose, kuris daugelio respondentų yra sutapatinamas su pilietine pareiga ar net pačiu pilietiškumu. Paklausti, ar laiko save pilietiškais asmenimis, beveik visi atsakė teigiamai.

Bandant išsiaiškinti, kokių veiksmų respondentai imtųsi, jei jiems iškiltų problema (buvo užduodamas klausimas: „Ką darytumėte, jei šalia jūsų namų būtų statomas sąvartynas?“), visi respondentai teigė, kad pirmiausia bandytų veikti konvenciniais metodais (kreiptųsi į seniūną ar Seimo narį, rašytų prašymus) ir tik tokiu atveju, jei liktų neišgirsti, imtųsi nekonvencinių poveikio priemonių. Taip buvo paneigta mūsų antroji hipotezė, kad subkultūrų atstovai turėtų vengti konvencinio politinio dalyvavimo priemonių.

Toks, ganėtinai skeptiškas, požiūris į nekonvencines politinio poveikio formas galėtų būti paaiškintas tuo, kad netikima streikų, mitingų, kelių blokavimų ir panašių priemonių veiksmingumu, nes jos dažniausiai neduoda norimų rezultatų. Taip pat verta paminėti ir tai, kad šios priemonės, mūsų



respondentų nuomone, sukelia daug žalos kitiems piliečiams, kurių ta problema tiesiogiai neliečia.

Tiesa, bandant išsiaiškinti, kodėl streikai bei mitingai respondentams pasirodė neefektyvūs, jų nuomonės išsiskyrė: vieniems šios priemonės nepatrauklios, kadangi yra per daug chaotiškos, neorganizuotos, su jomis siejamas chuliganizmas ir netinkamas elgesys: „Į peticijas, į veiklą, kuri nestabdytų vyriausybės darbo, aš žiūriu teigiamai. Į kelių blokavimą, į streikus aš žiūriu neigiamai“ (R1). Kitiems priešingai – atrodė, kad jų neefektyvumą lemia tai, kad jos yra per daug nuosaikios ir nepakankamai agresyvios, kad atkreiptų valdžios dėmesį: „<...> kas dabar turėtų iš tikrųjų streikuoti, kuo Lietuva labai skiriasi nuo prancūzų <...> degtų visi universitetai seniai ir būtų išvartytos absoliučiai visos mašinos ne tik Vilniuje, bet Kaune, Klaipėdoje ir netgi Pabradėje“ (M1). Iš visų nekonvencinio politinio dalyvavimo priemonių palankiausiai buvo žiūrima į peticijas. Visų pirma todėl, kad jomis išsakomi aiškūs ir tikslūs reikalavimai, antra, kad jos mažiausiai sutrikdo normalų vyriausybės darbą.

Trečioji mūsų hipotezė, kad subkultūrų nariai yra menkai politiškai išprusę, taipogi buvo paneigta mūsų respondentų — dauguma jų žinojo, kas užima svarbiausius politinius postus bei to laikotarpio politikos aktualijas. Tačiau iš respondentų pasisakymų aiškėja, kad jie nesidomi (bent jau aktyviai) politika – juos domina tie dalykai, kurie yra arti jų ir juos liečia tiesiogiai, t.y. jiems yra būdinga lokalinė savimonė. Tai iš dalies paaiškina tai, kad dauguma apklaustųjų yra nusivylę politika, nemato partijų kaitos parlamente bei balsavimo apskritai rezultatų. Nemažai mūsų respondentų dėl šios priežasties jaučiasi politikos nuošalėje, nepaisant to, kad dalyvauja rinkimuose ir įvardija save kaip piliečius, vis tiek nemano esantys šalies politinio gyvenimo dalis.

Keisčiausia tai, jog tiek metalistai, tiek gotai turi labai panašią politikos sampratą. Pati politika jiems asocijuojasi su galios ir turto siekimu, nešvaria ir neskaidria veikla: „[Politika yra kaip] namas, kuriame yra daug tunelių ir kai kur yra daug pinigų, kai kur pridergta, taip tamsu, klampu ir norisi tik iš tolo žiūrėti ir maždaug sekti, kas vyksta, ir nesinori net kojos kelti į tą dalyką“ (C1).

Ketvirtoji mūsų tyrimo hipotezė, kad subkultūrų politinis dalyvavimas yra chaotiškas ir neperauga į kryptingus ir nuoseklius veiksmus, nebuvo nei patvirtinta, nei paneigta. Subkultūrų atstovai nekonvencinėmis formomis dalyvauja tikrai chaotiškai ir nenuosekliai, tačiau konvencinėmis formomis jie dalyvauja nuosekliai ir tvarkingai.

Galbūt vienintelis ryškesnis skirtumas tarp dviejų subkultūrų atsiskleidžia tada, kuomet respondentų buvo klausiama, ar jie norėtų stoti į partiją, jeigu juos pakviestų artimas žmogus ar draugas. Visi gotai teigė, kad, galbūt, stotų į partiją, jei jų to paprašytų giminaitis arba bičiulis; be to, jie atsižvelgtų į partijos ideologines nuostatas ir jos veiklą ir tai lemtų jų galutinį apsisprendimą: „tai aš vis tiek pirmiausia turėčiau pasižiūrėti, ką ten žmonės daro, ką jie veikia, o tada gal sutikčiau“ (E1).

Savo ruožtu yra labai nedidelė metalistų dalis, kuri rodytų bent kokį susidomėjimą įsitraukti į partinę veiklą. Taigi čia išryškėja ganėtinai keistas paradoksas. Nors tiek metalistai, tiek gotai turi identišką požiūrį apie politikos pobūdį Lietuvoje, tačiau pastarieji kur kas realiau svarsto galimybę dalyvauti oficialioje partijų veikloje.

Susiejus respondentų pasisakymus su jų išsilavinimo lygiu bei studijų pobūdžiu, galime teigti, kad respondento informuotumas apie politiką daugiausia priklauso nuo jo studijuojamos specialybės: tie respondentai, kurie studijuoja socialinius mokslus, apie politiką žino daugiau negu tie, kurie studijuoja tiksluosius mokslus ar dar tebesimoko vidurinėje mokykloje. Turint omenyje tai, kad visi gotai buvo socialinių mokslų atstovai, o tarp metalistų pasitaikė nemažai „tiksluokų“, natūraliai peršasi išvada, jog didesnis politinis informuotumas lemia didesnę polinkį dalyvauti partinėje veikloje. Žinoma, patvirtinti tokią hipotezę reikia kur kas išsamesnės, gal netgi kiekybinės analizės, tačiau pretekstas atlikti tokį tyrimą išryškėja iš jau turimų duomenų.

Apibendrinami galime teigti, jog ankstesniame skyriuje išryškinti skirtumai tarp šių dviejų subkultūrų pasireiškia tik pačios subkultūros ir jų atstovų gyvenimo būdo lygmenyse. Stebėtini panašumai tarp to, kaip šios dvi subkultūros dalyvauja politikoje, leidžia daryti išvadą, kad subkultūra neturi įtakos individo politiniam dalyvavimui. Esami skirtumai tarp subkultūrų šiame lygmenyje daugiausia slepia išsilavinimo lygio ir

pobūdžio nulemtus skirtumus. Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad, kaip buvo teigiama anksčiau, gotai išskirtinai pabrėžia savo individualumą ir nepriklausomybę nuo kitų, o metalistų bendrumas ir vienybė apsiriboja tik elgesiu subkultūros viduje, o požiūris į tikrovę yra visai nedeterminuotas priklausymo subkultūrai.

## Išvados

Gotų ir metalistų subkultūros į Čikagos sociologijos mokyklos tyrinėjimų lauką nepateko (jų tada tiesiog dar nebuvo: metalistai kaip subkultūra iškilo 8 dešimtmečio viduryje, gotai – 9 dešimtmetyje). Birmingemo mokyklos pagrindinės teorinės prielaidos, kaip buvo minėta, buvo sukonstruotos pagal itin politiškai aktyvias hipių, skinų ir pankų subkultūras.

Tyrime keltos hipotezės tiek iš Čikagos sociologijos mokyklos, tiek iš Birmingemo mokyklos nagrinėtuose atvejuose nepasitvirtino.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti dvi prielaidas: (1) šie du teorijų kompleksai analizuoti gotų ir metalistų subkultūrų politinio lygmens buvimą ir jo ypatybes/nebuvimą mūsų šalyje netinka dėl specifinio Lietuvos kaip posovietinės šalies konteksto, kuris išskiria Lietuvą iš kitų Vakarų visuomenių; (2) kadangi Birmingemo sociologijos mokykla išsamiai nenagrinėjo gotų ir metalistų subkultūrų, o Čikagos mokykla išvis nenagrinėjo, reikėtų naujo teorinio modelio, kuris galėtų paaiškinti tyrime nagrinėtų subkultūrų specifiką ir jų santykį su kitomis subkultūromis bei motinine kultūra.

Verta pastebėti, jog mūsų tyrimas iškelia pakankamai daug klausimų, kurių nebuvo įmanoma nuspėti dar prieš jį atliekant. Paneigtos hipotezės ir atsakymai, kurių nepavyko surasti, verčia daryti išvadą, kad surinktų duomenų kiekis buvo nepakankamas, kad paaiškintų tyrimo metu iškilusias dilemas.

Viena iš rekomendacijų, kurias galima pasiūlyti, yra didesnės apimties tyrimo rengimas. Jį atliekant turėtų būti atsižvelgta į kelis esminius dalykus. Pirma, ar Lietuvos praeitis (t.y. sovietinis palikimas) turi įtakos subkultūrų specifikai, o ypač jos narių santykiui su politika. Antra, yra būtina atkreipti dėmesį į subkultūros išorėje esančius veiksmus, tokius kaip išsilavinimas.

Kol kas turimi duomenys (kokybiniai interviu) apie gotų ir metalistų subkultūras yra nepakankamai išsamūs patenkinti tokias sąlygas. Todėl griežtai teigti, jog Čikagos ar Birmingemo mokyklos modeliai yra netinkami aiškinti subkultūrų veiklą Lietuvoje, būtų nepakankamai pagrįsta. Tačiau mūsų tyrimas leidžia rimtai įtarti, jog šis teiginys gali būti teisingas.

## PRIEDAS „TYRIMO DIENORAŠTIS“

1. Dabar, rašant tyrimo dienoraštį, jau sunku prisiminti, kaip mūsų grupelė pasirinko būtent šią tyrimo temą – subkultūras. Pradžioje svarstėme daugybę variantų: iširti VDA ir TSPMI studentų panašumus ir skirtumus, bandyti išsiaiškinti, kodėl Lietuvoje taip mažai matoma karaimų tautinė mažuma, sukurti Lietuvos piliečiams patrauklausio politinio lyderio portretą ir pan. Tačiau kai buvo pasiūlyta subkultūrų tema, beveik iškart supratome, kad būtent jos imtis mums labiausiai ir norisi. Vis dėlto, netgi trys iš keturių mūsų grupelės narių priklausė ar tebeprisiklauso subkultūroms ir šioje srityje yra tarsi „čiabuviai“. Taigi pati tyrimo kryptis mums buvo/yra labai atima ir įdomi. Pati tyrimo idėja – išsiaiškinti, kaip subkultūros nariai suvokia politiką ir koku lygiu bei kokiomis formomis joje dalyvauja – mums gimė labai lengvai kaip akivaizdžiausias būdas susieti subkultūras ir politiką. Tačiau šiek tiek sunkumų sukėlė tai, kaip reiktų atvaizduoti mūsų idėją tyrimo projekte. Nejučiomis, stengdamiesi patenkinti projektui keliamus „techninius“ reikalavimus, truputėlį nukrypome nuo mūsų tyrimo kurso ir pradinės idėjos. Savo klaidas pamažu ėmėme suprasti ir taisyti pradėję patį tyrimą, ypač pagelbėjo dėstytojų pastabos, išsakytos konsultacijų metu.
2. Nepaisant to, kad mums patiems pats tyrimo objektas yra labai aktualus ir artimas, pašaliniam žmogui lengvai gali kilti klausimas, kodėl „rimti“ politikos mokslų atstovai turėtų tyrinėti grupelę jaunimo, kuri savo išvaizda bei ekstravagantišku elgesiu išsiskiria iš minios? O atsakyti į jį galime labai paprastai: tiriamo ne grupelę jaunuolių, o didžiulį jaunimo segmentą ir, nors dar nebuvo atlikti jokie tyrimai, siekiant nustatyti, kiek procentų jaunimo save tapatina su kuria nors iš subkultūrų, tačiau nors truputėlį giliau pasidomėjęs subkultūrų veikla, pradedi suvokti jų masiškumą. Antra

priežastis yra ta, jog ligi šiol subkultūros susilaukia palyginus mažai dėmesio ir kokybiškų tyrinėjimų. Dažniausiai subkultūras bandoma tiesiog aprašyti – sudaryti sąrašą išvaizdos atributų, kurie joms būdingi, aprašyti jų kasdienį gyvenimą, „apeigas“ ir „ritualus“, tačiau šiame lauke pasigendama siauresnių, konkretesnių, gilesnių studijų, kurios bandytų analizuoti kokią nors jų gyvenimo aspektą ar atliktų su subkultūromis susijusius empirinius tyrimus. Būtent dėl antrosios priežasties dalis mūsų tyrimo ir buvo skirta geriau pažinti subkultūros fenomenui, išsiaiškinti, kaip į subkultūrą žiūri patys jos nariai.

3. Taipogi dėl tos pačios priežasties mes pasirinkome būtent tokią tyrimo metodiką – kokybinius interviu. Dėl palyginus mažo subkultūrų tyrimų skaičiaus ir bendro jų pobūdžio mums buvo žymiai sunkiau sukurti tokias hipotezes, kurias galėtume patikrinti kiekybiškai, be to, mes patys nelabai pasitikėjome savo jėgomis, kad taikytume nelanksčius kiekybinius metodus subkultūroms tirti. Ir, atrodo, pasirinkę kokybinius interviu nesuklydome – jie mums leido į kai kuriuos klausimus įsigilinti žymiai giliau, be to, keisti mūsų pradinį klausimyną, atsižvelgiant į kiekvieno interviu specifiką.
4. Deja, šiame mūsų tyrime nepavyko visiškai įgyvendinti visų mūsų užsibrėžtų tikslų – iš planuotų ištirti trijų subkultūrų ištyrime tik dvi. Skinheadų subkultūros atstovai atsisakė su mumis bendrauti ir, nors bandėme su šios subkultūros nariais susisiekti daugybę kartų ir daugybę skirtingų kelių, rezultatas visą laiką buvo tas pats: vos tik išgirdę žodį „politika“ šios subkultūros atstovai iškart atsisakydavo su mumis bendrauti. Dėl šios priežasties šią subkultūrą reikėjo pašalinti iš mūsų tyrimo. Tęsiant šią temą, verta paminėti tai, kad iš visų subkultūrų lengviausia respondentus rasti metalistų tarpe. Tam įtakos turėjo kelios priežastys: būtent su šia subkultūra mūsų tyrimo grupelė ir yra glaudžiausiai susijusi, be to, čia iš dalies suveikė ir garsoji metalistų „Vienybė“, kuri kažkiek įpareigojo dalį mūsų respondentų padėti savo pažįstamiems įgyvendinti šį tyrimą. Gotai, vėlgi, pasižymėjo savita specifiką – nors juos įkalbinti duoti interviu nebūdavo labai sunku, tačiau labai nelengva būdavo įsitikinti, kad respondentas tikrai priklauso gotų subkultūrai, kurios vienas iš esminių bruožų ir yra teigti: „Aš ne gotas, aš tik šiaip neformalas.“ („aš konkrečiai niekam savęs nepriskirčiau, aš vaikštau taip, kaip man patinka“ (I1)). Taigi nuspręsti, ar respondentas yra

gotas, ar ne, galėjome tik interviu metu įvertinę respondento išvaizdą ir muzikinį skonį.

5. Apskritai, iš mūsų apmąstytų 3 subkultūrų identifikavimo kriterijų, išklaušę dėstytojų pastabas, pašalinome vertybinį kriterijų, nes jis galėjo pakenkti mūsų tyrimui (iš anksto ieškodami asmenų su panašiomis vertybėmis galėjome dėl to gauti blogas ir klaidingas išvadas). Tačiau vėliau, bandydami iš turimų duomenų rekonstruoti subkultūrų narių (nors pati sąvoka „narys“ čia nelabai tinka, kaip paminėjo vienas respondentas) vertybių sistemas, pamatėme, kad jos išties yra labai panašios ir beveik nepriklauso nuo asmens demografinių charakteristikų. Čia ir buvo vienas iš tų lygmenų, kuriuose atsiskleidžia subkultūros narių bendrumas ir panašumas.
6. Viena pagrindinių problemų, su kuria susiduria visi subkultūrų tyrinėjimai, yra teorinio pagrindo trūkumas. Kaip supratome besiruošdami analizei, labai daug mokslinių straipsnių apie subkultūras yra paremti klaidingomis prielaidomis ir stereotipais apie subkultūras, kurie sąlygoja klaidingas išvadas (to pavyzdys būtų Keith Kahn-Harris, *The Failure of Youth Culture: Reflexivity, Music and Politics in the Black Metal Scene*). Daugelyje tyrimų subkultūros yra tiesiog aprašomos, per daug nesigilinant į jokią vieną jų gyvenimo aspektą (kaip darė N. Vasiliauskaitė), todėl ypatingai sunku yra atlikti tokį tyrimą, kuriam kokybišką precedentą rasti tikrai nėra lengva (gero subkultūrų tyrimo pavyzdžiu galime laikyti P. Hodkinson atliktą gotų subkultūros tyrimą darbe „Goth: Identity, Style and Subculture“).
7. Esminės problemos, su kuriomis mes susidūrėme atlikdami tyrimą, buvo subkultūrų nariams būdingas savotiškas susitapatinimo su konkrečiomis subkultūromis, kurioms priklausome, jausmas: būdami glaudžiai susiję su subkultūromis, buvome tarsi vietiniai gyventojai, kurie nesugeba savo kultūroje matyti tų skirčių, kurias mato atvykėliai – tyrimo objektas mums buvo per daug gerai pažįstamas, ir mums reikėjo nemažai pavargti tol, kol nusprendėme, kurias skirtis subkultūrų viduje reikia aiškinti ir pagrįsti, o kurias palikti tiesiog kaip savaime aiškų dalyką. Su šia problema mums dorotis padėjo susipažinimas su kitų autorių, kurie nėra susiję su subkultūromis, darbais, sužinojimas, kuriuos subkultūrų aspektus aiškino jie. Be to, mūsų glaudus ryšys turėjo ir kitą neigiamą pasekmę: mes turėjome gana stiprias išankstines nuostatas bei įsitikinimus, kurie piršo mums mintį, kad ta sub-

kultūra, su kuria susiję esame, yra savotiškai geresnė, pranašesnė už kitas. Su šia problema, analizuojant tyrimo duomenis, susidoroti padėjo universitete ugdomas kritinis mąstymas bei skatinimas visus socialinės sferos reiškinius traktuoti kaip, naudojant E. Durkheimio terminą, „socialinius faktus“, tai yra pažvelgti į juos iš šono be savo išankstinių nuostatų ir įsitikinimų. Kitas svarbus veiksnys, kurio dėka šios problemos išvengėme, yra tas, kad mūsų grupelės nariai yra susiję su skirtingomis subkultūromis, todėl nebuvo leista, kad viena subkultūra būtų nepelnytai aukštinama, o kita smerkiama.

8. Dar vienas kritikuotinas mūsų tyrimo aspektas yra mūsų išsiskeltų tyrimo tikslų hipotezių ir pasirinkto metodo ryšys. Mūsų tikslai ir hipotezės tarsi reikalautų kiekybinio reprezentatyvaus subkultūrų tyrimo, tačiau mūsų tyrime buvo naudoti giluminiai interviu, kurie neleidžia mums teikti tokių griežtų ir patikimų išvadų ir atsakymų į klausimus, kokių mes norėtume. Tačiau savo analizėje aiškiai išsakydami, kad teiksime subkultūrų požiūrio į politiką, politinį dalyvavimą tendencijas, o ne griežtus taip/ne atsakymus, mes iš dalies apsisaugome nuo galimų tokio neatitikimo tarp hipotezių ir metodo pasekmių.
9. Nepaisant mūsų pačių išsakytų pastabų mūsų tyrimui, mes vis tiek tikime, kad jis yra naudingas ir svarbus, nes leidžia giliau paanalizuoti subkultūrų santykį su politika ir užpildo nišą, kuri yra susidariusi tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje dėl to, kad nėra atliekami siauri ir gilūs empiriniai subkultūrų tyrinėjimai. Aišku, šioje srityje dar yra begalė dalykų, kuriuos būtų galima nuveikti: ypatingai trūksta reprezentatyvių kiekybinių tyrimų, kuriuose būtų lyginamos panašios subkultūroms priklausančio ir nepriklausančio jaunimo grupės. Tokie tyrimai suteiktų tvirtą pagrindą siekiant įvertinti, kokią įtaką asmens požiūriui į vieną ar kitą aspektą turi priklausymas subkultūrai.

DOC. DR. INGOS VINOGRADNAITĖS KOMENTARAS:

*Remiantis interviu su dviejų savo pasaulėžiūra ir gyvenimo stiliumi besiskiriančių subkultūrų – gotų ir metalistų – atstovais medžiaga, šiame darbe pasiūlomos įdomios ir gilios išvalgos apie patį subkultūros fenomeną bei subkultūrų politinį dalyvavimą, taip polemizuojant su įtakingu sociologijos mokyklų, aiškinančių subkultūros fenomeną, idėjomis.*

## 2008 METŲ BAUSMIŲ AUTOAVARIJŲ KALTININKAMS EFEKTYVUMO VERTINIMAS

ANA BIELIAUSKAITĖ

AGNĖ JANUŠEVSKA

GINTAS KARALIUS

### Problema

Lietuva 2007 metais beveik dvigubai lenkė beveik visas ES valstybes pagal žūčių autoavarijose skaičių milijonui gyventojų.<sup>507</sup> Problemos sprendimas – nuo 2008 metų sausio Administracinių pažeidimų kodekso (AK) pataisos, sugriežtinusios bausmes eismo dalyviams, kurie sukelia mirtinas avarijas. Per metus po pataisų įsigaliojimo mirčių sumažėjo trečdaliu. Susisiekimo ministerija 2008 metų veiklos ataskaitoje bausmių sugriežtinimui priskiria pagrindinį tokio pagerėjimo nuopelną.<sup>508</sup>

Tačiau trūksta įvertinimo, koks bausmių padidėjimo efektas buvo kiekvienoje pažeidėjų grupėje. Taip pat, ar adekvačiai, pagal daromą faktinę žalą, bausmės buvo paskirstytos tikslinėms pažeidėjų grupėms – ar pasiteisino išskirtos prioritetinės bausmių kryptys?

### Vertinimo analizės tikslai:

- 1) Pamatuoti bausmių poveikio efektyvumą kiekvienoje tikslinėje grupėje, atsižvelgiant ir į nuo bausmių nepriklausomo veiksnio – automobilių techninės būklės pagerėjimo - įtaką.
- 2) Palyginus bausmių poveikį kiekvienai grupei, įvertinti, ar adekvačiai pažeidėjų padaromai žalai buvo paskirstytas bausmių griežtumas.
- 3) Pateikti rekomendacijas, kurios pažeidėjų grupės turėtų būti prioritetinės tolesnėse „karo keliuose“ stabdymo fazėse, kad rezultatas (mažiau žūčių) būtų maksimalus.

<sup>507</sup> Lietuvos automobilių kelių direkcija prie susisiekimo ministerijos, „Eismo įvykių ir nukentėjusiųjų dinamika Lietuvoje 1980–2008.“ <[http://www.lra.lt/lt.php/eismo\\_saugumas/eismo\\_ivykiu\\_statistika/27](http://www.lra.lt/lt.php/eismo_saugumas/eismo_ivykiu_statistika/27)>

<sup>508</sup> LR Susisiekimo ministerijos 2008 metų veiklos ataskaita. <<http://media.search.lt/GetFile.php?OID=206982&FID=604139>>



### Bausmių paskirstymas tikslinėms grupėms, pagal prioritetus

*Tikslinė pažeidėjų grupė* – eismo taisyklių pažeidėjų dalis, kuriai drausminti yra skirtos poveikio priemonės (bausmės).

2008 metų AK pataisų tikslinės grupės:<sup>509</sup> 1) neblaivūs vairuotojai; 2) vairuotojai be teisių (neturintys arba jiems atimtos); 3) nedrausmingi vairuotojai (nepaisantys ženklų, sukeliantys avarines situacijas kelyje, viršijantys greitį); 4) važiuojantys be saugos diržų; 5) nedrausmingi pėstieji ir dviratininkai.

Prioritetinės pataisų tikslinės grupės – girti ir beteisiai, kuriems bausmės sugriežtėjo smarkiausiai: padidintos baudos (tūkstančiais Lt), atimamos teisės iki 5 metų, galimas areštas ir automobilio konfiskacija. Mažiau bausmės griežtėjo nedrausmingiems vairuotojams: padidintos pinigines baudos (šimtais Lt), neturint 2 metų stažo gali būti atimamos teisės arba areštas. Pėstiesiems, dviratininkams, nesegintiems saugos diržų bausmės sugriežtintos švelniausiai – buvusios baudos padidintos 50–100 Lt.

### Bausmių efektyvumas pažeidėjų tikslinėse grupėse<sup>510</sup>

*Efektyvumas* – bausmių poveikis pažeidėjų ir jų daromų avarių mažėjimui 2008 metais lyginant su 2007 m. duomenimis. Efektyvumas matuotas kaip dviejų kriterijų vidurkis: 1) pažeidėjų grupės sukeltų avarių procentinio pokyčio; 2) grupės pažeidėjų skaičiaus procentinio pokyčio. Šie rodikliai buvo palyginti su rezultatu (produktu) – žūčių pokyčiu. (Saugos diržų nesegintys – specifinė grupė (nesukelia avarių), todėl čia efektyvumas matuotas tik 2 kriterijumi.)

Kelių policijos 2008 m. įvertinime bendras metų avaringumo ir žūčių sumažėjimas (1551 avarija ir 242 žūtimi mažiau) matomas kaip avarių kal-

tininkų – neblaivių, beteisių, nedrausmingų vairuotojų bei nedrausmingų pėsčiųjų/dviratininkų – sumažėjimo rezultatas. Pažeidėjų sumažėjimui šiose grupėse priskiriamas visas nuopelnas. Tačiau nėra įvertinta, kokį poveikį turėjo bausmių padidėjimas saugos diržų nesisegantiems vairuotojams bei keleiviams. Tokio įvertinimo aktualumą patvirtina faktas, kad avarių skaičius mažėjo lėčiau (24%) nei žūčių skaičius (32%). Žmonės pakliūdami į avarijas rečiau žūdavo, o avarių ir žūčių santykis per metus pakito nuo 1:9 iki 1:10. Vadinas 2008 m. avarijose išgyveno 46 žmonėmis daugiau nei 2007 m.

- 1) 2008 m. buvo nustatyta 22% mažiau be saugos diržų važiuojančių vairuotojų ir keleivių, tad tokia tendencija turėjo būti ir tarp pažeidėjų grupių: penktadaliu daugiau vairuotojų ir keleivių segėsi diržus. Saugos diržai 60% sumažina mirties tikimybę avarijos metu.<sup>511</sup> Vadinas, saugos diržai išgelbėjo 7 gyvybes neblaiviųjų padarytose avarijose, 11 gyvybių – beteisių avarijose ir 29 nedrausmingųjų. Nedidelio bausmių už saugos diržų nesisėgimą sugriežtinimo (50–100 Lt) efektyvumas buvo 22% (tiek sumažėjo pažeidimų), bet jis nulėmė net 19% viso efekto (produkto) – 46 išsaugotas gyvybes.
- 2) Neblaivūs vairuotojai 2008 m. sukėlė 39% mažiau eismo įvykių nei 2007 m. Jų keliuose sumažėjo 21%. Taigi bendras bausmių efektyvumas šiai grupei: 30%. Atėmus saugos diržų poveikį, bausmių įtaka girtiems vairuotojams sudarė vos 9,5% žūčių sumažėjimo efekto – 23 žmones. Nors tai buvo prioritetinė bausmių grupė, kurią bausmės paveikė gan efektyviai, tačiau produktas (išsaugotos gyvybės) buvo palyginti mažas.
- 3) Beteisai vairuotojai aptariamam laikotarpiui sukėlė 46% mažiau avarių, o jų bendrai keliuose sumažėjo 47%. Bausmių efektyvumas – apie 47%. Įvertinus saugos diržų segimosi padidėjimą tarp eismo dalyvių, bausmių įtaka beteisams nulėmė 17% (41 gyvybė) bendro

<sup>509</sup> Administracinių teisės pažeidimų kodekso 21, 26, <...> įstatymo projektas, Nr. XP-1883(4). <[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc\\_l?p\\_id=310839](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=310839)>

<sup>510</sup> Lietuvos policijos eismo priežiūros tarnyba, eismo įvykių statistika 2007-2008 duomenys <<http://www.lpept.lt/lt/statistika/>>

Taip pat KET pažeidimų statistika, 2007-2008 duomenys. <<http://www.lpept.lt/lt/statistika/ket/>>

<sup>511</sup> Europos bendrijų komisija, „Komisijos tarnybų darbinis dokumentas pridamas prie Pasiūlymo Europos parlamento ir Tarybos direktyva dėl sklandesnio tarpvalstybinio kelių eismo saugumo užtikrinimo - poveikio vertinimo santrauka.“ Briuselis, 2008. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52008SC0350:LT:HTML>>



pagerėjimo. Šioje prioritetinėje pažeidėjų grupėje bausmių efektyvumas buvo didžiausias, bet produktas – tik vidutiniškas, lyginant su kitomis grupėmis.

- 4) Nedrausmingiems pėstiesiems ir dviratininkams baudmės griežtėjo švelniausiai. Jų buvo nubausta 14% daugiau (prevencinio poveikio nėra), o avarių dėl jų kaltės sumažėjo 27%. Taigi bausmių efektyvumas tik 7%, tačiau tai sudarė net 50 gyvybių – penktadalį viso metų efekto. Šioje grupėje net ir mažas bausmių efektyvumas turėjo didžiausią rezultatą ir aplenkė prioritetines sritis, turinčias didesnius efektyvumus.
- 5) Vidutiniškai, lyginant su kitomis grupėmis, padidintos baudmės nedrausmingiems vairuotojams lėmė 22% jų sukeltų avarių sumažėjimą. Kita vertus, pažeidėjų skaičius išaugo net 35%. Manyti, jog didesnį nuobaudų skaičių nulėmė našesnis kelių policijos darbas ar geresnės techninės galimybės (daugiau ir geresni radarai), neleidžia faktas, kad girtų ir beteisių sugauta beveik perpus mažiau (efektyvesnis darbas būtų lėmęs vienodai išaugusį visų grupių „sugaunamumą“). Bausmių efektyvumas nedrausmingų grupei minus 6. Nors grupės sukeltų žūčių sumažėjo ketvirtadaliu – apie 50 gyvybių, tačiau baudmės tam neturėjo tiesioginės įtakos. Taigi turėjo suveikti nuo bausmių nepriklausomi veiksniai.

### Nepriklausomas veiksnys – naujesni automobiliai

2007 m. buvo įgyvendinta plataus masto akcija sumažinti techniškai netvarkingų automobilių keliuose. To rezultatas – iki 2008 m. 14% visų Lietuvoje registruotų automobilių buvo nurašyti.<sup>512</sup> Tuo pat metu automobilių prekyba į ne ES šalis Lietuvoje smuko kelis kartus dėl Rusijos muitų politikos ir įstojimo į Šengeno erdvę (griežtesni vizų reikalavimai). Dėl to

<sup>512</sup> Dėl Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2007 m. lapkričio 16 d. įsakymo Nr. 3-366 „Dėl Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymo Nr. 3-275 „Dėl Kelių transporto priemonių valstybinės techninės apžiūros atlikimo taisyklių“ pakeitimo“ pripažinimo netekusiu galios.“ Valstybės žinios, 2007 12 07, Nr. 128-5223. <[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc\\_l?p\\_id=310507&p\\_query=&p\\_tr2=>](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=310507&p_query=&p_tr2=>)

naudotų automobilių kainos krito trečdaliu ir Lietuvoje 2007–2008 m. imta aktyviai pirkti naujesnius automobilius (iki 10 metų senumo) nei vidutinis daugumos Lietuvos automobilių amžius – (15–16 metų). Kas 10 metų automobilio nesaugumas tiek jo vairuotojui, tiek kitiems eismo dalyviams avarių metu padidėja 40%.<sup>513</sup> Taigi 14% automobilių tapus naujesniems (apie 200 tūkst. iš 1,4 mln.),<sup>514</sup> atitinkamai sumažėjo ir tikimybė patekus į avarią vairuotojui ar keleiviams patirti sužalojimus. Automobilių atnaujinimas, pagal šį rodiklį išgelbėjo apie 28 gyvybių ir buvo nuo bausmių nepriklausantis veiksnys bendram žūčių sumažėjimui.

Analizė nepaaiškino apie 54 žūčių sumažėjimo (t.y. 22% viso produkto), tačiau parodė, jog jis nepriklausė nuo bausmių sugriežtinimo reformos. Taigi buvo nulemtos kitų nepriklausomų veiksmų (padidėjęs vairavimo meistriškumas, šiltesnė žiema, geresni keliai ir pan.), kurių analizė nenagrinėja.

### Vertinimo išvada

Analizė rodo, kad bausmių prioritetai buvo pasirinkti neadekvačiai pažeidėjų padaromai žalai. Todėl net ir didelis (30–47%) bausmių efektyvumas prioritetinėms girtų ir beteisių vairuotojų grupėms neleido išsaugoti tiek gyvybių, kiek buvo išsaugota neprioritetinėse pėsčiųjų/dviratininkų bei saugos diržų neseginčių grupėse. Pastarosiose švelniai padidintos baudmės su žymiai mažesniu efektyvumu (22% ir 7%) nulėmė beveik du trečdalius (*be nepriklausomų veiksmų įtakos*) viso reformos efekto – 96 išsaugotas gyvybes. Tai rodo, kad bausmių prioritetai buvo renkami ne pagal pažeidėjų daromą žalą, bet pagal kitus (tikėtina, normatyvinius) tikslus.

### Rekomendacijos

- 1) Tolesnėse „Karo keliuose“ stabdymo fazėse sprendimų priėmėjas bausmių dydžius tikslinėms grupėms turėtų skirstyti pagal jų fak-

<sup>513</sup> Monash University Accident Research Centre (MUARC), „Used car safety ratings – 2008 update.“ 2008. <<http://www.landtransport.govt.nz/vehicles/used-cars/type-and-make.html>>

<sup>514</sup> VĮ „Regitra“, Transporto priemonių registravimas 2007 metais. <[http://www.regitra.lt/index.php?Action=statist\\_reg\\_2007&node=36&node1=0&statid=menu1&s=0&f=6>](http://www.regitra.lt/index.php?Action=statist_reg_2007&node=36&node1=0&statid=menu1&s=0&f=6>)

tiškai daromą žalą. Tai leis išsaugoti daugiau gyvybių nei bandymai bausmėmis gydyti visuomenės moralines ydas (girtavimą, neatsakingumą, įžulumą ar kt.).

- 2) Poveikio priemonių prioritetais turėtų būti saugos diržų naudojimo, si užtikrinimas bei pėsčiųjų/dviratininkų drausminimas, kadangi pažeidimai šiose srityse sukelia didžiąją dalį mirčių, o švelnių bausmių efektyvumas, lyginant su kitais pažeidimais, mažas.

### Analizės rezultatai

|                                 | Pažeidėjų grupė                     | Avarių pokytis | Pažeidėjų sk. pokytis | Efektyvumas | Viso žūčių pokyčio dalis | Viso žūčių pokyčio dalis (sk.) |
|---------------------------------|-------------------------------------|----------------|-----------------------|-------------|--------------------------|--------------------------------|
| Bausmių poveikis                | Neblaivūs vairuotojai               | -39%           | -21%                  | 30%         | 9,5%                     | 23                             |
|                                 | Teisių neturintys vairuotojai       | -46%           | -47%                  | 47%         | 17%                      | 41                             |
|                                 | Nedrausmingi vairuotojai*           | -22%           | 35%                   | -6%         | —                        | —                              |
|                                 | Nedrausmingi Pėstieji/dviratininkai | -27%           | 14%                   | 7%          | 21%                      | 50                             |
|                                 | Nesisegantys saugos diržų           | —              | -22%                  | 22%         | 19%                      | 46                             |
| Nepri-klausomų veiksmų poveikis | Naujesni automobiliai               | —              | —                     | —           | 11,5%                    | 28                             |
|                                 | Kiti veiksniai                      | —              | —                     | —           | 22%                      | 54                             |
| Visas pokytis                   |                                     |                |                       |             |                          | 242                            |

\* Kadangi efektyvumas neigiamas, tai vadinasi šioje pažeidėjų grupėje bausmės neturi įtakos žūčių sumažėjimui.

### DĖSTYTOJO ŽILVINO MARTINAIČIO KOMENTARAS:

*Ginto Karaliaus, Agnės Januševskos ir Anos Bieliauskaitės darbe „2008 metų bausmių autoavarijų kaltininkams efektyvumo vertinimas“ siekiama įvertinti labai sudėtingą politiką: kokių mastu bausmės pažeidėjams prisidėjo prie karo keliuose „atoslūgio“. Autoriams pavyko labai gerai analitiškai įvertinti problemą ir pateikti aiškiais, konkrečiais ir gana netikėtas išvadas.*

GERIAUSIŲ  
RAŠTO DARBŲ  
ALMANACHAS  
2008 m.

Išleido VšĮ Vilniaus universiteto leidykla  
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius  
El. paštas: *info@leidykla.vu.lt*

Spausdino